

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Wsparcie rolnictwa w wybranych krajach

nr **18**

Warszawa 2011

Janusz Rowiński

KONKURENCYJNOŚĆ POLSKIEJ GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ W WARUNKACH GLOBALIZACJI
I INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Wsparcie rolnictwa w wybranych krajach

**INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY**

Wsparcie rolnictwa w wybranych krajach

Autor:

dr Janusz Rowiński

Współpraca:

mgr Małgorzata Bulkowska

**KONKURENCYJNOŚĆ POLSKIEJ GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ W WARUNKACH GLOBALIZACJI
I INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ**

Warszawa 2011

Autorzy publikacji są pracownikami
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego.

Pracę zrealizowano w ramach tematu
**Uwarunkowania i wyzwania rozwoju sektora rolno-żywnościowego w Polsce
na tle tendencji światowych**
w zadaniu: *Strategie i kierunki rozwoju rolnictwa europejskiego*

Celem pracy jest analiza polityki rolnej wybranych państw.

Recenzenci:
Prof. dr hab. Walenty Pocza
Prof. dr hab. Jerzy Wilkin

Opracowanie komputerowe
Anna Staszczak

Korekta
Joanna Gozdera

Redakcja techniczna
Leszek Ślipki

Projekt okładki
AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-7658-180-4

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (22) 50 54 444
faks: (22) 50 54 636
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>

Spis treści

1. Wstęp	7
1.1. Uwagi wprowadzające	7
1.2. Zakres opracowania i uwagi metodyczne	10
2. Analiza polityki wspierania rolnictwa w okresie 1986-2010 i jej efektów w państwach udzielających niewielkiego wsparcia	17
2.1. Uwagi wstępne	17
2.2. Australia	18
2.3. Nowa Zelandia	22
2.4. Brazylia	25
2.5. Chiny	32
2.6. Ukraina	42
3. Uwagi końcowe i wnioski	54
4. Aneks statystyczny	57
5. Aneks terminologiczny	78
6. Bibliografia	85

1. Wstęp

1.1. Uwagi wprowadzające

„Wsparcie rolnictwa w wybranych krajach” jest pierwszą publikowaną pracą, finansowaną ze środków zadania badawczego 4104 „Strategie i kierunki rozwoju rolnictwa europejskiego”¹. Jest to jedno z czterech zadań, realizowanych jako temat I „Uwarunkowania i wyzwania rozwoju sektora rolno-żywnościowego w Polsce na tle tendencji światowych”², będący częścią Programu Wieloletniego 2011-2014 „Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej”. Zadanie ma być wykonane w ciągu czterech lat, przy czym w latach 2011-2012 zostaną przeanalizowane strategie rozwoju rolnictwa w niektórych krajach, w tym w Unii Europejskiej (w teście używa się skrótu UE), a także przebieg ich realizacji ze szczególnym zwróceniem uwagi na sukcesy i niepowodzenia.

Prezentowane opracowanie ma charakter wstępny co najmniej z trzech powodów. Po pierwsze, przeanalizowano w nim wsparcie rolnictwa i jego efekty jedynie w pięciu państwach (w Australii, Brazylii, Chinach, Nowej Zelandii i na Ukrainie), natomiast badaniem ma zostać objętych dziesięć państw (poza wymienionymi Japonia, Korea Południowa, Rosja, Szwajcaria i USA), oraz UE, która stanowi ważny punkt odniesienia. Po drugie, charakterystyki rolnictwa niektórych z pięciu przeanalizowanych państw nie zawierają wszystkich niezbędnych informacji i będą musiały być w wersji końcowej uzupełnione. Po trzecie, pominięto w nim niemal całkowicie bardzo obszerną literaturę przedmiotu. W ostatecznej wersji nie tylko zostaną przeanalizowane wszystkie wytypowane do badania państwa i UE, ale w porównaniu z obecną znacznie więcej miejsca poświęci się strategiom rozwojowym i charakterystyce rolnictwa. Dopiero wówczas będzie możliwe pełne zweryfikowanie hipotezy badawczej, że rolnictwo światowe jest tak zróżnicowane,

¹ Wstępne wersje fragmentów pracy były prezentowane jesienią 2011 roku trzykrotnie: (1) Na konferencji „Teraźniejszość i przyszłość polskiego sektora rolno-żywnościowego” (Kraków, 6 października) zorganizowanej przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy (IERiGŻ-PIB) i Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie został przedstawiony referat R. Grochowskiej i J. Rowińskiego „Strategie rozwoju rolnictwa w wybranych krajach”; (2) Na seminarium (Warszawa, 28 września), którego organizatorem był IERiGŻ-PIB zaprezentowano referat R. Grochowskiej i J. Rowińskiego „Zróżnicowanie strategii rozwoju rolnictwa – kraje OECD, BRICS i Ukraina”; (3) Na konferencji „Konkurencyjność gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej” (Pułtusk, 5-7 grudnia) zorganizowanej przez IERiGŻ-PIB wygłoszono referat R. Grochowskiej i J. Rowińskiego, opracowany przy współpracy M. Bułkowskiej „Wsparcie rolnictwa w wybranych krajach”.

² Trzema pozostałymi zadaniami są: 1. Czynniki wzrostu gospodarczego w rolnictwie, 2. Szukanie nowej równowagi produkcyjnej w Polsce na tle tendencji światowych, 3. Czynniki kształtujące konkurencyjność rolnictwa.

iz strategii jego rozwoju nie mogą być skonstruowane według jednego schematu. Poddawana wręcz nieustannym korektom strategia, przyjęta przez UE, jest według tej hipotezy tylko jedną z co najmniej kilku istniejących i realizowanych.

Strategie rozwoju rolnictwa są długookresowymi lub co najmniej średniookresowymi kompleksowymi programami, składającymi się z dwóch podstawowych części – celów, które zamierza się osiągnąć, oraz instrumentów, za pomocą których założone cele mają zostać osiągnięte. Nie wszystkie państwa dysponują dokumentami, które można nazwać strategicznymi, ale wszystkie prowadzą politykę rolną, na podstawie której udaje się ustalić jej rzeczywiste cele średnio- lub długookresowe, czasem zresztą nie w pełni zgodne ze sformułowanymi w dokumentach. Istnieją zatem również „strategie niesformułowane”, ale realizowane, które można odczytać, analizując zastosowane instrumenty oraz efekty produkcyjne³.

Strategie rolnicze są z reguły, choćby ze względów politycznych, nazywane rozwojowymi, nawet wówczas, gdy z zestawu stosowanych instrumentów wynika, że zamierzonym celem jest raczej utrzymanie produkcji na niezmiennym poziomie lub nawet jej ograniczenie w niektórych gałęziach. Wówczas w oficjalnych dokumentach używa się zwykle eufemistycznych określeń, z których wynika, że celem jest racjonalizacja produkcji i jej dostosowanie do sytuacji na rynku krajowym i rynkach międzynarodowych. Ogłoszenie „otwartym tekstem” zamiaru ograniczania produkcji rolnej do niedawna było ze względu na siłę elektoratu wiejskiego swoistym samobójstwem politycznym. Jednakże obecnie w niektórych państwach część społeczeństwa coraz ostrzej sprzeciwia się takim strategiom rozwoju rolnictwa, których istotą jest wspieranie dochodów rolników i szerszej rozwoju rolnictwa środkami budżetu państwa i budżetów lokalnych. Podstawowym argumentem jest stwierdzenie, że w tej sytuacji rolników utrzymują podatnicy, których pieniądze powinny być przeznaczone na inne cele, charakteryzujące się wyższą efektywnością ekonomiczną i/lub socjalną. Coraz większą niechęć w wielu społeczeństwach budzi również polityka protekcyjna, w wyniku której ceny na rynku wewnętrznym kształtują się na wyższym poziomie niż ceny na rynkach międzynarodowych. W tym przypadku ważny jest argument, dlaczego konsumenci, często mający niewielkie dochody, mają płacić za żywność drożej niż to wynika z sytuacji na rynkach światowych, tylko dlatego, aby rolnikom dobrze się powodziło. Polityka wspierania rolnictwa kosztem innych grup społeczeństwa jest krytykowana również w niektórych państwach UE, przede wszystkim w Wielkiej Brytanii i w Holandii. Wobec narastających w ostatnich latach trudności gospodarczych i recesji w większości państw UE, należy spodziewać się nasilenia krytyki również w innych państwach członkowskich.

³ J Wilkin w recenzji proponuje podział na „strategie deklarowane” i strategii realizowane”. Jest to interesująca propozycja, która zostanie wykorzystana w końcowej wersji opracowania.

Narastająca w niektórych społeczeństwach niechęć nie jest jedynym źródłem krytyki polityki subwencjonowania rolnictwa i protekcjonizmu rolnego. Przeciw polityce wspierania i rozwoju rolnictwa, prowadzącej do wzrostu produkcji rolnej i chroniącej rynki krajowe przed konkurencją zagraniczną, coraz ostrzej protestowały i protestują te państwa, które produkują tanio i często mogą nadal zwiększać produkcję rolną, lecz ze względu na praktyki protekcyjne innych państw mają utrudniony dostęp do niektórych ważnych rynków, m.in. do rynku UE. To właśnie również w wyniku ich działań i nacisków polityka handlu zagranicznego artykułami rolnymi i wewnętrzna polityka rolna stanowiły podczas Rundy Urugwajskiej GATT po raz pierwszy w historii wielostronnych negocjacji handlowych jedną z najważniejszych części rokowań. W rezultacie wśród dokumentów podpisanych po zakończeniu negocjacji znajdowało się „Porozumienie w sprawie rolnictwa”. Jego efektem było nie tylko uproszczenie ochrony na granicy (zamiana wszystkich środków ochronnych na cła, tzw. taryfikacja) i ograniczenie wysokości stawek celnych. Dokonano także klasyfikacji środków wspierających krajowe rolnictwo w zależności od ich wpływu na produkcję rolną i ograniczono możliwość stosowania przez państwa członkowskie WTO (*World Trade Organisation* – Światowa Organizacja Handlu) subwencji pobudzających do jej wzrostu.

Nie wszystkie instrumenty, za pomocą których osiąga się cele strategii rozwoju rolnictwa, polegają na bezpośrednim lub pośrednim wsparciu finansowym. Drugą grupą są przepisy, mające charakter nakazów (np. szczegółowe przepisy o sposobie przechowywania nawozów organicznych) lub zakazów (np. zakaz uprawy roślin genetycznie modyfikowanych). Zwłaszcza takie dziedziny, jak ochrona środowiska i właściwe traktowanie zwierząt gospodarskich są regulowane za pomocą nakazów i zakazów. Niektóre instrumenty mogą być, choć nie muszą, połączeniem nakazów lub zakazów ze wsparciem finansowym, które jest wówczas swoistą nagrodą za przestrzeganie przepisów. Przykładem takiego instrumentu są płatności bezpośrednie. W latach 2014-2020 będą je otrzymywać jedynie rolnicy przestrzegający zasad zgodności produkcji rolnej z ochroną środowiska (ang. *cross-compliance*⁴), czyli prowadzący gospodarstwo zgodnie ze sformułowanymi w dyrektywach i rozporządzeniach unijnych przepisami, których celem jest ochrona środowiska naturalnego. Innym przykładem jest połączenie szczegółowych przepisów o przechowywaniu nawozów organicznych ze wsparciem finansowym gospodarstw inwestujących w płyty gnojowe i zbiorniki na gnojowicę.

Jest oczywiste, że instrumenty niemające charakteru wsparcia stanowią ważną część instrumentarium, umożliwiającego osiągnięcie celów realizowanej strategii. Nawet jeśli rzeczywistym celem jest utrzymanie produkcji na niezmiennym poziomie lub jej ograniczenie, trudna jest realizacja takiej strategii bez finansowego

⁴ Zasadę *cross-compliance* w oficjalnych dokumentach przetłumaczono na „zasadę wzajemnej zgodności”, co jest tłumaczeniem bezsensownym, ale za to dosłownym.

zaangażowania budżetu państwa. Natomiast realizacja strategii rozwoju rolnictwa bez środków pochodzących z budżetu i/lub od konsumentów jest w Europie niemożliwa. Z państw rozwiniętych gospodarczo politykę rozwoju rolnictwa bez wsparcia środkami publicznymi mogą realizować jedynie te, które mają doskonałe warunki naturalne i/lub niezwykle efektywne struktury produkcyjne. Dlatego też z co najmniej trzech powodów uznano, że temat „Strategie i kierunki rozwoju rolnictwa europejskiego” należy rozpocząć od szczegółowej analizy wysokości i charakteru wsparcia w kilku wybranych państwach i porównania tych wielkości z wysokością i charakterem wsparcia Unii Europejskiej. Przyjęto, że środki, które otrzymuje rolnictwo ze wszystkich źródeł, znacznie lepiej charakteryzują rzeczywistość prowadzoną politykę rolną niż niekiedy mijająca się z rzeczywistością frazeologia programów. Ponadto należy sprawdzić, czy jest uzasadniona dość powszechna opinia, że strategia i polityka rolna UE wyróżniają się wysokim poziomem protekcji i interwencji. Trzecią ważną kwestią jest sprawdzenie, jak w ostatnich kilkunastu latach ewoluowała w różnych państwach świata, w tym także w UE, polityka wsparcia rolnictwa.

1.2. Zakres opracowania i uwagi metodyczne

Traktowanie UE na równi z dziesięcioma objętymi badaniem państwami wynika z ustalonych w Traktacie Rzymskim i potwierdzonych w kolejnych traktatach procedur stanowienia polityki rolnej i jej charakteru. Już podpisując Traktat Rzymski 6 państw założycieli Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej zdecydowało, że wiele spraw o podstawowym znaczeniu dla rolnictwa będzie regulowanych przez władze Wspólnoty (Rada i Komisja), a wydane przez nie przepisy będą obowiązywały państwa członkowskie bezpośrednio (rozporządzenia), bądź też obowiązkami państw członkowskich będzie wprowadzenie przepisów unijnych do narodowych systemów prawnych (dyrektywy). Stąd też od początku istnienia Wspólnoty politykę rolną określało się nazwą Wspólna Polityka Rolna. W pierwszym okresie Wspólnota ograniczała się do przepisów ustanawiających i regulujących wspólny rynek rolny (organizacja branżowych rynków oraz wprowadzenie wspólnej taryfy celnej), ale stopniowo jej regulacje zaczęły obejmować również inne dziedziny (przede wszystkim przekształcanie struktur rolnych, bezpośrednie wspieranie dochodów, udział budżetu unijnego w finansowaniu wielu zamierzeń inwestycyjnych). Niektóre z nich znajdują się na obrzeżach tradycyjnej polityki rolnej (ochrona środowiska, właściwe traktowanie zwierząt gospodarskich). Polityka rolna ma więc obecnie znacznie więcej cech „wspólnotowych” niż jeszcze na początku lat dziewięćdziesiątych, ważną rolę w jej tworzeniu spełnia Parlament Europejski (najważniejsze przepisy są uchwalane w procedurze współdecydowania przez Radę i Parlament), a w Radzie decyzje w tej sprawie zapadają kwalifikowaną większością głosów (większość stanowiąca).

Analizą objęto państwa znajdujące się w polu obserwacji Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (ang. *OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development*), prowadzącej systematyczne analizy polityki rolnej, często za pomocą unikalnych narzędzi analitycznych. OECD wykonuje przede wszystkim analizy sytuacji w państwach członkowskich⁵, przy czym w syntetycznych opracowaniach polityki rolnej nie zajmuje się na ogół poszczególnymi państwami UE. OECD uznaje zatem w swych badaniach z dziedziny rolnictwa Wspólnotę za jedną jednostkę analityczną. Podejście takie jest uzasadnione, gdy rozważa się podstawowe problemy strategiczne polityki rolnej, ale równocześnie przyjmując je, pomija się ważne problemy rolnictwa poszczególnych państw członkowskich i ich regionów. OECD zajmuje się również niektórymi państwami, niebędącymi jej członkami, zwracając szczególną uwagę na te, które charakteryzują się w ostatnich kilkunastu latach szybkim tempem wzrostu i gwałtownie zyskują na znaczeniu, zarówno gospodarczym, jak i politycznym (grupę tę określa się zwykle angielską nazwą *emerging economies* – rynki wschodzące). Jednakże nie wszystkie państwa tej grupy zdecydowały się na ścisłą współpracę z OECD. Dlatego też OECD w niektórych swych opracowaniach, również z zakresu rolnictwa, pomija tak ważne państwo, jak Indie.

Decyzja o oparciu analizy wysokości i struktury wsparcia rolnictwa na opracowaniach OECD, spowodowana dążeniem do uzyskania wiarygodnych, porównywalnych wyników, ma również ujemne strony. Jej efektem jest bowiem rezygnacja z reprezentatywności badania w skali światowej. Wprawdzie członkami OECD są również cztery państwa zaliczane do rozwijających się, a zatem według klasyfikacji Banku Światowego o niskim (ang. *low*) lub przeciętnym (ang. *middle*) poziomie dochodu narodowego w przeliczeniu na mieszkańca⁶. Jednakże w jednym z nich – Korei Południowej – poziom dochodu jest wysoki (27 658 USD w 2009 roku) a w trzech pozostałych znacznie niższy (Chile 14 495 USD, Meksyk 14 501 USD, a Turcja 13 952 USD w tymże roku), ale również wyższy niż w państwach o najniższym poziomie rozwoju (ang. *least developed countries*). Włączenie do analizy czterech państw zaliczanych do *emerging economies* (Brazylia, Chin, Rosji i Ukrainy) nie zmienia sytuacji, gdyż ich gospodarki również znajdują się na po-

⁵ Członkami OECD są obecnie (grudzień 2011 r.) 34 państwa: Australia, Austria, Belgia, Chile, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Islandia, Irlandia, Izrael, Japonia, Kanada, Korea Południowa, Luksemburg, Meksyk, Niemcy, Nowa Zelandia, Norwegia, Polska, Portugalia, Słowacja, Słowenia, Szwajcaria, Szwecja, Stany Zjednoczone Ameryki Północnej, Turcja, Węgry, Włochy i Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. W pracach OECD biorą również udział przedstawiciele Unii Europejskiej, ale bez prawa głosu.

⁶ Dochody na jednego mieszkańca sprowadzone do porównywalności poprzez przeliczenie z walut narodowych na USD i następnie skorygowane wskaźnikami parytetu siły nabywczej (ang. *purchase power parity*).

ziomie znacznie wyższym niż państw najslabiej rozwiniętych, a poza tym mają silne wewnętrzne źródła rozwoju. W rezultacie badanie nie obejmuje strategii rozwojowych rolnictwa licznej grupy państw najmniej rozwiniętych, przeważnie afrykańskich, których ludność jest często zagrożona niedożywieniem.

Dziesięć analizowanych państw starano się tak dobrać, aby stanowiły grupę możliwie zróżnicowaną. Znajdujące się w niej państwa różnią się poziomem rozwoju gospodarczego, sytuacją demograficzną, warunkami naturalnymi, poziomem produkcji rolnej w przeliczeniu na jednego mieszkańca i pozycją na rynkach międzynarodowych (tabela 1 aneksu statystycznego). W grupie tej można wyróżnić trzy podgrupy, różniące się między sobą poziomem wsparcia. W pierwszej, o najniższym wsparciu znajdują się Australia, Brazylia, Chiny, Nowa Zelandia i Ukraina, w drugiej Rosja, Stany Zjednoczone oraz Unia Europejska, a w trzeciej o najwyższym Japonia, Korea Południowa i Szwajcaria. Podział jest zresztą nieostry, a niektóre państwa mogłyby być zakwalifikowane do innej grupy (np. Rosja i USA do pierwszej). Nie jest to jedyny możliwy podział. Przy zastosowaniu tradycyjnego podziału na kraje rozwinięte i rozwijające się w badanej zbiorowości znajdują się zarówno kraje rozwinięte gospodarczo (Australia, Nowa Zelandia, Japonia, Stany Zjednoczone i Szwajcaria, a także Unia Europejska), jak i rozwijające się (Brazylia, Chiny i Korea Południowa, która zresztą powinna znajdować się w grupie państw rozwiniętych gospodarczo). Osobną grupę tworzą Rosja i Ukraina, które nie zakończyły jeszcze, również w rolnictwie, procesu przekształcania gospodarki socjalistycznej w wolnorynkową (uwaga o konieczności kontynuowania przekształceń odnosi się również do Chin).

Prezentowana analiza wsparcia jest analizą wskaźnikową. Natomiast nie wykorzystano w niej informacji o bezwzględnej wysokości wsparcia. Nie miałyby one większej wartości analitycznej, choćby z tego powodu, że dane o bezwzględnej wysokości wsparcia są przeważnie podawane w walutach krajowych, co wyklucza porównania. Wprawdzie możliwe są przeliczenia na USD lub EUR, ale nawet wówczas porównania miałyby wątpliwą wartość, nawet po sprowadzeniu wysokości wsparcia do porównywalności za pomocą wskaźników parytetu siły nabywczej.

W przeprowadzonej analizie wykorzystano przede wszystkim niektóre publikowane przez OECD wskaźniki, charakteryzujące różne aspekty wsparcia rolnictwa. Organizacja ta opracowała kilkanaście różnych wskaźników, za pomocą których można analizować przepływy środków do rolnictwa z budżetu (bezpośrednio oraz za pośrednictwem rynku) oraz od konsumentów (za pośrednictwem rynku), a także przepływy „w drugą stronę” (z rolnictwa do budżetu i konsumentów). Obliczenie większości z nich wymaga informacji o wysokości wsparcia ogółem producentów rolnych (ang. *Producer Support Estimate – PSE*) analizowanego państwa oraz o wartości produkcji rolnej ogółem loco gospodarstwo. Ważną informacją jest również szacunkowa wysokość wsparcia ogółem (ang. *Total Support Esti-*

mate – TSE) (w aneksie terminologicznym znajduje się kompletna lista wskaźników, stosowanych w analizach OECD oraz ich definicje⁷).

W opracowaniu najczęściej wykorzystywano dwa wskaźniki publikowane przez OECD. Są to:

1. Udział PSE w przychodach brutto gospodarstw rolnych (ang. *Percentage PSE*). W liczniku wskaźnika znajduje się wysokość PSE ogółem, a w mianowniku przychody brutto gospodarstw rolnych wraz z transferami PSE (ang. *Total Value of Production at Farm Gate*);
2. Wskaźnik Nominalnej Protekcji Producentów (ang. *Producer Nominal Protection Coefficient – PNPC*). W liczniku wskaźnika znajduje się średnia cena otrzymywana przez producentów (loco gospodarstwo rolne) wraz ze wsparciem przeliczonym na jednostkę produkcji, a w mianowniku cena na granicy (sprowadzona do poziomu loco gospodarstwo rolne).

Ponadto zaproponowano, opierając się na danych statystycznych i wskaźnikach OECD, dwa wskaźniki własne:

3. Wskaźnik udziału TSE w wartości produkcji ogółem. W liczniku znajduje się wartość TSE (szacunkowa wysokość wsparcia ogółem), a w mianowniku wartość produkcji ogółem (loco gospodarstwo);
4. Wskaźnik udziału wysokości nakładów na badania i rozwój w wartości produkcji ogółem. W liczniku znajduje się suma nakładów na badania i rozwój (ang. *Research nad Development*) oraz szkolnictwo rolnicze (ang. *Agricultural Schools*), a w mianowniku wartość produkcji ogółem (loco gospodarstwo).

Wszystkie cztery wymienione wskaźniki umożliwiają jedynie ocenę wysokości i kilku innych ważnych aspektów wsparcia. Natomiast wykonana przez OECD dezagregacja pozwala na ustalenie źródła środków wspierających (możliwe są dwa – konsumenci za pośrednictwem rynku i podatnicy za pośrednictwem budżetu) oraz kryteriów upoważniających do otrzymania subwencji budżetowej. OECD wyróżnia 8 kategorii (rodzajów) wsparcia, przy czym niektóre z nich dzielą się jeszcze na „podkategorie” (szczegółowy opis kategorii i „podkategorii” w aneksie terminologicznym). Udziały poszczególnych rodzajów wsparcia we wsparciu producentów ogółem są ważnymi parametrami, świadczącymi o charakterze strategii rolnej i priorytetach polityki rolnej. W prezentowanym badaniu przeanalizowano udziały najważniejszych kategorii i subkategorii, wchodzących w skład PSE.

Drugi rodzaj dezagregacji, wykonanej przez OECD, polega na wyodrębnieniu udziału wsparcia potencjalnie najsilniej zniekształcającego warunki produkcji rolnej i handlu rolnego w skali międzynarodowej w PSE ogółem (ang. *Potentially*

⁷ Podane w aneksie terminologicznym definicje są w kilku miejscach nieznacznie przeredagowanymi tłumaczeniami definicji, znajdujących się w: *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011*, OECD Countries and Emerging Economies, OECD 2011, Annex I.A2, Definition of OECD Indicators of Agricultural Support, s. 75-79.

Most Distorting Support as % of PSE). Wprawdzie nie podano, które z kategorii PSE zostały zaliczone do tej grupy, ale można przypuszczać, że klasyfikacja ta pokrywa się przynajmniej częściowo z dokonaną przez Światową Organizację Handlu klasyfikacją subwencji rolnych⁸. Wyróżniono w niej trzy grupy subsydiów, które dla uzyskania większej wyrazistości „włożono” do trzech różnych pudełek⁹, w zależności od stopnia, w jakim zakłócają warunki produkcji rolnej i handlu międzynarodowego. W pudełku bursztynowym (ang. *Amber Box*) znajdują się wszystkie subwencje uznane za zniekształcające produkcję i handel (należą do nich wszystkie subwencje wspierające ceny oraz bezpośrednio związane z wolumenem produkcji). Obecnie możliwość udzielania subwencji bursztynowych jest ograniczona zgodnie ze zobowiązaniami przyjętymi przez poszczególne państwa w „Narodowych Listach Zobowiązań”, które stanowią załączniki do Porozumienia w sprawie Rolnictwa Rundy Urugwajskiej¹⁰. Do pudełka niebieskiego (ang. *Blue Box*) włożono subwencje związane z produkcją, ale dozwolone, gdyż uznano je za zniekształcające handel w niewielkim stopniu (ang. *minimally trade-distorting*). W trzecim pudełku zielonym (ang. *Green Box*), znajdują się subwencje, uznane za niezakłócające handlu i które wobec tego mogą być udzielane bez ograniczeń, tak samo jak zaliczone do pudełka niebieskiego.

Ponieważ publikowane przez OECD dane nie tworzą pełnych szeregów chronologicznych, analizę wykonano porównując sytuację w trzech lub dwóch trzyleciach. W przypadku państw członkowskich OECD są to trzylecia 1986-1988, 1995-1997 i 2008-2010, a państw niebędących członkami OECD tylko trzylecia 1995-1997 i 2008-2010 (brak danych dla lat 1986-1988). Zarówno okres 1986-2010 (dwadzieścia sześć lat), jak i 1995-2010 (szesnaście lat) są okresami bardzo długimi, w których można dokonać zasadniczych zmian w realizowanej strategii rolnej. Konieczność uwzględnienia w badaniu możliwie jak najdłuższego okresu wynika także z charakteru produkcji rolnej. Przeważnie dopiero po około dziesięciu latach są widoczne wyniki realizowanej strategii (m.in. zwiększenie stopnia samowystarczalności żywnościowej, poprawa wyżywienia, zwiększenie produkcji eksportowej).

⁸ „Pojęcie „subwencje rolne” w szerokim znaczeniu jest szersze niż PSE, ponieważ zalicza się do nich również wydatki budżetowe sklasyfikowane przez OECD jako Wsparcie Usług Powszechnych (ang. *General Services Support Estimate – GSSE*). Wydatki GSSE wspierają ogólnie rolnictwo, ale nie otrzymują ich rolnicy. Do GSSE zalicza się wydatki na badania i rozwój (ang. *Research and Development*), szkolnictwo rolnicze (ang. *Agricultural Schools*), służby kontrolne (ang. *Inspection Services*), infrastrukturę (ang. *Infrastructure*), marketing i promocję (ang. *Marketing and Promotion*), magazynowanie publiczne (ang. *Public Stockholding*) i inne (ang. *Miscellaneous*).

⁹ Definicje pudełek za stroną internetową Światowej Organizacji Handlu. *Zakładka Domestic Support in Agriculture. The Boxes.*

¹⁰ Tekst Porozumienia w sprawie Rolnictwa w językach polskim i angielskim opublikowano m.in. w: *Dziennik Ustaw 1995, Załącznik do nr 98, poz. 483.*

W okresie 1986-2010 poważnie ograniczono możliwości swobodnego kształtowania polityki rolnej, a przede wszystkim polityki handlu zagranicznego artykułami rolnymi przez państwa członkowskie wyspecjalizowanej Organizacji Narodów Zjednoczonych zajmującej się problematyką handlu światowego¹¹. Trzylecie 1986-1988 jest okresem, w którym międzynarodowy handel rolny nie był jeszcze regulowany wielostronnym porozumieniem. Wówczas również państwa będące członkami GATT nie były ograniczone zobowiązaniami międzypaństwowymi i mogły swobodnie prowadzić politykę protekcjonizmu i interwencjonizmu rolnego, a zatem również wspierać własne rolnictwo oraz eksport artykułów rolnych subwencjami w dowolnej wysokości. Kolejny analizowany okres 1995-1997 to pierwsze trzy lata wprowadzania w życie zobowiązań wynikających z „Porozumienia w sprawie rolnictwa”, które jest jednym z dokumentów wynegocjowanych podczas Rundy Urugwajskiej. Państwa członkowskie WTO podjęły w nim zobowiązania, między innymi ograniczające swobodę subwencjonowania handlu rolnego, ochrony własnego rolnictwa i wspierania produkcji. Rozwinięte kraje kapitalistyczne wprowadzały je w ciągu sześciu lat (końcowy rok – 2000), a rozwijające się dwunastu (końcowy rok – 2006). Lata 2008-2010 są więc okresem, w którym „Porozumienie w sprawie rolnictwa” już w pełni funkcjonowało. Równocześnie są to lata, w których prowadzono rokowania kolejnej rundy wielostronnych rokowań międzynarodowych (tzw. Runda Milenijna, ang. *Millenium Round* lub Runda Doha, ang. *Doha Round*). W części rolnej mają one doprowadzić do dalszej liberalizacji międzynarodowego handlu rolnego i dalszego ograniczania możliwości udzielania rolnikom wsparcia, zniekształcającego warunki konkurencji międzynarodowej. Jednakże nie znosi się na ich szybkie zakończenie, chociaż z różnych nieoficjalnych informacji wynika, że w sprawie rolnictwa osiągnięto porozumienie, pokrywające się w zasadzie z ostatnim dokumentem (tzw. *modalities*)¹², podsumowującym stan negocjacji rolnych, a opublikowanym jeszcze w 2008 roku. Analizując ewolucję wsparcia w latach 1986-2010, należy uwzględnić, że tylko 7 analizowanych państw (Australia, Brazylia, Japonia, Korea Płd., Nowa Zelandia, Szwajcaria i USA) oraz UE było członkami GATT, a następnie GATT i WTO przez cały ten okres. Chiny, Rosja i Ukraina nie były w tych latach członkami GATT, natomiast podjęły starania o członkostwo w WTO. Chiny zostały przyjęte w 2001 roku, a Ukraina w 2008 roku. Rosja zakończyła negocjacje w sprawie członkostwa w WTO pod koniec 2011 roku, ale nadal nie została formalnie przyjęta (najprawdopodobniej zostanie członkiem w 2012 roku). Chiny, a zwłaszcza Ukraina, znajdują się zatem

¹¹ Do roku 1995 był nią Układ Ogólny w sprawie Taryf Celnych i Handlu (ang. *General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*), a w latach następnym Światowa Organizacja Handlu (*WTO*).

¹² *Revised Draft Modalities for Agriculture*, World Trade Organization, Committee on Agriculture, Special Session, Dokument TN/AG/W/Rev.4, 6 December 2008. Dokument dostępny na stronie internetowej WTO <http://www.wto.org>.

obecnie w okresie przejściowym, w którym następuje dostosowywanie funkcjonowania ich gospodarek do zasad, obowiązujących państwa członkowskie WTO. Z kolei Rosja pozostaje nadal poza strukturami WTO i wobec tego nie musi przestrzegać zasad obowiązujących jej członków i realizować zobowiązań, znajdujących się w dokumentach akcesyjnych (okres dostosowawczy rozpoczyna się z dniem akcesji). Niewątpliwie jednak funkcjonowanie gospodarki rosyjskiej jest obecnie znacznie bardziej zgodne z regułami GATT i WTO niż w latach 1986-1988, gdy istniał jeszcze Związek Radziecki, a także w latach 1995-1997, gdy znajdowała się w niezakończonym do dnia dzisiejszego okresie transformacji, zbliżającym jej gospodarkę do modelu wolnorynkowego.

Drugą częścią analizy jest ocena efektów prowadzonych strategii (pierwszą analiza poziomu i struktury wsparcia). Oceniano je, analizując zmiany wolumenu i struktury produkcji rolniczej oraz handlu zagranicznego artykułami rolnospożywczymi. Tak samo jak w analizie wsparcia, posłużono się danymi statystycznymi z jednego źródła. Jest nim Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (ang. *Food and Agriculture Organization of the United Nations* – FAO). Nie ma innych tak szczegółowych i wiarygodnych, ogólnie dostępnych, jednolitych metodologicznie statystyk produkcji rolnej i handlu rolnego. Obecnie wiele informacji znajduje się na stronach internetowych¹³, przy czym często są to szeregi czasowe od 1961 roku. Ponieważ w analizie wsparcia posługiwano się średnimi trzyletnimi z trzech okresów 1986-1988, 1995-1997 i 2008-2010, te same okresy zamierzano przyjąć w analizie zmian produkcji i handlu. Jednakże FAO nie opublikowała jeszcze większości danych za 2010 rok i z konieczności do analizy użyto średnich z lat 2007-2009, traktując to rozwiązanie jako tymczasowe. Wyniki podano w aneksie statystycznym.

Zamieszczone w tabelach aneksu informacje o wolumenie i wartości produkcji rolnej oraz eksportu i importu pochodzą z bazy danych statystycznych FAOSTAT.

Autor dziękuje recenzentom, prof. dr. hab. Walentemu Poczcie i prof. dr. hab. Jerzemu Wiklinowi, a także „pierwszemu czytelnikowi” prof. dr. hab. Romanowi Urbanowi za uwagi. Wpłyną one na wersję ostateczną, w której zostaną przeanalizowane strategie 10 państw i Unii Europejskiej. Podziękowania należą się dr hab. Renacie Grochowskiej, która uczestniczyła w pierwszej fazie prac badawczych (czego wyrazem jest współautorstwo trzech referatów).

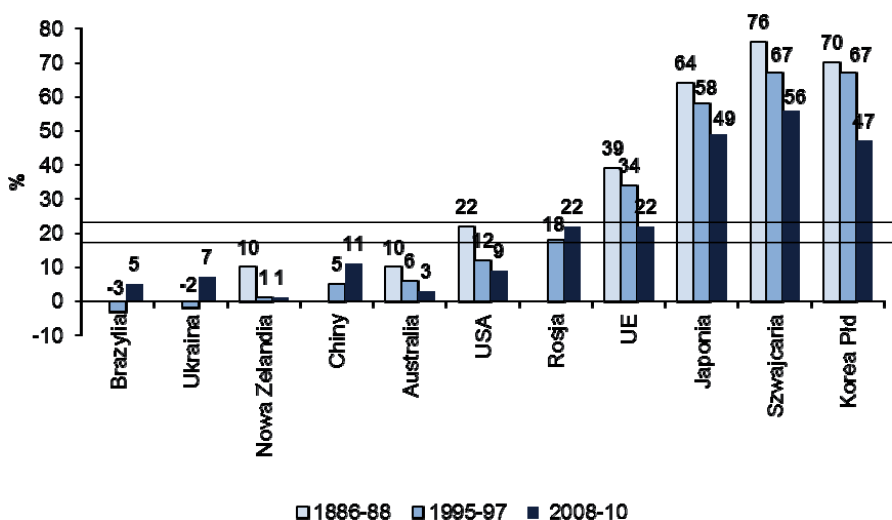
¹³ <http://faostat.fao.org/site>.

2. Analiza polityki wspierania rolnictwa w okresie 1986-2010 i jej efektów w państwach udzielających niewielkiego wsparcia

2.1. Uwagi wstępne

W uwagach metodycznych za najważniejszy wskaźnik, charakteryzujący poziom wsparcia rolnictwa, uznano udział PSE ogółem (Szacunkowej Wysokości Wsparcia Producentów) w przychodach gospodarstw rolnych brutto wraz z transferami. W aneksie statystycznym (tabela 2) i na wykresie 1 podano średnie wartości tego wskaźnika w trzyleciach 1886-88, 1995-1997 i 2000-2010 dla 10 objętych badaniem państw i UE. Dwie linie poziome na wykresie oznaczają średnią wartość wskaźnika dla wszystkich 11 analizowanych jednostek w okresach 1995-1997 (górną) i 2008-2010 (dolną).

Wykres 1. Udział PSE w przychodach gospodarstw rolnych brutto wraz z transferami w latach 1986-88, 1995-1997 i 2008-2010

Źródło: *Agricultural Monitoring and Evaluation 2011. OECD Countries and Emerging Economies. OECD 2011.*

Z danych tych wynika, że analizowane państwa można podzielić na trzy grupy, przy czym podział jest nieostry. Pierwsza to państwa niemal nie wspierające w ostatnich latach rolnictwa (w skrajnych przypadkach możliwy jest nie tylko brak

wsparcia, ale wsparcie „ujemne”¹⁴) lub udzielające niewielkich subwencji. Możliwe jednak, że państwa, znajdujące się w tej grupie udzielały pomocy wybiórczo, subwencjonując tylko nieliczne produkty. Wówczas dla rolników otrzymujących wsparcie subsydia mogą mieć duże znaczenie. Do państw, udzielających najwyżej niewielkiego wsparcia zaliczono Australię, Brazylię, Chiny, Nową Zelandię i Ukrainę. Australia i Nowa Zelandia są rozwiniętymi państwami kapitalistycznymi a Brazylia i Chiny państwami rozwijającymi się, zaliczanymi do wschodzących gospodarek (ang. *emerging economies*). Ukraina jest wschodzącą gospodarką w fazie transformacji z „socjalistycznej” w rynkową (pozornie podobną transformację przechodzi gospodarka chińska, ale w rzeczywistości punkt wyjściowy przekształceń, ich przebieg oraz efekty są odmienne).

Jak stwierdzono we wstępie, w prezentowanym opracowaniu przeanalizowano problematykę wsparcia rolnictwa i jego efekty jedynie w państwach niewspierających rolnictwa w ostatnich latach lub wspierających je tylko relatywnie niewielkimi środkami. Pozostałe dwie grupy zostaną omówione w kolejnej pracy.

2.2. Australia

Szczególnie niskim, obecnie niemal nie istniejącym wsparciem wyróżniają się dwa rozwinięte gospodarczo państwa Oceanii – Australia i Nowa Zelandia. Warunki produkcji rolnej są w każdym z nich inne. Znaczna część Australii (wnętrze kontynentu) ma warunki geograficzno-przyrodnicze niekorzystne dla produkcji rolniczej. Ze względu na dotkliwy brak wody w przeważającej części Australii możliwości prowadzenia gospodarki rolnej są ograniczone, a w niektórych regionach niemożliwe. Dlatego też blisko 94% gruntów użytkowanych rolniczo to ekstensywne pastwiska. Udział gruntów ornych i sadów w powierzchni użytków rolnych wynosi zaledwie nieco ponad 6%¹⁵. Znajdują się one niemal wyłącznie w pasie nadmorskim, w regionach o obfitych opadach, przede wszystkim na wschodnim wybrzeżu, w tym zwłaszcza w jego części południowo-wschodniej, w pobliżu największych miast australijskich (Brisbane, Melbourne, Sydney i Adelaide). W tej części Australii, w dorzeczu rzek Murray i Darling, zlokalizowano na obszarach nawadnianych intensywne rolnictwo. Drugim regionem intensywnego rolnictwa jest znacznie mniejszy region na południowo-zachodnim krańcu Australii, wokół Perth. Jest to region gospodarstw zbożowych, a także upraw specjalnych, przede wszystkim winorośli.

Struktura obszarowa australijskich gospodarstw rolnych i systemy produkcji są dobrze dostosowane do warunków naturalnych. Obecnie w Australii funkcjonuje

¹⁴ Przyczyną wsparcia „ujemnego” w Brazylii i na Ukrainie w trzyleciu 1995-1997 były niskie ceny płacone rolnikom, niższe niż zrelacjonowane na ceny loco gospodarstwo ceny rynków międzynarodowych.

¹⁵ Źródło: Strona internetowa Australian Bureau of Statistics. Australian Farming in Brief 2010. Tabela: Land Use.

około 135 tys. gospodarstw, a ich obszar wynosi około 400 mln ha użytków rolnych (około 51% powierzchni kontynentu)¹⁶. Z liczb tych wynika, że przeciętne australijskie gospodarstwo ma około 3 tys. ha powierzchni. Oczywiście wielkość gospodarstw jest zróżnicowana. Produkcja gospodarstw, położonych w regionach suchych pastwisk, polega jedynie na ekstensywnym wypasie bydła mięsnego oraz owiec, niegdyś przeważnie na wełnę, a obecnie zarówno na mięso, jak i na wełnę. Chów bydła mlecznego jest zlokalizowany w regionach obfitych opadów, często jeszcze nawadnianych, a w oborze wydojowej znajduje się przeciętnie około 200 krów. Ponadto prowadzony jest przemysłowy chów drobiu mięsnego, który szybko zyskuje na znaczeniu. O skali produkcji zwierzęcej świadczy liczba zwierząt, która w latach 2007-2009 wynosiła przeciętnie około 28 mln sztuk bydła i blisko 60 mln owiec (por. tabela 4 aneksu). Liczba bydła porównaniu z okresem 1886-1988 wzrosła o kilka milionów, natomiast owiec zmniejszyła się o ponad 60%. Na gruntach ornych uprawia się przede wszystkim zboża, w tym zwłaszcza pszenicę, ale również inne rośliny klimatu umiarkowanego i subtropikalnego (między innymi rzepak, trzcinę cukrową i bawełnę). Nie jest to jednak, poza niektórymi regionami, rolnictwo intensywne w rozumieniu europejskim, o czym najlepiej świadczą niskie plony (pszenicy, najważniejszego ze zbóż, w przeciętnych latach zbiera się w Australii niewiele więcej niż 1 tonę z hektara).

Rolnictwo australijskie, dysponujące w przeliczeniu na jednego mieszkańca powierzchnią blisko 20 ha użytków rolnych, w tym ponad 2 ha gruntów ornych, w pełni zaspokaja potrzeby żywnościowe około 22 mln ludności (gęstość zaludnienia kontynentu australijskiego jest niewielka). Ponadto produkty rolne stanowią również ważną pozycję w handlu zagranicznym (udział artykułów rolno-spożywczych w australijskim eksporcie wynosi kilkanaście procent, czyli ponad pięciokrotnie więcej niż w tworzeniu PKB)¹⁷. W 2009 roku wartość produkcji rolnictwa australijskiego (loco gospodarstwo rolne) wyniosła około 32 mld USD, a wartość eksportu rolno-spożywczego około 20 mld USD, przy saldzie dodatnim nieco przekraczającym 10 mld USD¹⁸. Przy założeniu, że udział rolnictwa w wartości eksportu rolno-spożywczego wynosi 50% okazuje się, że w roku 2009 wyeksportowano około 1/3 produkcji australijskiego rolnictwa. Liczba ta świadczy o silnym powiązaniu z rynkami międzynarodowymi oraz o proeksportowej orientacji.

Australia jest jednym z największych światowych eksporterów kilku podstawowych artykułów rolnych. Z produktów roślinnych najważniejsza jest pszenica. W latach przeciętnych zbiorów Australia w ostatnim okresie zajmowała na liście

¹⁶ Źródło: jw.

¹⁷ Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011. OECD Countries and Emerging Economies. s. 85. Table 3.1.OECD 2011.

¹⁸ Źródło: Baza statystyczna FAOSTAT. Z tego samego źródła pochodzą również wszystkie pozostałe dane o australijskim handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi (więcej danych w tabeli 5 aneksu statystycznego).

eksporterów pszenicy 3-4 miejsce, sprzedając na rynkach międzynarodowych około 15 mln ton, czyli około 75% produkcji. Natomiast bez wątpienia nadal zajmuje pierwsze miejsce wśród eksporterów wełny niepranej (ponad 300 tys. ton w ostatnich latach, czyli więcej niż wszystkie pozostałe państwa znajdujące się na liście największych eksporterów), a drugie – po Nowej Zelandii – wśród eksporterów wełny pranej. Równocześnie jednak, jak wynika z tabeli 4, produkcja wełny niepranej zmniejszyła się w Australii blisko dwukrotnie, z niemal 900 tys. ton w trzyleciu 1986-1988 do około 460 tys. ton w okresie 2007-2009. W tym samym okresie blisko dwukrotnie zwiększył się eksport baraniny, z około 160 tys. ton do ponad 300 tys. ton, co świadczy o dokonującej się reorientacji chowu owiec z wełny na mięso. Przy tym przez cały analizowany okres Australia zajmowała wśród eksporterów baraniny drugie miejsce na świecie (za Nową Zelandią). Wprawdzie Australia jest uznana za obszar wolny od pryszczycy, ale eksportuje przede wszystkim wołowinę i cielęcinę bez kości, w ostatnich latach w ilości około 900 tys. ton. Tradycyjnie była największym, światowym eksporterem tego asortymentu, ale w połowie ostatniego dziesięciolecia ustąpiła pierwszego miejsca Brazylii. Nieco dalsze miejsce zajmuje Australia jako eksporter artykułów mleczarskich, sprzedając zarówno produkty o wysokiej, jak i o niskiej wartości dodanej. Z artykułów o wysokiej wartości dodanej najważniejsze są sery z pełnego mleka krowiego. Australia w 2009 roku eksportowała ich blisko 70 tys. ton, a zatem znajdowała się na ósmej pozycji na liście państw eksportujących ten asortyment. Na podobnym miejscu znajdowała się Australia w poprzednich analizowanych okresach, ale wówczas sprzedawała za granicę przeszło dwukrotnie więcej serów – ponad 150 tys. ton. Eksport kilku innych państw w 2009 roku był znacznie większy – Holandii wyniósł blisko 400 tys. ton, a Niemiec i Francji po niemal 300 tys. ton. Z artykułów o niskiej wartości dodanej najważniejszą pozycją jest mleko w proszku, zarówno pełne, jak i chude. Nową, nie tylko eksportową, działalnością Australii jest winiarstwo. Wino przesunęło się z dalekiego miejsca na liście eksportowanych produktów rolniczych w latach 1986-1988 (około 40 mln USD; por. tabela 5) na miejsce trzecie w okresie 2007-2009, a wartość jego eksportu wyniosła przeciętnie ponad 2,1 mld USD rocznie. Ostatecznym wynikiem zmian w australijskim handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi był w ostatnich kilkunastu latach wzrost zarówno eksportu, jak i importu, przy czym dodatnie saldo obrotów artykułami rolno-spożywczymi zwiększyło się z około 9,6 mld USD średnio rocznie w latach 1995-1997 do około 11,2 mld USD średnio rocznie w okresie 2007-2009.

Z przeglądu handlu zagranicznego artykułami rolno-spożywczymi wynika, że Australia miała przez cały analizowany okres dwudziestu kilku lat silną pozycję na niektórych ważnych międzynarodowych rynkach rolnych, w tym przede wszystkim na rynkach zbóż, wołowiny, baraniny, wełny i artykułów mleczarskich. Ponadto rolnictwo australijskie dominowało na rynku wewnętrznym, o czym świadczy niewielki import rolno-spożywczy, przy tym ograniczony do produktów

niemających większego znaczenia dla wyżywienia ludności. Rolnictwo australijskie jest zatem konkurencyjne zarówno na rynku wewnętrznym, jak i rynkach międzynarodowych, choć nie jest chronione cłami, a eksportu rolnego nie wspierają subwencje. W dziedzinie artykułów rolnych Australia prowadzi niemal klasyczną politykę wolnego rynku, konfrontując na rynku wewnętrznym i rynkach międzynarodowych pozostawione bez żadnej ochrony i wsparcia finansowego rolnictwo z rolnictwem innych państw, przeważnie korzystającym z pomocy państwa, w tym do niedawna również z subwencji eksportowych. Polityka taka nie tylko nie przynosiła i nie przynosi rolnictwu australijskiemu szkód, wyrażających się utratą części rynku wewnętrznego oraz rynków międzynarodowych, ale również nie zahamowała umiarkowanego wzrostu produkcji rolnej.

Australia jest jednym z niewielu państw rozwiniętych gospodarczo prowadzących taką politykę. Wynika to przede wszystkim z właściwej struktury obszarowej rolnictwa australijskiego, doskonale dostosowanej do warunków naturalnych. W regionach suchych podstawą rolnictwa są wielkoobszarowe, ekstensywne gospodarstwa zbożowe i specjalizujące się w wypasie bydła i owiec. Chociaż efektem takiego systemu gospodarowania jest bardzo mała wartość produkcji z jednostki powierzchni, dochody z działalności rolniczej są bliskie osiąganym w pozarolniczych działach gospodarki ze względu na duży obszar gospodarstw i niskie koszty produkcji. W konsekwencji mimo niewątpliwie wysokich oczekiwań dochodowych rolników (PKB Australii w przeliczeniu na 1 mieszkańca, mierzony parytetem siły nabywczej wyniósł w 2009 roku blisko 39 USD, a zatem Australijczycy należą do najbogatszych społeczeństw; por. tabela 1), nie jest konieczne uzupełnianie dochodów rolniczych za pomocą subwencji państwowych.

Tymczasem jeszcze w połowie lat osiemdziesiątych, mimo silnej pozycji na rynkach międzynarodowych, Australia wspierała umiarkowanie swych producentów rolnych, o czym świadczy wskaźnik udziału PSE w wartości produkcji rolnej w wysokości około 10% (por. tabela 2). Wyeliminowanie z instrumentarium polityki rolnej instrumentów protekcyjnych i interwencyjnych jest więc wynikiem zmian polityki rolnej w ciągu dwóch ostatnich dziesięcioleci. Okazuje się zatem, że również w państwach rozwiniętych gospodarczo rolnictwo może się rozwijać bez „parasola ochronnego” państwa. Warunkiem umożliwiającym rezygnację z polityki interwencyjnej i protekcyjnej jest struktura gospodarstw rolnych, zapewniająca minimalizację jednostkowych kosztów produkcji w skali międzynarodowej. Było to szczególnie ważne w kilku poprzednich dziesięcioleciach, gdy podaż na rynkach międzynarodowych była tak obfita, że ceny równowagi większości ważnych produktów rolnych kształtowały się na niskim poziomie, niekiedy pokrywającym koszty produkcji tylko najefektywniejszych eksporterów.

Australia (a także drugie państwo Oceanii – Nowa Zelandia) od lat konsekwentnie dąży, stosując na forum międzynarodowym środki „łagodnego przymusu”, do narzucenia modelu liberalnej polityki rolnej tym państwom rozwiniętym, które

prowadzą politykę ochrony własnego rolnictwa i/lub subwencjonowania eksportu rolnego. Australia była jednym z inicjatorów powstania „grupy Cairns”, w skład której wchodzi obecnie 19 państw¹⁹. Celem grupy jest przede wszystkim czynny udział w wielostronnych negocjacjach handlowych, który ma doprowadzić do wynegocjowania porozumień, wprowadzających mechanizmy liberalizujące międzynarodowe obroty artykułami rolnymi i uniemożliwiający lub co najmniej ograniczający możliwości zakłócania konkurencji w tej dziedzinie. Grupa aktywnie uczestniczyła w negocjowaniu „Porozumienia w sprawie rolnictwa”, które było jednym z dokumentów, kończących Rundę Urugwajską, a obecnie uczestniczy w negocjacjach Rundy Milenijnej, domagając się konsekwentnie dalszej liberalizacji międzynarodowego handlu rolnego i ograniczenia różnych form subwencjonowania rolnictwa.

2.3. Nowa Zelandia

Drugim rozwiniętym gospodarczo państwem Oceanii, które nie wspiera środkami budżetowymi rolnictwa, jest Nowa Zelandia, mająca zupełnie odmienne warunki naturalne niż Australia. Składa się z dwóch głównych wysp (Wyspy Północnej i Wyspy Południowej) oraz wielu małych wysepek, często niezamieszkałych, rozrzuconych na dużej przestrzeni, jest położone na Pacyfiku, w odległości około 2 tys. km od stałego lądu (Australii). Ma dogodne warunki do prowadzenia produkcji rolniczej ze względu na łagodny, umiarkowany klimat i obfite opady. Ogólna powierzchnia użytków rolnych wynosiła w 2007 roku²⁰ 14,7 mln ha, w tym grunty orne niespełna 0,4 mln ha, a 11,0 mln ha trwałe użytki zielone, z których znaczna część jest nawadniana. Nowa Zelandia ma zatem wręcz idealne warunki chowu bydła i owiec, a także innych zwierząt przeżuwających, które doskonale wykorzystuje. Pogłowie bydła w 2007 roku wynosiło 9,7 mln sztuk, a owiec 39,5 mln sztuk. Prowadzony jest chów zarówno bydła mięsnego (4,4 mln sztuk), jak i mlecznego (5,3 mln sztuk). Relatywnie duże znaczenie ma chów jeleniowatych (1,4 mln sztuk). Produkcja roślinna ma znacznie mniejsze znaczenie, przy czym najważniejszymi uprawianymi zbożami są jęczmień i pszenica (produkcja każdego z tych zbóż nieco poniżej 350 tys. ton) a na trzecim miejscu kukurydza. Blisko 50 tys. ha zajmują uprawy trwałe, przy czym największą powierzchnię winnice, a następnie sady jabłoniowe i kiwi, które na rynek światowy wprowadziła właśnie No-

¹⁹ Członkami grupy Cairns (nazwa pochodzi od australijskiego miasta, w którym w 1986 roku odbyło się zebranie założycielskie) są obecnie Argentyna, Australia, Boliwia, Brazylia, Chile, Filipiny, Gwatemala, Indonezja, Kanada, Kolumbia, Kostaryka, Malesja, Nowa Zelandia, Pakistan, Paragwaj, Peru, Republika Południowej Afryki, Tajlandia i Urugwaj.

²⁰ 2007 Agricultural Census Tables. Informacje dostępne na stronie internetowej Statistics New Zealand. Z tego samego źródła pochodzą pozostałe dane o strukturach i produkcji rolnictwa nowozelandzkiego. Więcej danych w tabeli 6 aneksu statystycznego.

wa Zelandia. W 2007 roku w Nowej Zelandii funkcjonowało około 63 tys. gospodarstw o przeciętnej powierzchni ponad 200 ha. Ponad 20% z nich (14,4 tys.) gospodarowało na powierzchni użytków rolnych co najmniej 200 ha. Równocześnie jednak ponad 1/3 gospodarstw, przeważnie ogrodniczych i sadowniczych, dysponowała powierzchnią mniejszą niż 20 ha. Liczba gospodarstw szybko się zmniejszała; w 2002 roku było ich około 70 tys., czyli o około 10% więcej niż pięć lat później.

Rolnictwo nowozelandzkie nie tylko zaspokaja potrzeby około 4 mln mieszkańców (na 1 mieszkańca przypada około 3 ha użytków rolnych), ale jest również najważniejszą gałęzią eksportową gospodarki. W roku 2009 udział artykułów rolno-spożywczych w eksporcie wyniósł ponad 50%. Jest to niewątpliwie sytuacja wyjątkowa, tym bardziej zaskakująca, że udział rolnictwa w nowozelandzkim PKB wyniósł w tymże roku 5,5%. Wręcz jest trudne do wytłumaczenia, że udział innych działów gospodarki, które uczestniczą w 95% w tworzeniu PKB, wyniósł w eksporcie zaledwie niespełna 50%. Eksportowa orientacja rolnictwa nowozelandzkiego, przy tak niewielkim powiązaniu pozarolniczych działów gospodarki ze sferą handlu zagranicznego, jest niewątpliwie ewenementem wśród państw rozwiniętych gospodarczo (PKB Nowej Zelandii w przeliczeniu na 1 mieszkańca, mierzony paritetem siły nabywczej, wyniósł około 27 tys. USD w 2009 roku; por tabela 1). Nowa Zelandia jest jedynym państwem na świecie o tak wysokim poziomie rozwoju gospodarczego, w którym rolnictwo spełnia tak ważną rolę w bilansie handlowym z zagranicą. O sile powiązań rolnictwa nowozelandzkiego z rynkami międzynarodowymi świadczy wartość eksportu rolno-spożywczego²¹. W roku 2009 wyniósł on około 13,4 mld USD, podczas gdy wartość produkcji rolnej (loco gospodarstwo) około 11 mld USD. Przy przyjęciu, tak jak w przypadku Australii, że rolnictwo uczestniczy w około 50% w wartości eksportu rolno-spożywczego, Nowa Zelandia eksportowała w 2009 roku około 60% produkcji rolnej. W przeciwieństwie do Australii w okresie 1995-1997 – 2007-2009 nastąpił przeszło dwukrotny wzrost eksportu (do około 14,3 mld USD) i pozycja eksportowa rolnictwa nowozelandzkiego jest obecnie znacznie silniejsza niż w połowie lat dziewięćdziesiątych.

Nowa Zelandia eksportuje przede wszystkim artykuły pochodzenia zwierzęcego, zwłaszcza produkty chowu bydła i owiec (tabela 7). Chociaż mleczarstwo było zawsze ważną gałęzią rolnictwa nowozelandzkiego, to analizowane lata są okresem jego dalszego rozwoju, o czym świadczy przede wszystkim dwukrotny wzrost produkcji mleka, z 7,8 mln ton do 15,5 mln ton, a ponadto wzrost wolumenu eksportowanych produktów mleczarskich. W tej dziedzinie nastąpiły w ostat-

²¹ Źródło: Baza statystyczna FAOSTAT. Z tego samego źródła pochodzą również wszystkie pozostałe dane o nowozelandzkim handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi. (więcej danych w tabeli 7 aneksu statystycznego).

nich dziesięcioleciach istotne zmiany. Jeszcze w latach 1986-1988 najważniejszą pozycją eksportową nowozelandzkiego mleczarstwa było masło. Wprawdzie w następnych latach następował wzrost ilości i wartości eksportu masła, ale znacznie wolniejszy niż innych produktów mleczarskich. W rezultacie w latach 2007-2009 mleko pełne w proszku stało się najważniejszą pozycją nowozelandzkiego eksportu rolno-spożywczego. Ponieważ równocześnie wzrósł wywóz mleka chudego w proszku, przychody ze sprzedaży proszku mlecznego wyniosły w latach 2007-2009 około 3 mld USD rocznie, czyli 10 razy więcej niż w trzyleciu 1986-1988. Jednym z powodów tak ogromnego wzrostu był wzrost cen, gdyż w tym samym okresie wolumen eksportu chudego i pełnego mleka w proszku zwiększył się tylko trzykrotnie, z około 310 tys. ton do 985 tys. ton. Nowa Zelandia jest największym światowym eksporterem obu asortymentów proszku mlecznego (mleka chudego eksportowała w 2009 roku 1,6 razy więcej niż znajdujące się na drugim miejscu USA, a pełnego około 4,5 razy więcej od zajmującej drugie miejsce Holandii). Natomiast w analizowanym okresie pogłowie bydła mięsnego pozostawało na niemal niezmiennym poziomie, a ilość eksportowanej wołowiny i cielęciny bez kości tylko nieznacznie wzrosła. Mimo to ten asortyment pozostaje jedną z najważniejszych pozycji eksportowych Nowej Zelandii (drugie lub trzecie miejsce pod względem wartości we wszystkich analizowanych trzyleciach). Na międzynarodowych rynkach wołowiny i cielęciny bez kości Nowa Zelandia zajmuje wciąż wysoką, ale wraz z upływem czasu coraz niższą pozycję (spadek na liście wartości eksportu z 3 miejsca w 1988 roku na 7 w 2009 roku, a na liście eksportowanej ilości odpowiednio z 4 na 5). Natomiast pozostaje przez cały analizowany okres największym światowym eksporterem baraniny, i to mimo wyraźnego spadku wolumenu jej eksportu. Utrzymuje się również na drugim miejscu (za Australią) wśród światowych eksporterów wełny niepranej, ale w analizowanym okresie blisko trzykrotnie zmniejszyła jej produkcję. Owczarstwo jest więc tą dziedziną rolnictwa, która traci na znaczeniu. Nowozelandzki eksport artykułów roślinnych nie miał znaczenia poza eksportem kiwi, jabłek i przede wszystkim wina, które staje się coraz ważniejszym produktem eksportowym.

Nowa Zelandia prowadzi obecnie politykę rolną, której ważnymi elementami są swobodny dostęp konkurentów spełniających warunki sanitarne i fitosanitarne do rynku wewnętrznego oraz brak subwencji, wspomagających dochody rolnicze, pobudzających produkcję rolną i eksport rolno-spożywczy. Tymczasem jeszcze w połowie lat osiemdziesiątych tak samo jak Australia wspierała swych producentów rolnych, o czym świadczy 10% udział PSE w przychodach brutto gospodarstw rolnych wraz z transferami (por. tabela 2 aneksu statystycznego). Podstawową przyczyną, umożliwiającą zliberalizowanie nowozelandzkiej polityki rolnej są niskie jednostkowe koszty produkcji wielu gospodarstw nowozelandzkich. Są to specjalistyczne gospodarstwa prowadzące mleczny i mięsny chów bydła oraz chów owiec na wydajnych, przeważnie nawadnianych użytkach zielonych. Wysoki po-

ziom intensywności gospodarowania zapewnia przynajmniej części rolników nowozelandzkich dochody porównywalne z osiąganymi w innych działach gospodarki. Równocześnie jednak sytuacja ekonomiczna części gospodarstw nowozelandzkich jest trudna. Świadczy o tym szybko zmniejszająca się w ostatnich latach ich liczba. Konsekwencją przejmowania przez inne gospodarstwa zwalnianych gruntów jest niezwykle szybki wzrost koncentracji ziemi (w ostatnich kilku latach powierzchnia gospodarstwa nowozelandzkiego powiększyła się przeciętnie o około 30 ha).

2.4. Brazylia

Państwem, udzielającym obecnie rolnictwu niewielkiego wsparcia, jest również Brazylia, zaliczana, tak samo jak Australia, do wielkich światowych producentów i eksporterów rolnych. Rolnictwo brazylijskie dysponuje (dane za 2008 rok) powierzchnią ponad 260 mln ha użytków rolnych, z tego blisko 200 mln ha pastwisk, ponad 60 mln ha gruntów ornych i około 7,5 mln ha plantacji wieloletnich²². W przeliczeniu na 1 mieszkańca zasoby ziemi użytkowanej rolniczo wynosiły 1,3 ha, w tym 0,3 ha gruntów ornych (Brazylia miała w 2010 roku około 190 mln ludności). Wobec korzystnych warunków naturalnych Brazylia może nie tylko zapewnić dobry poziom wyżywienia swym mieszkańcom, ale również eksportować znaczną część swej produkcji rolniczej. Znaczenie Brazylii jako producenta rolnego może jeszcze wzrosnąć, ponieważ jest jedynym państwem na świecie, które może znacznie powiększyć powierzchnię użytków rolnych, zajmujących obecnie tylko 30% jej powierzchni (lesistość Brazylii wynosi aż 60%). Zwiększanie obszaru użytków rolnych jest jednak równoznaczne z wycinaniem lasów, w tym przede wszystkim Puszczy Amazońskiej. Ograniczaniu powierzchni tego największego lasu pierwotnego na ziemi sprzeciwia się z niewielkim dotychczas skutkiem społeczność międzynarodowa.

Brazylia (poza niewielką częścią północną) jest położona między Równikiem a Zwrotnikiem Koziorożca i znajduje się pod wpływem klimatów podrównikowych i zwrotnikowych, przeważnie wybitnie wilgotnych i pośrednich. Klimat podrównikowy suchy występuje jedynie na stosunkowo niewielkim obszarze, w północno-wschodniej części Brazylii. Roczne opady na niemal całym terytorium wynoszą ponad 1000 mm rocznie, a na obszarach Puszczy Amazońskiej ponad 2000 mm rocznie. Brazylia nie odczuwa zatem braku wody.

Rozpatrując problematykę rolnictwa brazylijskiego, w tym prowadzonej polityki rolnej, należy pamiętać o sytuacji gospodarczej i społecznej tego państwa. Brazylia wciąż jeszcze jest państwem na raczej niskim poziomie rozwoju gospodarczego, o czym świadczy przede wszystkim wysokość PKB na mieszkańca. Mierzony parytetem siły nabywczej (tabela 1 aneksu statystycznego) wyniósł on w 2009

²² FAO Production Yearbook 2010. Table Land Use.

roku około 10 tys. USD, czyli stanowił mniej niż 30% PKB australijskiego oraz nieco powyżej 20% w przypadku USA. Ponadto, chociaż jest uważana za przyszlą potęgę gospodarczą (została zaliczona do grupy szybko rozwijających się gospodarek), dystans między nią a państwami rozwiniętymi gospodarczo, mierzony bezwzględną wysokością dochodu na 1 mieszkańca, wyraźnie powiększa się, a tempo wzrostu PKB w Brazylii i państwach rozwiniętych jest w długim okresie zbliżone. Wreszcie, mimo rozwoju niektórych gałęzi przemysłu i usług, udział rolnictwa w tworzeniu PKB nie uległ w ostatnich kilkunastu latach zmianie i w roku 2008 nadal wynosił ok. 6% (tabela 1).

Analiza sytuacji produkcyjnej rolnictwa brazylijskiego powinna obejmować okres dłuższy niż od drugiej połowy lat osiemdziesiątych, ponieważ okres jego szybkiego rozwoju rozpoczął się znacznie wcześniej. Analizę taką umożliwia baza statystyczna FAOSTAT, w której znajdują się informacje od roku 1961. Najważniejszymi dziesięcioma produkowanymi artykułami były w 1961 roku (kolejność według wartości produkcji w USD) wołowina i cielęcina, kawa zielona, mleko krowie, trzcina cukrowa, ryż, fasola, maniok, wieprzowina, banany i włókno bawełny. Tuż za pierwszą dziesiątką znajdowały się pomarańcze oraz mango. Cechą charakterystyczną tej listy jest brak na niej zbóż (poza ryżem). Znaczenie gospodarcze miały wówczas jedynie kukurydza (zbiory 9 mln ton) i ryż (zbiory 5,4 mln ton). Wprawdzie uprawiano i inne zboża, ale w ilościach wręcz symbolicznych (pszenica – 500 tys. ton). Ponieważ jedyną większą pozycją importu rolno-spożywczego była wówczas pszenica (1,9 mln ton), a większość znajdujących się na liście produkcji rolniczej pozycji sprzedawano przede wszystkim na rynku krajowym, na jej podstawie można charakteryzować dominujący ówczesny model konsumpcji. Z mięs najważniejsza była wołowina, wieprzowiny spożywano niewiele, a mięsa drobiu znikome ilości. Mleko (produkcja 5,2 mln ton) i artykuły mleczarskie, jeśli się uwzględni liczbę ludności, mogły stanowić tylko uzupełniające źródło białka. Natomiast charakterystycznym dla Brazylii (a także dla wielu innych państw Ameryki Południowej) źródłem białka były i są strączkowe, przede wszystkim fasola. Z roślin skrobiowych najważniejszymi były ryż, kukurydza oraz maniok. Stosunkowo dużo spożywano owoców (m.in. bananów, owoców cytrusowych i mango). Jeśli się uwzględni, że Brazylia miała na początku lat sześćdziesiątych około 70 mln mieszkańców, ówczesna produkcja rolnicza niewątpliwie nie pokrywała potrzeb żywieniowych społeczeństwa.

Na początku lat sześćdziesiątych Brazylia znajdowała się na pierwszym miejscu na listach największych światowych producentów ośmiu produktów tropikalnych i subtropikalnych: bananów, nasion rycynusa, orzechów nerkowca (*cashew*), kawy zielonej, pokrzywy chińskiej, orzechów brazylijskich (*brazil nuts*), herbaty mate i kauczuku naturalnego. Z produktów tych tylko banany i kawa były i są produktami masowymi w handlu międzynarodowym. Natomiast kauczuk utracił swe znaczenie.

Na początku lat sześćdziesiątych najważniejszym eksportowanym przez Brazylię produktem rolnym była kawa zielona (wolumen 1 mln ton; wartość około 700 mln USD), a kolejnymi: włókno bawełny (200 tys. ton; 110 mln USD), cukier surowy (800 tys. ton; 65 mln USD), owoce kakaowca (100 tys. ton; 46 mln USD) i tytoń surowy (około 50 tys. ton; 30 mln USD). Eksport rolny Brazylii był więc wówczas zdominowany przez jeden produkt – kawę zieloną. Wartość jej wywozu była blisko dwukrotnie wyższa niż 19 następných produktów rolných, znajdujących się na eksportowej liście Brazylii (około 410 mln USD). Brazylią, mimo dominacji kawy, w 1961 roku znajdowała się na 3 miejscu wśród największych eksporterów włókna bawełny i strąków kakaowych, na 4 – cukru surowego, a 9 – tytoniu surowego.

Wszystkie wymienione eksportowane produkty pochodziły z wielkoobszarowych gospodarstw plantacyjnych. Struktura rolnictwa brazylijskiego była bowiem od dawna „dwubiegunowa”. Według ostatniego spisu rolnego²³, przeprowadzonego w 2006 roku, około 5,2 mln brazylijskich gospodarstw rolnych miało 330 mln ha ziemi rolniczej, z tego blisko 4,4 mln to gospodarstwa rodzinne dysponujące około 80 mln ha powierzchni rolniczej, czyli o przeciętnej powierzchni 18 ha. W rządowych programach kredytowych, funkcjonujących w latach 2008-2010, gospodarstwa rodzinne zostały podzielone na „małe” (około 1,8 mln), o dochodzie nie wyższym niż 3,4 tys. USD rocznie, i „większe” (około 2,4 mln) o dochodzie zamykającym się w granicach 3,4 tys. USD – 62,0 tys. USD²⁴. Do drugiej grupy zalicza się około 800 tys. gospodarstw „nierodzinnych” (zwanych również w statystykach brazylijskich „innymi”), dysponujących około 250 mln ha użytków rolnych, czyli liczących przeciętnie około 310 ha. Około 47 tys. gospodarstw o powierzchni powyżej 1000 ha gospodarowało w 2006 roku na powierzchni około 145 mln ha (około 45% ziemi rolniczej ogółem)²⁵. Ich udział jest niewątpliwie równie wysoki obecnie. Poza uprawą roślin eksportowych gospodarstwa wielkoobszarowe zajmowały się również wypasem bydła na dużą skalę, a także często łączyły rolnictwo z przetwórstwem rolno-spożywczym. Natomiast gospodarstwa rodzinne, zwłaszcza „małe”, były i są nadal słabo powiązane z rynkiem i często mają charakter gospodarstw zaspokajających jedynie potrzeby żywnościowe rolnika i jego rodziny.

Z porównania danych za rok 1961 z danymi o produkcji i eksporcie w kolejnych, objętych analizą trzyleciach wynika, że w rolnictwie brazylijskim dokonywa-

²³ Census of Agriculture 2006 (Censo Agropecuario 2006). Tabela „Comparison of Censuses of Agriculture Structural Data. Wyniki dostępne na stronach internetowych Institute Brasileiro de Geografia e Estatística.

²⁴ Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011. OECD Countries and Emerging Economies. OECD 2011. s. 217.

²⁵ Census of Agriculture 2006. cyt. za: J.A. Berdegue and R. Fuentealba. Latin America: The State of Smallholders in Agriculture. Conference of New Directions for Smallholder Agriculture. 24-25 January 2011, Rome, IFAD HD.

ły się niezwykle istotne zmiany²⁶. Zwiększyła się produkcja większości produktów, niektórych nawet kilkakrotnie. Zmiany nie ominęły zarówno produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej. Ich konsekwencją był także wzrost wolumenu i wartości eksportu oraz jego zróżnicowanie. Widoczna jest niestabilność zbiorów kawy przede wszystkim ze względu na niekorzystne warunki wegetacji w niektórych latach²⁷. Niepewne zbiory były zapewne jedną z podstawowych przyczyn systematycznego ograniczania powierzchni jej upraw. W konsekwencji obszar plantacji kawy w porównaniu z rokiem 1961 zmniejszył się w okresie 2007-2009 dwukrotnie z 4,4 mln ha do 2,2 mln ha, a kawa spadła z drugiego miejsca pod względem wartości produkcji w roku 1961 na miejsce około dziesiątego w kolejnych trzyleciach. Utraciła również pierwsze miejsce na liście eksportowanych brazylijskich produktów rolnych. Mimo to Brazylia utrzymała pierwsze miejsce na liście największych eksporterów kawy, z dużą przewagą nad następnymi państwami, zarówno pod względem ilości, jak i wartości eksportu.

Z danych wynika, że w bardzo długim okresie (blisko 50 lat) nastąpił wręcz niezwykle wzrost zbiorów trzech roślin, spowodowany zarówno wyższymi plonami, jak i zwiększeniem powierzchni upraw. Pierwszą z nich jest trzcina cukrowa. W 1961 roku uprawiano ją na powierzchni 1,3 mln ha, a zbiory wyniosły 59 mln ton (45 ton/ha). Wówczas Brazylia wytworzyła 3,6 mln ton cukru surowego. W roku 2009 powierzchnia pod trzcina cukrową wzrosła do 8,5 mln ha, zbiory do 672 mln ton (79 ton/ha), a produkcja cukru surowego do 34,5 mln ton. Brazylia jest największym eksporterem cukru surowego na świecie (blisko 18 mln ton w 2009 roku), z eksportem ponad 7,5 razy większym niż kolejne państwo (Tajlandia – 2,3 mln ton). Do zwiększenia uprawy trzciny cukrowej skłoniły Brazylię nie tylko niezwykle korzystne warunki klimatyczne, których konsekwencją są niskie koszty produkcji. Drugą przyczyną jest możliwość produkcji bioetanolu z trzciny cukrowej. Brazylia jest jedynym państwem na świecie, w którym jego produkcja przy obecnych cenach na światowym rynku benzyn jest opłacalna bez dotacji. W Brazylii powstał wielki krajowy rynek bioetanolu, ponieważ większość silników benzynowych dostosowano do tego paliwa.

Drugą rośliną, która obecnie należy w Brazylii do najważniejszych upraw (w trzyleciu 2007-2009 powierzchnia zbiorów 21,2 mln ha, zbiory 58 mln ton, plony 2,7 tony/ha), a jeszcze na początku lat sześćdziesiątych była niemal nieznaną (w 1961 roku powierzchnia zbiorów 240 tys. ha, zbiory 270 tys. ton, a plony 1,1 tony/ha), jest soja. Ziarno soi znajduje się obecnie na 1 miejscu wśród eksportowanych surowców rolnych (wartość eksportu w trzyleciu 2007-2009 blisko 10 mld

²⁶ Wszystkie dane w tym akapicie i w następnych pochodzą z bazy statystycznej FAOSTAT (por. również tabele 8 i 9 aneksu statystycznego).

²⁷ Zbiory kawy są w Brazylii w dużym stopniu zależne od pogody. Zwłaszcza przymrozki w niektórych okresach wegetacji wpływają ograniczająco.

USD rocznie). Po uwzględnieniu wartości eksportowanego oleju sojowego i śrutu sojowej przychody z eksportu soi i podstawowych produktów sojowych zbliżyły się w trzyleciu 2007-2009 do 16 mld USD rocznie. Rolnicy brazylijscy, przede wszystkim wielcy właściciele ziemscy, doskonale wyczuli światową koniunkturę na soję, a ponadto bezzwłocznie wprowadzili do uprawy wyżej plonujące odmiany genetycznie modyfikowane.

Trzecią rośliną, która spowodowała zmianę struktury upraw, jest kukurydza, najważniejsze zboże państw Ameryki Południowej i Środkowej. W 1961 roku z 6,9 mln ha zebrano 9 mln ton kukurydzy, a jej plony wyniosły 1,3 tony/ha. W trzyleciu 2007-2009 zbiory wzrosły do około 54 mln ton rocznie, powierzchnia uprawy do blisko 14 mln ha, a plony do blisko 3,9 tony/ha. Kukurydza, która jeszcze w połowie lat dziewięćdziesiątych była sprzedawana niemal wyłącznie na rynku krajowym, jest w Brazylii nie tylko niezbędnym składnikiem pasz w przemysłowym chowie drobiu mięsnego i trzody chlewnej, ale nadal także ważnym pożywieniem zwłaszcza uboższych grup ludności. Obecnie staje się również jednym z ważniejszych eksportowanych produktów (przeszło 8 mln ton średnio rocznie wartości 1,5 mld USD w trzyleciu 2007-2009). O wzroście uprawy kukurydzy zadecydowały te same powody co soi: koniunktura na krajowym i światowym rynku pasz, sprzyjające warunki naturalne oraz możliwości uprawy wyżej plonujących odmian genetycznie modyfikowanych. Natomiast stosunkowo niewielki był wzrost produkcji kasawy i fasoli, przeznaczonych jedynie na rynek wewnętrzny i stanowiących wyżywienie uboższych grup ludności.

Stopniowo wzrastała również produkcja mięsa, zarówno wołowiny, jak i wieprzowiny. Produkcja wołowiny zwiększyła się z 1,4 mln ton w 1961 roku do 7,5 mln ton przeciętnie rocznie w trzyleciu 2007-2009. Wołowina, która do końca ubiegłego stulecia była kierowana niemal wyłącznie na rynek krajowy, w ubiegłej dekadzie stała się jedną z większych pozycji eksportowych (około 1 mln ton). Chów trzody chlewnej jest w Brazylii znacznie mniej popularny niż bydła, a spożycie mięsa wieprzowego znacznie mniejsze niż wołowiny. Niemniej jednak produkcja wieprzowiny zwiększyła się z około 500 tys. ton w 1961 roku do około 2,9 mln ton średnio rocznie w trzyleciu 2007-2009. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych zaczęto eksportować wieprzowinę (rocznie w okresie 2007-2009 około 400 tys. ton, wartości około 1 mld USD).

Jednym z najważniejszych produktów brazylijskiego rolnictwa stało się mięso drobiu (roczna produkcja w trzyleciu 2007-2009 blisko 10 mln ton; czwarte miejsce pod względem wartości produkcji). Przez kilka dziesięcioleci sprzedawano je przede wszystkim na rynku krajowym, ale ostatnio stało się jednym z najważniejszych eksportowanych produktów (w latach 2007-2009 eksportowano przeciętnie rocznie ponad 3 mln ton mięsa drobiowego za blisko 5 mld USD rocznie; drugie miejsce pod względem wartości eksportowanego asortymentu. Ponadto Brazylija eksportuje również pewne ilości konserw drobiowych). Zwraca uwagę systema-

tyczny wzrost produkcji mleka – w ostatnich latach średnio o 1 mln ton rocznie – do 30 mln ton w 2009 roku.

Według danych FAO roczna produkcja końcowa rolnictwa brazylijskiego wyceniona w dolarach międzynarodowych w cenach stałych okresu 2004-2006²⁸ (ang. *Agricultural Net Production: Constant 2004-2006 International Dollars*), zwiększyła się z 20 mld w 1961 roku do 53 mld w trzyleciu 1986-1988, 71 mld w latach 1995-1997 i 119 mld w okresie 2007-2009 (wszystkie dane średnioroczne). W ciągu pięćdziesięciu lat Brazylii osiągnęła sześciokrotny, realny wzrost produkcji, co jest niewątpliwie bardzo szybkim tempem. W tym samym okresie liczba ludności wzrosła z około 90 mln do 190 mln, a zatem około dwukrotnie. Wprawdzie wzrost popytu na rynku wewnętrznym ze względu na wzrost zamożności (mimo to znaczna część ludności Brazylii wciąż żyje jeszcze w biedzie) był szybszy niż wzrost liczby ludności, ale niewątpliwie sześciokrotne zwiększenie produkcji rolniczej oznaczało kilkakrotny wzrost podaży eksportowej.

Sytuację w brazylijskim handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi w długim okresie charakteryzują statystyki FAO. Wynika z nich, że lata osiemdziesiąte były okresem stabilizacji zarówno importu (na poziomie nieco poniżej 2,5 mld USD), jak i eksportu (na poziomie nieco powyżej 8,5 mld USD). W latach dziewięćdziesiątych nastąpił wzrost eksportu do około 14 mld USD rocznie w trzyleciu 1999-2001. W minionym dziesięcioleciu nastąpiło niezwykle wręcz zwiększenie brazylijskiego eksportu rolno-spożywczego, który osiągnął rekordowy poziom – około 55 mld USD rocznie – w latach 2008-2009²⁹. Natomiast wprawdzie import rolno-spożywczy zwiększył się w ciągu ostatnich dwudziestu kilku lat blisko trzykrotnie, ale w latach 2008-2009 osiągnął tylko około 7 mld USD średnio rocznie. Brazylija uzyskuje zatem w ostatnich latach niezwykle wysokie, dodatnie saldo obrotów artykułami rolno-spożywczymi, wynoszące blisko 50 mld USD rocznie, a udział eksportu rolno-spożywczego w eksporcie Brazylii wyniósł w tych latach ponad 35%. Brazylijskie rolnictwo jest więc coraz silniej powiązane ze światowymi rynkami rolnymi. Tak doskonałe wyniki eksportu rolno-spożywczego są częściowo spowodowane bardzo silnym wzrostem cen na światowych rynkach rolnych. Nie wydaje się jednak możliwe, aby w najbliższych latach nastąpiło całkowite uspokojenie światowych rynków i powrót do równowagi popytowo-podażowej oraz cen poprzednich dziesięcioleci. Pewne jest utrzymanie przez Brazylię pozycji

²⁸ Definicja pojęcia „dolar międzynarodowy” w aneksie terminologicznym.

²⁹ Brazylija jest obecnie na trzecim miejscu wśród największych światowych eksporterów artykułów rolno-spożywczych. Na pierwszych dwóch miejscach w 2009 roku znalazły się UE i USA (po 100 mld USD). Jeśli się uwzględni, że UE składa się z 27 państw, Brazylija zajmuje wśród państw drugie miejsce. Natomiast Brazylija ma największe dodatnie saldo w handlu zagranicznym artykułami rolno-spożywczymi z ogromną przewagą nad następnymi na liście (na drugim miejscu znajduje się Australia, a na trzecim Nowa Zelandia; salda dodatnie każdego z tych państw były w 2009 roku ponad czterokrotnie mniejsze od brazylijskiego).

wielkiego światowego eksportera, który ponadto będzie miał ogromną, choć nie tak wysoką jak w latach 2008-2009, nadwyżkę w handlu rolnym z zagranicą.

Z analizy sytuacji produkcyjnej rolnictwa brazylijskiego wynika, że w ciągu pięćdziesięciu lat nastąpiły niezwykle głębokie zmiany, polegające przede wszystkim na kilkakrotnym zwiększeniu produkcji. Do najważniejszych przyczyn należą wzrost plonów oraz zwiększenie powierzchni użytków rolnych o około 50 mln ha. Niemalże znaczenie miało również wprowadzenie do masowej uprawy roślin, których przed pięćdziesięciu laty uprawiano niewiele (soja), zastąpienie odmian tradycyjnych genetycznie modyfikowanymi (soja, kukurydza) oraz rozwój wszystkich tradycyjnych gałęzi produkcji zwierzęcej (mlecznego i mięsnego chowu bydła, chowu trzody chlewnej, a zwłaszcza mięsnego chowu drobiu). Jest oczywiste, że taka skala zmian wymagała środków finansowych. Mogły to być zarówno środki własne rolnictwa, jak i wsparcie zewnętrzne³⁰. Syntetycznymi wskaźnikami wsparcia zewnętrznego są wskaźniki udziału PSE w przychodach brutto gospodarstw rolnych wraz z transferami, niestety charakteryzujące relatywny poziom wsparcia dopiero od połowy lat dziewięćdziesiątych. Średni wskaźnik udziału PSE w trzyleciu 1995-1997 był ujemny (-3%; por. tabela 2 aneksu statystycznego). Wówczas rolnictwo brazylijskie nie tylko nie otrzymywało wsparcia, ale przychody rolników były niższe niż byłyby w warunkach wolnego rynku. Jednakże w 1998 roku wskaźnik udziału PSE był dodatni³¹ i na poziomie bliskim 5% utrzymuje się do chwili obecnej. Najwyższe wsparcie (7%) rolnictwo brazylijskie otrzymało w roku 2007. Blisko 70% wsparcia ogółem stanowiła w trzyleciu 2008-2010 pomoc najsilniej zniekształcająca warunki konkurencji (subwencje, obniżające koszty środków bieżących do produkcji rolnej oraz dopłaty do produkcji towarowej). Jednym z podstawowych instrumentów brazylijskiej polityki rolnej były gwarantowane ceny minimalne fasoli, bawełny, kukurydzy, ryżu, soi i pszenicy, obowiązujące w całym kraju lub tylko w niektórych regionach. Ich efektem był poziom cen płaconych producentom o 3% wyższy od cen rynków międzynarodowych. Transfery z tytułu minimalnych cen gwarantowanych (jedna z form subwencjonowania produkcji towarowej) stanowiły ponad połowę transferów do rolnictwa w latach 2008-2010. Obniżano również koszty kredytu inwestycyjnego oraz obrotowego, udzielanego wszystkim grupom gospodarstw (wielkoobszarowym, średnim i rodzinnym). Istniał również specjalny program mikrokredytów, do których dostęp miały „małe” gospodarstwa rodzinne, i program kredytów inwestycyjnych i obrotowych, przeznaczony jedynie dla większych gospodarstw rodzinnych. Ważną częścią wsparcia było również zawarte w 2008 roku porozumienie w sprawie restrukturyzacji długo-

³⁰ Informacje o formach wsparcia rolnictwa brazylijskiego za: *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011. OECD Countries and Emerging Economies*. OECD 2011. s. 216 i nast.

³¹ *Agricultural Policies in Emerging Countries. Monitoring and Evaluation*, Organisation for Economic Co-operation and Development, 2009, s. 42.

terminowego zadłużenia gospodarstw rolnych, pochodzącego z okresu hiperinflacji sprzed 1995 roku (obecna wysokość niespłaconego w terminie zadłużenia wynosi aż około 43 mld USD). Istnieje również program obniżania kosztów ubezpieczeń. Jego głównym instrumentem są subwencje (ich wysokość jest zależna od wolumenu produkcji). Rolnictwo wspierają również programy, skłaniające do zastępowania benzyny i oleju napędowego etanolem i biodieslem.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że w ciągu minionych pięćdziesięciu lat nastąpił bardzo szybki rozwój rolnictwa brazylijskiego, mimo że powściągliwie wspierano je finansowo i umiarkowanie chroniono przed konkurencją zagraniczną. Okazało się, że ceny krajowe w wysokości nieodbiegającej od cen rynków międzynarodowych (lub tylko nieznacznie od nich odbiegające³²) były wystarczającymi bodźcami produkcyjnymi dla rolnictwa, przede wszystkim dla gospodarstw wielkoobszarowych (rolnictwo plantacyjne i wypas bydła). Gospodarstwa te okazały się konkurencyjne w skali międzynarodowej ze względu na efektywne ekonomicznie struktury produkcyjne oraz niskie koszty pracy. Uzupełniają je gospodarstwa rodzinne, często ograniczające się do produkcji zaspokajającej potrzeby rolnika i jego rodziny. Szczególne znaczenie mają zwłaszcza w regionach, w których nie ma możliwości pracy poza rolnictwem.

2.5. Chiny

Chiny są kolejnym państwem wspierającym rolnictwo stosunkowo niewielkimi środkami. Powierzchnia użytków rolnych w Chinach jest większa niż w jakimkolwiek innym państwie świata (ponad 5,2 mln km²; następnymi są Australia – 4,2 mln km² i USA 4,1 mln km²). Jednakże aż 4 mln km² (75% ziemi użytkowanej rolniczo) to pastwiska, przeważnie mało wydajne, na których możliwy jest jedynie ekstensywny wypas. Grunty uprawne i trwałe uprawy (ang. *cultivated area*) zajmują tylko około 1,2 mln km², czyli znacznie mniejszą powierzchnię niż w USA (1,7 mln km²) i taką samą jak w Rosji³³. Najważniejszym problemem chińskiego rolnictwa, który jest również jednym z najważniejszych problemów nie tylko gospodarczych, ale również politycznych Chin, jest zaspokojenie potrzeb żywnościowych ludności.

Podstawową przyczyną trudności żywnościowych jest niewielka powierzchnia żywielska, przypadająca na jednego mieszkańca. Przy obecnej liczbie ludności (około 1,3 mld mieszkańców) powierzchnia gruntów ornych w przeliczeniu na

³² Według szacunków OECD (2011) ceny otrzymywane przez producentów (wskaźnik NPC *Nominal Protection Coefficient*) były w ostatnich kilku latach przeciętnie tylko o 3% wyższe od cen rynków międzynarodowych sprowadzonych do poziomu cif granica. W latach 1995-1997 wskaźnik NPC wynosił 0,92, czyli ceny producentów były niższe o 8% od cen cif granica.

³³ Informacje o użytkowaniu gruntów za: *FAO Production Yearbook 2010*. Table A4. FAO 2011.

mieszkańca wynosi tylko 0,08 ha. Mimo niewątpliwej poprawy sytuacji według szacunków FAO w latach 2005-2007 było niedożywionych około 130 mln Chińczyków, czyli 10% ludności. Chiny dopiero w 2011 roku zostały skreślone z publikowanej regularnie przez FAO listy państw o niskich dochodach i mających zbyt mało żywności (ang. *Low-Income Food Deficit Countries*). Znajdują się na niej obecnie państwa nieprodukujące dostatecznej ilości żywności i równocześnie mające dochód na mieszkańca poniżej 1855 USD w 2008 roku. Skreślenie nastąpiło na wniosek Chin, bo zainteresowane państwo może zażądać usunięcia z listy.

Analizując aktualne problemy chińskiej polityki rolnej, należy, tak samo jak w przypadku Brazylii, poświęcić nieco uwagi sytuacji produkcyjnej w okresie znacznie wcześniejszym niż druga połowa lat osiemdziesiątych. Danymi statystycznymi, które umożliwiają ocenę rolnictwa chińskiego w bardzo długim okresie, są znajdujące się w bazie danych FAO informacje o produkcji końcowej rolnictwa chińskiego za lata 1961-2010. Wprawdzie rok 1961 nie jest dobrym rokiem do porównań, ponieważ był to trzeci, ostatni rok klęski głodu w Chinach, spowodowanej nieurodzajem w kilku kolejnych latach³⁴. Mimo to przyjęto go jako rok odniesienia, gdyż w przeprowadzonej analizie ważne są ogólne tendencje w długim okresie. Dla tak ogólnych wniosków nie ma znaczenia, że przy przyjęciu innego roku lub okresu za bazowy wskaźniki wzrostu byłyby o kilka lub kilkanaście punktów procentowych niższe. W roku 1961 produkcja netto wynosiła 57 mld, a w trzyleciu 1970-1972 była wyższa o 32 mld, czyli o ponad 55%. W kolejnych dziesięcioleciach wzrost wartości produkcji netto wyniósł 39 mld (wzrost o 44%), 90 mld (wzrost o 70%), 144 mld (wzrost o 66%) i 123 mld (wzrost o 34%; wszystkie wartości produkcji netto w dolarach międzynarodowych, w cenach stałych; są nimi średnie ceny w latach 2004-2006)³⁵. Okazuje się, że w okresie wiejskich komun ludowych tempo wzrostu chińskiej produkcji rolniczej było bardzo wysokie, a po ich likwidacji w kolejnych dziesięcioleciach utrzymywało się na równie wysokim, a niekiedy nawet na wyższym poziomie. Tempo wzrostu jest zresztą wskaźnikiem nieoddającym wszystkich aspektów sytuacji, jeśli jest liczone w kolejnych okresach od coraz wyższej bazy. Niektóre wnioski lepiej formułować na podstawie wzrostu przy przyjęciu jednej, wspólnej bazy odniesienia. Z danych przytoczonych w przypisie 35 wynika, że w kolejnych dziesięcioleciach – poza ostatnim – bezwzględne wzrosty produkcji były coraz wyższe. Ostatecznym efektem jest ponad ośmiokrotny wzrost produkcji netto w cenach stałych w ciągu sześćdziesięciu lat, co jest niewątpliwie doskonałym wynikiem. Jednakże nawet tak znakomity wynik nie rozwiązuje

³⁴ O wręcz „tragicznie niskiej” produkcji rolnictwa chińskiego na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych świadczy pośrednio wzrost produkcji ryżu z 56 mln ton w 1961 roku do 98 mln ton w 1966 roku (o blisko 10 mln ton rocznie).

³⁵ Wartość produkcji końcowej netto (średnie ceny w latach 2004-2006; „waluta” – dolary międzynarodowe) 1961 – 57 mld, 1970-1972 – 89 mld, 1980-1982 – 128 mld, 1990-1992 – 218 mld, 2000-2002 – 362 mld, 2010 – 485 mld.

problemu żywnościowego (w okresie 1964-2010 ludność Chin wzrosła z niespełna 0,6 mld do 1,3 mld, czyli przeszło dwukrotnie).

Z danych o produkcji najważniejszych artykułów rolnych w roku 1961 wynika, że w Chinach dominowała wówczas produkcja roślinna. Chiny znajdowały się na pierwszym miejscu na listach światowych producentów ryżu (56 mln ton; drugie miejsce zajmowały Indie z produkcją tylko o 3 mln ton mniejszą) i słodkich ziemniaków (77 mln ton; produkcja słodkich ziemniaków w Japonii, która znajdowała się na drugim miejscu wynosiła 6,5 mln ton), na drugim wśród producentów soi (6,3 mln ton; na pierwszym miejscu USA 18 mln ton), a na trzecim pszenicy (14 mln ton; na pierwszym miejscu ZSRR – 62 mln ton, na drugim USA – 34 mln ton), orzeszków ziemnych (1,1 mln ton; za Indiami – 5 mln ton i Nigerią – 1,6 mln ton) i herbaty (97 tys. ton; za Indiami – 354 tys. ton i i Sri Lanką – 206 tys. ton). Wysoka była produkcja różnych warzyw i przypraw. Wśród producentów bawełny Chiny zajmowały czwarte miejsce (0,8 mln ton; za USA – 3,1 mln ton, ZSRR – 1,5 mln ton i Indiami – 0,9 mln ton), a tytoniu drugie (0,4 mln ton; za USA 0,9 mln ton) miejsce. Z produktów zwierzęcych najważniejsza była wieprzowina. Około 1,6 mln ton wieprzowiny to wprawdzie czwarte miejsce na świecie, za USA (5,2 mln ton), ZSRR (3,7 mln ton) i Niemcami (2,6 mln ton), ale w przeliczeniu na jednego mieszkańca zaledwie 2,5 kg. Innych mięs produkowano znikome ilości, tak samo jak mleka krowiego (więcej danych o produkcji rolnictwa chińskiego tabela 10 aneksu statystycznego). Import ograniczał się do około 7 mln ton zbóż, około 1 mln ton cukru surowego i niewielkich ilości innych produktów (chiński import rolno-spożywczy, tabela 11). Z powyższego przeglądu wynika, że pożywienie statystycznego Chińczyka w 1961 roku miało niemal wegetariański charakter.

Według Departamentu Rolnictwa USA powierzchnia uprawna w Chinach wynosiła w latach pięćdziesiątych nieco ponad 100 mln ha, a następnie powoli malała do około 94 mln ha w 1995 roku³⁶. Tymczasem na podstawie pierwszego przeprowadzonego w Chinach spisu rolnego ustalono, że powierzchnia uprawna w 1996 roku wynosiła 130 mln ha. Najprawdopodobniej zatem służby amerykańskie niedoszacowały powierzchnię upraw w Chinach o około 20-25 mln ha. W roku 2007 (drugi spis rolny) powierzchnię uprawną szacowano na 122 mln ha.

Podstawową przyczyną niskiego udziału powierzchni uprawnej w powierzchni ogólnej i niewielkiej wartości produkcyjnej części użytków zielonych są warunki glebowe i klimatyczne. Chiny znajdują się w strefach klimatów zwrotnikowego, podzwrotnikowego i umiarkowanego. Regionami najbardziej sprzyjającymi produkcji rolniczej są obszary Chin Wschodnich, o obfitych opadach, położone nad morzami Południowochińskim, Wschodniochińskim i Żółtym. Są to także regiony nawadniane (w Chinach nawadnia się około 45% gruntów ornych). Ponad-

³⁶ Dane na stronach internetowych USDA/ERS. Zakładka: China Agricultural and Economic Data.

to we wschodniej części Chin znajdują się obszary najżyźniejszych gleb – między innymi Wielka Nizina Chińska, Wyżyna Lessowa i Kotlina Syczuańska. Południowa i środkowa część Chin Wschodnich znajduje się pod wpływem monsunów i jest regionem uprawy ryżu (dolina i delta rzeki Jangcy), natomiast w części północnej najważniejszym zbożem jest pszenica. Umowną granicą między tymi regionami jest przepływająca w dolnym biegu przez północną część Wielkiej Niziny Chińskiej, będącej również wielkim regionem uprawy bawełny, rzeka Huai He oraz góry Qin Ling. Chiny Środkowe, a zwłaszcza Chiny Zachodnie są znacznie mniej przyjazne rolnictwu. Chiny Środkowe mają suchy, a Chiny Zachodnie nawet bardzo suchy klimat kontynentalny (na rozległych obszarach pustynnych Chin Zachodnich opady są nie wyższe niż 200 mm rocznie). W wielu regionach rolnictwo uniemożliwia ukształtowanie terenu (pasma górskie), a uprawę nieurodzajne grunty. W rezultacie wielkie obszary Chin Środkowych to ekstensywne pastwiska, a Zachodnich – nieużytki. Chiny nie mogą rozwiązać problemu zbyt niskiej produkcji rolnej, zwiększając powierzchnię upraw, gdyż zamiana na grunty uprawne pastwisk i ziemi nieużytkowanej rolniczo jest nieopłacalna, a niektórych pustynnych obszarów niemożliwa.

Ze względu na brak możliwości zwiększania powierzchni użytków rolnych jedyną możliwością wzrostu produkcji rolnej w Chinach jest intensyfikacja produkcji roślinnej, prowadząca do wzrostu plonów i zbiorów, a następnie zwiększanie produkcji zwierzęcej w oparciu o własne pasze. Do niedawna nie było możliwe zwiększanie produkcji mięsa za pomocą pasz importowanych ze względu na koszty takiego przedsięwzięcia³⁷. Jednym ze wskaźników cząstkowych, mierzących intensywność produkcji roślinnej jest poziom nawożenia mineralnego. Nawożenie mineralne w Chinach należy do najwyższych na świecie (przy założeniu, że nawozi się tylko grunty orne około 450 kg NPK/ha w 2009 roku)³⁸ i jest uważane za nieracjonalnie wysokie. Innym wskaźnikiem poziomu intensywności produkcji roślinnej w warunkach niedostatku wody jest udział gruntów nawadnianych w powierzchni gruntów uprawnych. W Chinach nawadnia się obecnie blisko 50% gruntów uprawnych (blisko 60 mln ha). Zarówno rozmiary nawożenia mineralnego, jak i udział powierzchni nawadnianej gruntów świadczą o niezwykle wysokim poziomie intensywności produkcji roślinnej. W Chinach od stuleci nawadniano niektóre obszary, przede wszystkim pola ryżowe, a w okresie władzy Mao Tse-Tunga prowadzono prace regulacyjne, których efektem były wielkie zbiorniki retencyjne na największych chińskich rzekach. Zgromadzona woda była wykorzystywana również przez rolnictwo. Efektem tak wysokiego poziomu intensywności powinny

³⁷ Obecnie wobec ogromnej nadwyżki w handlu zagranicznym Chin import pasz na dużą skalę jest możliwy. Prawdopodobnie spowodowałby w krótkim, a również w średnim okresie gwałtowny wzrost cen na światowych rynkach rolnych.

³⁸ Zużycie nawozów mineralnych ogółem wynosiło w 2009 roku 54 mln ton. China Statistical Yearbook 2010. Table 13-6.

być bardzo wysokie plony. Okazuje się jednak, że obecnie plony zbóż są znacznie niższe niż osiągane w innych regionach intensywnej gospodarki rolnej. Równocześnie jednak są kilkakrotnie wyższe niż osiągane w latach sześćdziesiątych (wzrost plonów pszenicy z poniżej 1 tony/ha do ponad 4,5 tony/ha, kukurydzy z poniżej 1,5 tony/ha do ponad 5,0 ton/ha a ryżu z około 2,0 tony/ha do około 6,5 tony/ha)³⁹.

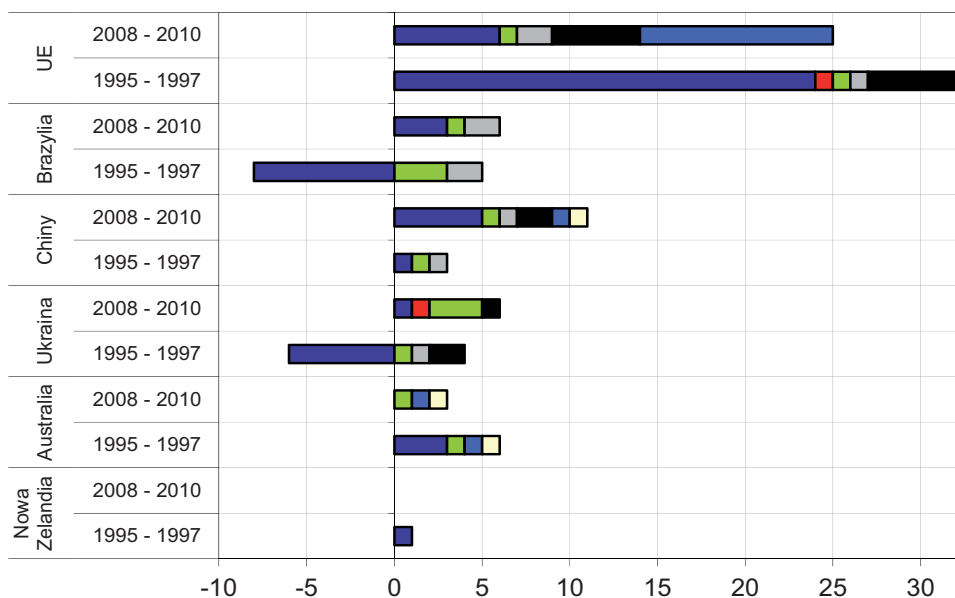
Chiny po drugiej wojnie światowej zostały poddane trwającemu kilkadziesiąt lat eksperymentowi zideologizowanej gospodarki socjalistycznej. Jej częścią była kolektywizacja rolnictwa w latach 1955-1956 i klęska głodu w latach 1958-1961, która oficjalnie pochłonęła 14 mln ofiar, a według nieoficjalnego szacunku być może nawet 43 mln. W 1966 roku zaczęło się szaleństwo „rewolucji kulturalnej”, które zakończyło się dopiero pod koniec lat siedemdziesiątych. Wówczas rozpoczęto tworzenie „socjalistycznej gospodarki rynkowej”, przy czym jednym z pierwszych działań była podjęta w 1978 roku decyzja o rozwiązaniu komun ludowych i powrocie do indywidualnego gospodarowania na ziemi dzierżawionej (system gospodarowania rodzinnego; ang. *Family Production Responsibility System*). Równocześnie wprowadzono system obowiązkowych dostaw na naturze, zlikwidowany w 1984 roku, w którym niemal cała produkcja rolnicza pochodziła już z około 200 mln gospodarstw rodzinnych. Ponadto w 1984 roku uwolniono ceny i zniesiono monopol skupu. Chiny coraz silniej wiązały się gospodarką światową, przyjmując stopniowo, niekiedy silnie zmodyfikowane mechanizmy gospodarki rynkowej. W 2001 roku zostały członkiem Światowej Organizacji Handlu. Jak wiadomo, członkostwo w tej organizacji uzyskuje się po trwających zwykle kilka lat negocjacjach, podczas których państwo wnioskujące o przyjęcie musi udowodnić, że funkcjonuje zgodnie z zasadami gospodarki rynkowej.

Konsekwencją reaktywowania rolnictwa rodzinnego (koniec lat siedemdziesiątych) oraz uwolnienia cen i zniesienia monopolu skupu było wprowadzenie do chińskiej polityki rolnej instrumentów gospodarki rynkowej, w tym bezpośrednich transferów z budżetu państwa oraz mechanizmów wspierania rolnictwa za pośrednictwem rynku. Lata 1995-1997 są pierwszym trzyleciem, dla którego OECD dysponuje wskaźnikiem udziału PSE w przychodach brutto gospodarstw rolnych wraz z transferami. Wskaźnik ten kształtował się wówczas na bardzo niskim poziomie 3% (tabela 2 aneksu statystycznego). Charakterystyczna, odmienna niż we wszystkich pozostałych analizowanych państwach była wówczas jego struktura (por. wykres 2). Dominowało subwencjonowanie środków do produkcji rolnej (udział we wsparciu ogółem 53%). Subsydiowano przede wszystkim środki do produkcji bieżącej, w tym zwłaszcza nawozy mineralne (28% wsparcia), ale także środki trwałe (18% wsparcia) i prace usługowe świadczone rolnictwu (6% wsparcia). Wyższe ceny, płacone przez konsumentów (pozycja: wsparcie cen rynkowych – ang. *Mar-*

³⁹ Informacje o plonach pochodzą z bazy danych statystycznych FAOSTAT.

ket Price Support) stanowiły ponad 30% wsparcia. Pozostałe 16% to różnego rodzaju dopłaty, mające charakter płatności zwiększających dochody.

Wykres 2. Udział poszczególnych kategorii wsparcia rolnictwa w wartości produkcji rolnictwa (loco gospodarstwo); średnie trzyletnie 1995-1997 i 2008-2010.

Źródło: *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011. OECD Countries and Emerging Economies. Tabele Estimates of Support to Agriculture.* OECD 2011.

W kolejnym analizowanym trzyleciu (2008-2010) wskaźnik udziału PSE wzrósł do 11%, a byłby jeszcze wyższy, gdyby w roku 2008 nie nastąpił gwałtowny wzrost cen na niektórych międzynarodowych rynkach rolnych. Chińczycy uznali jednak, że nie można dopuścić, aby impulsy cenowe przeniosły się z rynków światowych na rynek wewnętrzny⁴⁰. Dlatego też zostały przejściowo wprowadzone instrumenty, które spowodowały, że w 2008 roku ceny zbóż na rynku chińskim były niższe niż ceny światowe. Na eksportowane zboża i mąki zbożowe nałożono podatek, który obowiązywał w okresie styczeń–grudzień 2008 roku (na niektóre produkty zniesiono go dopiero w końcu czerwca 2009 roku). Ponadto jednym

⁴⁰ Charakterystyka chińskiej polityki ochrony rynku wewnętrznego na podstawie *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011. OECD Countries and Emerging Economies.* OECD 2011.

z rutynowych instrumentów chińskiej polityki regulowania wolumenu eksportu są kwoty eksportowe, obowiązujące między innymi w eksporcie kukurydzy, pszenicy i ryżu. W efekcie tych decyzji wskaźnik wsparcia cen (podstawą kalkulacji jest różnica między cenami światowymi sprowadzonymi do poziomu loco gospodarstwo w państwie wykonującym rachunek a cenami loco gospodarstwo) był w 2008 roku ujemny, a wskaźnik udziału PSE ogółem w przychodach brutto gospodarstw rolnych wraz z transferami wyniósł w 2008 roku zaledwie 3%, podczas gdy w roku 2009 – 13%, a w 2010 roku – 17%. Z liczb tych wynika, że rok 2008 powinno się wyeliminować z obliczeń ze względu na niezwykle sytuację zarówno na rynkach międzynarodowych, jak i na rynku chińskim. Z analizy dwulecia 2009-2010 wynika, że w ostatnich latach ubiegłej dekady udział wsparcia udzielanego rolnictwu w relacji do przychodów gospodarstw rolnych był w Chinach kilkakrotnie wyższy niż w połowie lat dziewięćdziesiątych. W rezultacie Chiny znalazły się na pograniczu między państwami prowadzącymi politykę niewielkiego wsparcia, a grupą państw, wspierających rolnictwo na średnim poziomie (w prowadzonym badaniu do tej grupy zaliczono Rosję, Unię Europejską i USA; por. wykres 1). Do takiej opinii upoważnia wzrost średniej wskaźnika udziału PSE w latach 2009-2010 do poziomu 15%. Zmieniła się również struktura wsparcia⁴¹. Przede wszystkim niemal dwukrotnie (do 56%; w poprzednim okresie 31%) wzrósł udział wsparcia za pośrednictwem rynku, którego ostatecznym efektem jest utrzymywanie na rynku wewnętrznym wyższych cen niż na rynkach międzynarodowych. Wprawdzie wzrosła bezwzględna wysokość subsydiowania środków do produkcji rolnej, ale zmniejszył się ich udział w PSE ogółem z 53% do 19%, z tego środków do produkcji bieżącej z 28% do 6%, czyli blisko pięciokrotnie, środków trwałych z 18% do 11%, a usług z 7% do 3%. Okazuje się więc, że w grupie środków do produkcji rolnej nastąpiły istotne przesunięcia wsparcia, spowodowane zmniejszeniem udziału subwencjonowania środków bieżących. Zwiększył się natomiast udział subwencji typu płatności bezpośrednie. Wysokość niektórych była zależna od rozmiarów bieżącej produkcji roślinnej i/lub zwierzęcej, natomiast wysokość pozostałych obliczano na podstawie produkcji „historycznej”; mogli je zatem otrzymywać również rolnicy, którzy zaniechali produkcji.

Wzrost produkcji rolnej w analizowanym okresie przybliżył Chiny do celu, którym jest zapewnienie właściwego wyżywienia ludności przy poziomie samowystarczalności żywnościowej na poziomie 95%. W chińskich programach przyjmuje się, że cel ten zostanie osiągnięty w roku 2020, gdy produkcja zbóż wzrośnie o dalsze 50 mln ton. Z publikowanych przez FAO bilansów żywności wynika, że przeciętna dzienna wartość kaloryczna wyżywienia w Chinach wynosiła w 2009 roku

⁴¹ Dezagregacja wsparcia na podstawie: *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011. OECD Countries and Emerging Economies. Tabela 18.2. China: Estimates of Support to Agriculture. s. 225. OECD 2011.*

3036 kilokalorii i zawierała 94 g białka i 96 g tłuszczu. Jest to zatem wyżywienie pokrywające w zasadzie zapotrzebowanie, ale jego mankamentem jest nadal stonkowo niewielka ilość białka zwierzęcego (37 g)⁴². Zwiększenie produkcji zwierzęcej do poziomu zapewniającego wyżywienie, w którym są zachowane właściwe proporcje między białkiem pochodzenia roślinnego i zwierzęcego wymaga niewątpliwie znacznie większego wzrostu produkcji zbóż paszowych niż 50 mln ton (obecnie na pasze przeznaczają się około 120 mln ton zbóż, a produkcja mięsa wynosi około 70 mln ton, w tym 10 mln ton to mięso zwierząt przeżuwających, wypasanych na ekstensywnych pastwiskach bez pasz treściwych). Zdając sobie sprawę z występującego nadal niedoboru białka zwierzęcego, jest oczywiste, że obecny poziom wyżywienia jest w warunkach chińskich dużym osiągnięciem.

Chociaż Chiny wyraźnie dążą do osiągnięcia samowystarczalności żywnościowej, import artykułów rolno-spożywczych wzrósł w ostatnich latach prawie czterokrotnie (z 15 mld USD rocznie w trzyleciu 1999-2001 do około 58 mld USD w trzyleciu 2007-2009). Wprawdzie równocześnie zwiększył się eksport (z 13 mld USD do 29 mld USD), ale ujemne saldo obrotów wzrosło z około 2 mld USD do 29 mld USD⁴³. Chiny są więc obecnie jednym z wielkich importerów i eksporterów artykułów rolno-spożywczych. Interesująca jest lista najważniejszych importowanych produktów. Kilka z nich to surowce dla przemysłu (kauczuk, bawełna, wełna, skóry bydłce, tytoń). Nie ma na niej natomiast wielu artykułów, zaliczanych do żywności podstawowej, a inne są w ilościach tak niewielkich, jak na potrzeby Chin, że nie mogły wpływać na sytuację żywnościową (kukurydzy importowano niespełna 5 mln ton, a pszenicy około 2 mln ton). Wyjątkami są ziarno soi oraz oleje palmowy i sojowy. Ziarna soi importowano aż 45 mln ton, czyli trzykrotnie więcej niż wyniosły chińskie zbiory (15 mln ton), a olejów 9 mln ton. Jednakże nawet przy tak wielkim imporcie soja ma niewielkie znaczenie jako źródło białka (udział około 4%).

Dane o chińskim eksporcie są trudne do zinterpretowania. Dwie pierwsze pozycje na liście FAO nazwano tak ogólnikowo, że nie wiadomo, jakie produkty zostały do nich zaliczone (przetwory żywnościowe, niezaliczone do innych pozycji, ang. *Food Prep Nes.*, oraz przetwory owocowe niezaliczone do innych pozycji, ang. *Fruit Prep. Nes.*). Na trzecim miejscu znajduje się czosnek, a na czwartym przecier pomidorowy. Dopiero siódme miejsce zajmuje będąca jednym ze znaków rozpoznawczych Chin herbata. Wśród 20 najważniejszych pod względem wartości eksportu artykułów nie ma właściwie ani jednego, mającego duży wpływ na poziom wyżywienia (więcej: tabela 12 aneksu statystycznego). Produkowana w Chinach żywność podstawowa jest zatem przeznaczona na rynek wewnętrzny.

⁴² FAOSTAT. Food Balance Sheet. China.

⁴³ Wszystkie informacje w tym akapicie pochodzą z bazy statystycznej FAOSTAT (więcej: tabela 11 aneksu statystycznego).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że chińska polityka rolna jako stymulator wzrostu produkcji była niezwykle skuteczna zarówno w okresie komun ludowych⁴⁴, jak i po przekazaniu ziemi prywatnym dzierżawcom w długoletnie użytkowanie. Likwidacja kolektywnej formy gospodarowania i niekonsekwentne przejście do gospodarki prywatnej (ziemia pozostała własnością wspólną) nie zahamowało tendencji wzrostowej. Jej utrzymanie jest niewątpliwie ważnym osiągnięciem, gdyż zwykle zmiany systemowe w rolnictwie powodują co najmniej przejściowe trudności produkcyjne.

Prowadzona obecnie chińska polityka rolna nie odbiega w ogólnych zarysach od polityki interwencyjno-protekcynnej rozwiniętych państw kapitalistycznych, przy czym w porównaniu z trzyleciem 1995-1997, stanowiącym początek analizowanego okresu, nastąpiło zdecydowane wzmocnienie jej mechanizmów. Świadczy o tym przede wszystkim już skomentowany blisko czterokrotny wzrost udziału PSE w przychodach brutto gospodarstw rolnych wraz z transferami z 3% średnio w latach 1995-1997 do 11% średnio w trzyleciu 2008-2010. Na pszenicę i ryż wyznaczane są co roku ceny minimalne, po których upoważnione przedsiębiorstwa państwowe dokonują zakupów interwencyjnych, zapewniających stabilizację cen rynkowych i sprzyjających utrzymaniu podaży na właściwym poziomie⁴⁵. Ponadto w niektórych sytuacjach podejmowane są interwencje na rynkach trzciny cukrowej, buraków cukrowych, soi, kukurydzy, rzepaku, bawełny i wieprzowiny. Kolejnym mechanizmem, wprowadzonym w 2004 roku, są płatności związane z produkcją. Ich wysokość jest zależna od powierzchni zasiewów ryżu, pszenicy i kukurydzy, a celem poprawa sytuacji dochodowej rolników uprawiających te zboża. Trzecim środkiem, stosowanym w Chinach na obszarze całego państwa od 2006 roku (poprzednio w niektórych regionach) jest subsydiowanie środków do bieżącej produkcji rolnej (nawozów mineralnych, pestycydów, folii ogrodniczej oraz oleju napędowego). Jest to największa pozycja wsparcia z budżetu⁴⁶. OECD zwróciło uwagę, że subsydiowanie środków do produkcji bieżącej nie było kontrolowane i rolnicy mogli w rzeczywistości otrzymane pieniądze przeznaczyć na dowolny cel. Często stanowiły więc dla rolników uzupełnienie dochodu. Chiny wspomagają również postęp w produkcji roślinnej i zwierzęcej, subwencjonując stosowanie nasion nowych odmian i zakupy zwierząt niektórych ras trzody chlewnej, owiec oraz bydła mlecznego i mięsnego.

⁴⁴ W niniejszej analizie polityka w okresie komun ludowych jest oceniana jedynie z punktu widzenia sytuacji produkcyjnej. Pominęto natomiast niesłychanie ważny aspekt społeczny. Z tego punktu widzenia niewątpliwie była to jedna z najgorszych możliwych polityk.

⁴⁵ Szczegóły chińskiej polityki rolnej za: *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011. OECD Countries and Emerging Economies*. s. 226 i nast.

⁴⁶ Obliczono na podstawie: *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011. OECD Countries and Emerging Economies*. Tabela 18-2 China: Estimates of support to Agriculture. s. 225.

Chiny chronią wewnętrzne rynki rolne przed konkurencją innych państw za pomocą taryfy celnej. Przeciętna stawka celna na produkty rolne w taryfie największego uprzywilejowania wynosiła w ostatnich kilku latach 15,2%, a zatem była umiarkowanie wysoka. Jednakże niektóre cła *ad valorem* były znacznie wyższe i miały zaporowy charakter, na zboża wynosiły 40-65%, na cukier 50%, a na tytoń 57%.

Chińska polityka rolna bardzo szybko reagowała w ostatnich latach na zmiany sytuacji na rynkach międzynarodowych i w razie potrzeby podejmowała zdecydowane działania interwencyjne i protekcyjne, w tym również trudne do pogodzenia z zasadami obowiązującymi wszystkie państwa członkowskie WTO. Działania takie były szczególnie wyraźnie widoczne, gdy w roku 2007 nastąpiło zachwianie długookresowej równowagi i wzrost cen na ważnym dla Chin międzynarodowym rynku zbóż⁴⁷. Chińczycy obawiali się, że wysokie ceny na rynkach międzynarodowych spowodują wzrost eksportu zbóż. Aby zatrzymać je w kraju, a równocześnie nie dopuścić do zrównania krajowych cen zbóż z cenami na rynkach międzynarodowych, zdecydowano się na nałożenie z dniem 1 stycznia 2008 roku podatku eksportowego w wysokości 5-25% wartości celnej na zboża, mąki zbożowe i produkty mączne (podatek eksportowy został zniesiony 31 grudnia 2008 roku). Niezależnie od tego, w grudniu 2007 roku zawieszono zwrot podatku VAT (wysokość podatku 13%; na ogół zwracano tylko jego część; w eksporcie artykułów rolnych zwykle 5%) m.in., gdy eksportowano pszenicę, ryż, ryż łuskany, kukurydzę i inne zboża, soję oraz produkty z soi. Następnie listę uzupełniono o olej sojowy. Działania te podjęto, choć Chiny regulują eksport zbóż za pomocą kwot eksportowych ryżu, kukurydzy, bawełny i tytoniu.

Począwszy od końca lat dziewięćdziesiątych chińska polityka rolna charakteryzowała się wyraźnym zwiększeniem wsparcia. Można spodziewać się, że tendencja ta utrzyma się. W okresie tym nadal był wysoki udział wsparcia potencjalnie najsilniej zniekształcającego warunki konkurencji (ang. *Potentially Most Distorting Support as % of PSE*). Według OECD ten rodzaj wsparcia stanowił w trzyleciu 2008-2010 około 51% wsparcia ogółem, a 59% w trzyleciu 1995-1997. O rosnących możliwościach zniekształcania warunków konkurencji świadczy jednak przede wszystkim nie jego udział we wsparciu ogółem, lecz udział w wartości produkcji rolniczej, który zwiększył się przeszło dwukrotnie.

Jednym z instrumentów, potencjalnie zniekształcających warunki konkurencji są płatności bezpośrednie, związane z produkcją. W latach 1995-1997 Chiny niemal ich nie stosowały, natomiast w okresie 2008-2010 płatności, których wysokość zależała od użytkowanej powierzchni uprawnej i/lub liczebności pogłowia, stanowiły ważną pozycję (15%) wsparcia ogółem. Znacznie mniejszą pozycję (5% wsparcia ogółem) były płatności niezniekształcające warunków konkurencji, wy-

⁴⁷ Publikowane przez FAO wskaźniki cen zbóż wynosiły w 2007 roku – 167, a w 2008 roku – 239 (średnia cen w latach 2002-2004 = 100).

płacane również, gdy rolnik zrezygnował z produkcji (ich wysokość obliczano na podstawie „historycznej” powierzchni uprawnej i/lub „historycznej” liczebności pogłowa).

2.6. Ukraina

Ukraina należy do państw europejskich mających doskonałe warunki naturalne do produkcji rolnej. Niemal cały jej obszar (poza częścią Krymu) znajduje się w strefie umiarkowanego, ciepłego klimatu kontynentalnego. Potencjał produkcyjny wschodnich regionów ograniczają niewielkie opady (300 mm rocznie), ale niedobory wody uzupełniają systemy nawadniające. Ukraina ma również największe, poza Rosją, zasoby ziemi rolniczej w Europie (41,4 mln ha w 1990 roku). Są to przeważnie doskonałe gleby, gorsze jedynie w pasie północnym, graniczącym z Białorusią i Rosją (gleby piaszczyste i bagienne). Natomiast w części środkowej i południowej z zachodu na wschód ciągnie się pas żyznych gleb lessowych (Wyżyna Wołyńsko-Podolska), przechodzących następnie w urodzajne czarnoziemy na podłożu lessowym o miąższości poziomu próchnicznego do 100 cm, a miejscami nawet większej. Strefa czarnoziemów rozciąga się poza wschodnią granicę ukraińską (po jej rosyjskiej stronie znajduje się okręg Woroneża i Kraj Stawropolski, a zatem również regiony intensywnej uprawy zbóż). Niestety, znaczna część ziemi rolniczej jest zdegradowana (skażenia w wyniku katastrofy w Czarnobylu, zniszczenie pokrywy glebowej w regionach górniczych. Ponadto na powierzchni około 30% użytków rolnych występuje erozja, a lokalnie, zwłaszcza wokół zbiorników wodnych, gleby są zasolone). Degradacja gruntów rolnych na Ukrainie postępuje zresztą nadal ze względu na niewłaściwą agrotechnikę⁴⁸.

Sytuacja produkcyjna rolnictwa ukraińskiego, w tym skuteczność prowadzonej po uzyskaniu niepodległości polityki rolnej, ma istotne znaczenie dla Polski nie tylko dlatego, że Ukraina jest naszym sąsiadem. Ważnym powodem jest również dążenie Ukrainy do ustanowienia bliskich kontaktów gospodarczych z Unią Europejską. Zakończono pomyślnie prowadzone przez kilka lat negocjacje umowy o stowarzyszeniu Ukrainy z UE, ale proces jej ratyfikacji został przez Wspólnotę ze względów politycznych wstrzymany. Jest jednak wielce prawdopodobne, że przeszkody zostaną wcześniej lub później usunięte i umowa wejdzie w życie. Wówczas Ukraina będzie ze względu na przyznane jej preferencje handlowe w dziedzinie rolnictwa znacznie poważniejszym niż obecnie konkurentem Polski nie tylko na unijnych rynkach artykułów rolno-spożywczych⁴⁹, ale również na rynku polskim.

⁴⁸ Krytyczne uwagi sformułowała w swym raporcie m.in. misja FAO. Por. Fertiliser use by crop in Ukraine. FAO. 2005.

⁴⁹ Tekst wynegocjowanej Umowy o Stowarzyszeniu nie został podany do publicznej wiadomości. Dlatego też nie można szczegółowo ocenić jej wpływu na wzrost możliwości ukraińskiego eksportu rolno-spożywczego na Jednolity Rynek Europejski.

Polski import zboża z Ukrainy w ostatnich latach świadczy zresztą, że już obecnie rolnictwo ukraińskie może skutecznie konkurować na niektórych polskich rynkach rolnych.

Ukraina, jako suwerenne państwo istnieje od rozpadu ZSRR, który ostatecznie dokonał się w drugiej połowie 1991 roku (formalne rozwiązanie ZSRR nastąpiło 26 grudnia 1991 roku). O historii Ukrainy w okresie władzy radzieckiej należy pamiętać, omawiając problematykę ukraińskiej polityki rolnej, ponieważ okres ten wciąż jeszcze wywiera silny wpływ na Ukrainę. Lata między pierwszą a drugą wojną światową były, poza okresem Nowej Polityki Ekonomicznej w latach dwudziestych, jednym z najtragiczniejszych okresów w burzliwej historii tych obszarów. Jest to m.in. wynik zbrodni popełnionych przez władzę radziecką na narodzie ukraińskim. Do najtragiczniejszych wydarzeń tego okresu na Ukrainie należały klęski głodu, z których druga w latach 1932-1933 była spowodowana przede wszystkim polityką okrutnych represji. Ich celem było m.in. zmuszenie ukraińskich chłopów do wstępowania do kołchozów. (Pierwsza klęska głodu nastąpiła bezpośrednio po zakończeniu wojny domowej w latach 1921-1923). Jest oczywiste, że w warunkach przymusowej kolektywizacji, która była częścią polityki terroru (wielka czystka stalinowska w latach 1935-1938 miała szczególnie gwałtowny i tragiczny przebieg na Ukrainie) nie było możliwe prowadzenie normalnej gospodarki rolnej. Podczas drugiej wojny światowej Ukraina była terenem niezwykle gwałtownych walk, które spowodowały nie tylko wielkie zniszczenia materialne, ale również śmierć kilku milionów ludzi. Kilka pierwszych lat po wojnie to sytuacja gospodarcza, którą charakteryzuje kolejna klęska głodu w latach 1946-1948. Dopiero po śmierci Stalina nastąpiło złagodzenie polityki wobec Ukraińców, która jednak nadal miała wyraźnie charakter antyukraiński.

W latach międzywojennych, podczas drugiej wojny światowej, a także po niej aż do śmierci Stalina produkcja rolna Ukrainy utrzymywała się na bardzo niskim poziomie. Zbiory podstawowych roślin dopiero w połowie lat pięćdziesiątych wyraźnie przekroczyły poziom sprzed pierwszej wojny światowej. Plony zbóż ogółem wynosiły bowiem w roku 1913 około 1,5 tony/ha, w 1940 roku wzrosły zaledwie do około 1,7 tony/ha, a w 1955 roku do 2,0 ton/ha. Poziom plonów nawet w roku 1955 niewiele odbiegał od plonów uzyskiwanych przed I wojną światową. Wprawdzie w okresie 1955-1990 nastąpił wzrost produkcji roślinnej (tabela 16), ale nadal była niska, zwłaszcza gdy uwzględni się potencjał produkcyjny gruntów ornych Ukrainy. Natomiast w połowie lat sześćdziesiątych podjęto działania, które spowodowały, że do końca lat osiemdziesiątych nastąpiło podwojenie plonów pszenicy (2,3 tony/ha w latach sześćdziesiątych i 4,7 tony/ha pod koniec osiemdziesiątych). Wzrost plonów i w konsekwencji zbiorów uzyskano zwiększając nawożenie mineralne, przede wszystkim azotowe, z 1,4 mln ton (około 45 kg/ha) do blisko 5 mln

ton (około 130 kg/ha) substancji plonotwórczej⁵⁰. Wzrost nawożenia o 1 kg powodował zatem zwiększenie plonów o 4-7 kg zbóż. Efektywność dodatkowego nawożenia była więc niewielka, ale w ówczesnym systemie ekonomiczno-organizacyjnym (sowchozy i kołchozy), który nie uległ zmianie aż do lat dziewięćdziesiątych, koszty nie miały większego znaczenia.

Niepodległa Ukraina odziedziczyła po ZSRR system gospodarczy, w tym także system organizacyjny gospodarki rolnej. Jego podstawą były wielkoobszarowe przedsiębiorstwa rolne, zarówno państwowe (sowchozy), jak i spółdzielcze (kołchozy), gospodarujące w 1990 roku na powierzchni około 38,7 mln ha (93,5% użytków rolnych ogółem)⁵¹. Warunki naturalne i profil produkcyjny rolnictwa ukraińskiego, nastawionego na produkcję zbożową i szerzej roślinną, przy dużych zasobach ziemi rolniczej (około 0,8 ha użytków rolnych na mieszkańca, w tym około 0,7 gruntów ornych) powodują, że efektywnym systemem organizacyjnym powinny być właśnie gospodarstwa wielkoobszarowe o umiarkowanie wysokim poziomie intensywności, nieodbiegającym od poziomu intensywności tej grupy gospodarstw w innych państwach europejskich.

Drugą grupą, funkcjonującą w modelu radzieckim były „gospodarstwa ludności” (działki przyzagrodowe) o powierzchni 2,7 mln ha (6,5% użytków rolnych ogółem)⁵². Gospodarstwa te były powiązane produkcyjnie, organizacyjnie i personalnie z gospodarką wielkoobszarową. Powiązania organizacyjne polegały przede wszystkim na wykonywaniu przez gospodarstwa wielkoobszarowe na gruntach gospodarstw przydomowych różnych prac, przede wszystkim uprawowych, a produkcyjne na dostawach pasz dla zwierząt, znajdujących się w gospodarstwach przydomowych. Powiązania personalne wynikały z pracy użytkowników gospodarstw przydomowych w sowchozach lub kołchozach.

Ukraina po uzyskaniu niepodległości natychmiast przyspieszyła rozpoczęte w latach osiemdziesiątych przekształcanie ukształtowanej przez siedemdziesiąt lat gospodarki socjalistycznej w rynkową („pierestrojka” Gorbaczowa). Transformacja, która nie ominęła również systemu ekonomiczno-organizacyjnego rolnictwa, wciąż jeszcze trwa i nie wiadomo, kiedy się zakończy. Nie jest również pewne, czy system ekonomiczny Ukrainy będzie ewoluował w kierunku europejskiego systemu gospodarki rynkowej, czy też będzie bliższy modelowi rosyjskiemu, który nie jest zresztą wyraźnie określony.

Transformacja rolnictwa ukraińskiego polegała przede wszystkim na likwidacji radzieckiego modelu organizacyjnego. Większość sowchozów i kołchozów

⁵⁰ *Fertiliser use by Crop in Ukraine*, FAO, 2005.

⁵¹ Cyt. za M. Tereszczuk, *Rolnictwo Ukrainy*, [w:] W. Dzun, M. Tereszczuk, *Rolnictwo Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1990-2007*, seria Program Wieloletni 2005-2009, nr 158, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009. Tabela 2.1. Struktura użytków rolnych według użytkowników. s. 47.

⁵² M. Tereszczuk, op.cit. s. 47.

została w ciągu lat dziewięćdziesiątych zlikwidowana. Często „likwidacja” polegała jedynie na zmianie formy własności, gdyż wprawdzie niemal wszystkie sowchozy i kołchozy sprywatyzowano (prywatyzacja objęła około 36 mln ha użytków rolnych), ale wiele z nich pozostało wielkoobszarowymi przedsiębiorstwami rolnymi. W 2007 roku gospodarstwa wielkoobszarowe (bez „farmerskich”), przeważnie użytkowane przez osoby prywatne, prowadziły działalność na powierzchni 16,9 mln ha użytków rolnych (zmniejszenie powierzchni w porównaniu z 1990 rokiem o 21,8 mln ha). Ponieważ parcelacja objęła ponad 50% powierzchni gospodarstw wielkoobszarowych, utraciły one pozycję dominującą. Wzrosło natomiast znaczenie gospodarstw rodzinnych⁵³, zarówno najmniejszych, zaopatrujących przede wszystkim w żywność gospodarstwo domowe rodziny rolnika, jak i towarowych, które dysponowały w 2007 roku powierzchnią blisko 20 mln ha.

W okresie transformacji przekształcającej struktury rolnictwa ukraińskiego nastąpiło w latach 1990-2007 zmniejszenie powierzchni użytków rolnych aż o 4,6 mln ha, czyli o około 11%, do 36,8 mln ha⁵⁴. Nadal jednak potencjał produkcyjny użytków rolnych Ukrainy jest prawdopodobnie największy w Europie.

Zwykle przekształcanie systemu organizacyjnego rolnictwa, a tak należy traktować przekształcenia strukturalne i własnościowe rolnictwa ukraińskiego w latach dziewięćdziesiątych, powoduje umiarkowany, kilku- lub najwyżej kilkunastoprocentowy spadek produkcji rolniczej, trwający nie więcej niż kilka lat. Tymczasem lata dziewięćdziesiąte są okresem niezwykle głębokiego spadku produkcji rolnictwa ukraińskiego. Od roku 1992 (za lata wcześniejsze brak danych) produkcja zmniejszała się systematycznie i osiągnęła dno dopiero w 1999 roku (spadek w porównaniu z rokiem 1992 o 40%)⁵⁵. W latach następnych, po kilkuletnim powolnym wzroście, produkcja ustabilizowała się na poziomie około 25% niższym niż w 1992 roku⁵⁶. Pod koniec ubiegłej dekady nastąpił jej wyraźny wzrost, ale nadal, również w latach 2008-2009, była niższa niż w okresie 1992-1993.

Przekształcenia strukturalne i własnościowe rolnictwa ukraińskiego nie mogły być jedyną przyczyną tak głębokiej zapaści produkcyjnej rolnictwa ukraińskie-

⁵³ W oficjalnych statystykach nie ma takiej kategorii gospodarstw. Statystyki ukraińskiego urzędu statystycznego wyróżniają trzy kategorie „gospodarstw ludności”: (1) gospodarstwa przydomowe, (2) towarowe i (3) inne. W prezentowanej analizie dołączono do nich gospodarstwa farmerskie, sklasyfikowane w statystykach ukraińskich jako przedsiębiorstwa rolne. W tekście używa się również nazwy „gospodarstwa rodzinne”. Przeciętna powierzchnia gospodarstwa farmerskiego (około 110 ha) upoważnia do traktowania tej grupy gospodarstw jako dużych gospodarstw rodzinnych.

⁵⁴ M. Tereszczuk, op.cit. s. 47.

⁵⁵ Spadek produkcji rolniczej rozpoczął się już w 1991 roku. Przy przyjęciu roku 1990 za bazy, spadek byłby jeszcze głębszy. FAOSTAT.

⁵⁶ Statystycy ukraińscy, analizując poziom produkcji rolnictwa w długim okresie przyjmują często 1990 rok za rok bazowy, nie uwzględniając, że był to rok doskonałych zbiorów. Przy przyjęciu za podstawę roku 1990 spadek produkcji rolniczej jest jeszcze głębszy.

go. Za drugą należy uznać niezwykle głęboki kryzys gospodarki ukraińskiej, której syntetycznym wyrazem był spadek ukraińskiego PKB⁵⁷. Kryzys ukraiński był konsekwencją rozpadu politycznego i gospodarczego ZSRR⁵⁸. Silne tendencje autarkiczne, które ujawniły się w pierwszych latach po rozpadzie Związku Radzieckiego, spowodowały zerwanie utworzonych w ciągu dziesięcioleci powiązań gospodarczych. Towarzyszyła im blokada dotychczasowego systemu rozliczeń finansowych. Ponadto makroekonomiczna polityka ukraińska na początku lat dziewięćdziesiątych doprowadziła do bardzo wysokiej inflacji. W roku 1993 była czterocyfrowa (wskaźnik 4735; poprzedni rok = 100) a w latach 1994-1995 trzycyfrowa. Wprawdzie hiperinflację udało się przezwyciężyć w 1997 roku, ale hrywna nadal traci na wartości; od roku 1996 inflacja jest dwu- lub (rzadziej) jednocyfrowa⁵⁹. Podobne wartości przyjmował obliczany przez Bank Światowy indeks cen płaconych przez konsumentów (CPI – *Consumer Price Index*). Jak wiadomo, rolnictwo jest tą częścią gospodarki, która bardzo źle znosi inflację.

Wynikiem spadku PKB było zubożenie społeczeństwa ukraińskiego (jeszcze w 2007 roku, gdy sytuacja gospodarcza Ukrainy znacznie się poprawiła, blisko 1/4 ludności Ukrainy żyło w ubóstwie – *under poverty line*). O skali zubożenia świadczą wskaźniki poziomu PKB w latach 1992-2008 podane w przypisie 57. Spadek dochodów ludności musiał spowodować ograniczenie popytu również na żywność, chociaż na niej oszczędza się zwykle najmniej.

Ukraińska gospodarka żywnościowa, w tym rolnictwo, znalazła się więc w bardzo trudnej sytuacji, tym trudniejszej, że nie sprzyjała jej nie tylko ogólna sytuacja gospodarcza, ale również polityka rolna. Podstawowe dane, charakteryzujące ukraińską politykę rolną, są zresztą niepewne, o czym świadczą istotne rozbieżności dokonanych przez OECD szacunków udziału PSE w przychodach brutto gospodarstw rolnych w latach 1995-1997 (-10% w publikacji OECD z roku 2009⁶⁰ i -2% z roku 2011⁶¹). Zmianie uległy również inne wskaźniki, w tym ważny wskaźnik *Producer NPC (Producer Nominal Protection Coefficient* – Wskaźnik

⁵⁷ Wskaźniki PKB Ukrainy w cenach stałych są następujące: 1995 – 58,0; 2000 – 52,6; 2004 – 73,9; 2006 – 81,5; 2007 – 88,1; 2008 – 90,1; 2010 – 79,8 (1992 = 100). Na podstawie World Bank Database.

⁵⁸ W tej sprawie wyczerpująca analiza w: M. Dąbrowski, R. Antczak, *Economic Transition in Russia, the Ukraine and Belarus in Comparative Perspective*, CASE, Center for Social and Economic Research Foundation, Studies and Analyses No 50, Warsaw 1995.

⁵⁹ Bank Światowy przyjmuje następujące deflatory przy przeliczaniu PKB w cenach bieżących na PKB w cenach stałych (rok poprzedni = 100): 1991 – 96, 1992 – 1761, 1993 – 3335, 1994 – 953, 1995 – 416, 1996 – 66, 1997 – 18, 1998 – 12, 1999 – 27, 2000 – 23, 2001 – 10, 2002 – 5, 2003 – 8, 2004 – 15, 2005 – 25, 2006 – 23, 2007 – 29, 2008 – 13, 2009 – 15. Źródło: World Bank Database.

⁶⁰ *Agricultural Policies in Emerging Countries. Monitoring and Evaluation*, OECD, 2009.

⁶¹ *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011*, OECD Countries and Emerging Economies, OECD 2011.

Nominalnej Protekcji Producentów), który jest relacją między cenami otrzymywanymi przez producentów (loco gospodarstwo) a ceną na granicy sprowadzoną do poziomu loco gospodarstwo. Według szacunku OECD z 2009 roku średni wskaźnik PNPC w latach 1995-1997 wyniósł 0,89, a opublikowanego w 2011 roku 0,95. Wskaźniki PNPC w okresie 1995-1997 świadczą, że przychody rolników ukraińskich w połowie lat dziewięćdziesiątych byłyby wyższe, gdyby swoje produkty sprzedawali po cenach rynków międzynarodowych (sprowadzonych do cen loco gospodarstwo). Przy tym różnice między cenami otrzymywanymi przez rolników a cenami światowymi były większe, niż to wynika ze wskaźnika NPC. Równocześnie bowiem z budżetu ukraińskiego subwencjonowano środki do bieżącej produkcji rolnej i środki trwałe, a także za pomocą płatności bezpośrednich wybrane produkty. Ogólna kwota subwencji otrzymywanych przez rolników była jednak około 2,5 razy niższa niż „straty” spowodowane niższymi cenami.

Podane wskaźniki PSE i PNPC są wskaźnikami zagregowanymi, charakteryzującymi ogólną sytuację przychodową rolnictwa ukraińskiego. Informują one jedynie, że w latach 1995-1997 ogólnym rezultatem polityki rolnej był stosunkowo niski poziom cen detalicznych żywności, wynikający z niskich cen płaconych producentom (transfery od rolników do konsumentów), którego nie równoważyły subwencje budżetowe, otrzymywane przez producentów rolnych, oraz inne środki (m.in. ulgi podatkowe), zwiększające ich przychody kosztem budżetu (transfery z budżetu do producentów rolnych). O tym, z których gałęzi rolnictwa *per saldo*⁶² transferowano środki do konsumentów oraz o ile procent transfer z poszczególnych gałęzi obniżył przychody rolników informują wskaźniki PPSCT (ang. *Percentage Producer Single Commodity Transfers* – Udział Wsparcia Udzielanego Producentom Jednego Produktu; por. definicję w aneksie terminologicznym). Wskaźniki ujemne PPSCT informują, o jaki procent instrumenty polityki rolnej zmniejszyły przychody rolników, zajmujących się uprawą danej rośliny lub chowem określonego gatunku zwierząt, w porównaniu z modelową sytuacją, w której rolnicy otrzymują ceny cif granica sprowadzone do poziomu loco gospodarstwo rolne.

Według OECD⁶³ w okresie 1995-1997 wartości ujemne miały wskaźniki PPSCT (średnie trzyletnie) następujących podstawowych produktów rolnych: trzo-

⁶² Wskaźnik PPSCT wymaga uprzedniego obliczenia bezwzględnej wysokości wsparcia udzielanego producentom jednego produktu (ang. *Producer Single Commodity Transfers* – PSCT), która równa się wysokości wsparcia, przeznaczonego wyłącznie dla producentów badanego produktu, od której odejmuje się wysokość „strat”, które ponoszą rolnicy, ponieważ sprzedają po cenach niższych od cen cif granica, sprowadzonych do poziomu loco gospodarstwo rolne. W liczniku wzoru na wskaźnik PPSCT znajduje się wysokość PSCT, a w mianowniku wysokość przychodów brutto z tytułu produkcji badanego produktu wraz z wysokością wsparcia. Wskaźniki PPSCT są dodatnie, gdy wsparcie jest wyższe niż „straty”, a ujemne, gdy „straty” są wyższe niż wsparcie (por. definicję w aneksie terminologicznym).

⁶³ Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011. OECD Countries and Emerging Economies. OECD 2011. Tabela III.28. Ukraine. Producer Single Commodity Transfers. s. 318.

dy chlewnej (-42,9%), mleka (-29,4%), ziarna słonecznika (-20,2%), kukurydzy (-18,7%) i pszenicy (-11,6%), a dodatkowo: jaj (+27,9), cukru (+23,0), mięsa drobiu (+22,9), wołowiny i cielęciny (+6,4) i innych zbóż (+3,8). Z danych tych wynika, że ukraińska polityka rolna dyskryminowała finansowo w połowie lat dziewięćdziesiątych przede wszystkim chów trzody chlewnej i mleczny chow bydła, a także uprawę słonecznika, najważniejszej na Ukrainie rośliny oleistej. W mniejszym stopniu dyskryminacja finansowa dotknęła rolników uprawiających niektóre zboża paszowe (kukurydza), a także pszenicę. Jest oczywiste, że tak niskie ceny były zabójcze zwłaszcza dla rolników prowadzących chów trzody chlewnej i bydła mlecznego. Byłoby dziwne, gdyby w tych gałęziach nie nastąpił szybki, znaczny spadek produkcji. W ówczesnej sytuacji mogą budzić zdziwienie tendencje wzrostowe uprawy słonecznika i kukurydzy. Natomiast równocześnie wspierano (skutecznie) mięsny i nieśny chów drobiu, a (nieskutecznie) uprawę buraka cukrowego.

Polityka utrzymywania na krajowych rynkach rolnych cen o kilka punktów procentowych niższych od kształtujących się na rynkach międzynarodowych jest możliwa jedynie w państwach o bardzo niskich kosztach produkcji rolnej⁶⁴ lub wspomagających rolnictwo odpowiedniej wysokości subwencjami budżetowymi, skorelowanymi z wysokością produkcji towarowej gospodarstw (takim instrumentem są przede wszystkim płatności bezpośrednie) i/lub obniżającymi ceny środków do bieżącej produkcji rolnej. Eksportowe gałęzie rolnictwa nie są zresztą przeważnie wspierane finansowo przez państwa (ale także nie są dyskryminowane), gdyż powinny być konkurencyjne na rynkach międzynarodowych bez pomocy. Wspierane są raczej gałęzie zaspokajające potrzeby rynku krajowego.

Prowadzona w latach dziewięćdziesiątych polityka niskich cen niektórych podstawowych produktów rolnych (ceny otrzymywane przez rolników w skrajnych przypadkach o kilkadziesiąt punktów procentowych niższe od cen rynków międzynarodowych są niewątpliwie ewenementem na skalę światową) musiała spowodować spadek produkcji rolnej, zwłaszcza że rolnictwo ukraińskie nie produkowało i nie produkuje tanio. Najprawdopodobniej tak niskie ceny zbóż były m.in. jedną z przyczyn niewiarygodnego wręcz spadku nawożenia mineralnego z poziomu około 130 kg/ha NPK w drugiej połowie lat osiemdziesiątych do około 13 kg/ha w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych⁶⁵. Relacja cen nawozów mineralnych do cen zbóż spowodowała bowiem nieopłacalność ich stosowania.

⁶⁴ Pogląd ten jest słuszny, w okresach niskich cen na rynkach międzynarodowych (taka właśnie sytuacja panowała jeszcze w latach dziewięćdziesiątych). Natomiast, gdy podaż na rynkach międzynarodowych jest tak niska, że zrównoważenie następuje przy znacznie wyższych cenach dla zapobieżenia destabilizacji rynku krajowego, może być celowa jego izolacja od rynku międzynarodowego przez czasowe wprowadzenie licencji eksportowych, zakaz eksportu lub wprowadzenie ceł eksportowych (instrumenty te są zakazane przez WTO, ale ostatnio stosowały je Chiny).

⁶⁵ *Fertiliser use by crop...* op.cit.

Ocenę skutków polityki ukraińskiej, której cechą charakterystyczną jest niewielki poziom wsparcia rolnictwa lub nawet w niektórych latach jego brak, umożliwiają dane o produkcji rolnej (tabele 13, 16, 17 i 18) oraz o opłacalności niektórych upraw i niektórych gałęzi produkcji zwierzęcej (tabela 19). Niestety, analiza opłacalności jest oparta jedynie na materiałach pochodzących z przedsiębiorstw rolniczych. Nie jest zatem reprezentatywna dla całego rolnictwa ukraińskiego, gdyż pomija rachunek wyników gospodarstw rodzinnych, które dostarczają na rynek około 2/3 produkcji rolniczej. Nie jest wykluczone, że w tej grupie gospodarstw koszty produkcji zwierzęcej mogą być znacznie niższe. Świadczyć o tym może wycofywanie się wielkoobszarowych przedsiębiorstw rolniczych z produkcji zwierzęcej i jej koncentracja w gospodarstwach farmerskich⁶⁶. Gospodarstwa rodzinne, przeważnie niezatrudniające pracowników najemnych lub tylko sporadycznie, inaczej reagują, gdy otrzymywane ceny nie pokrywają kosztów produkcji łącznie z kosztami pracy. Rolnik i pracujący w gospodarstwie członkowie rodziny mogą wówczas zrezygnować z „wynagrodzenia” za pracę. Stąd większa odporność gospodarstw rodzinnych niż przedsiębiorstw rolnych na ceny produktów rolnych niepokrywające pełnych kosztów produkcji.

Z siedmiu uwzględnionych w tabeli 19 produktów jedynie dwa – zboża i ziarno słonecznika – przynosiły zyski ukraińskim przedsiębiorstwom rolniczym przez cały okres transformacji. Natomiast przeważnie nieopłacalne były: uprawa buraków cukrowych, chów trzody chlewnej oraz bydła mięsnego i mlecznego. Mięsny chów drobiu, nieopłacalny w latach dziewięćdziesiątych, stał się opłacalny w następnej dekadzie. Należy zauważyć, że dane te tylko częściowo potwierdzają wyniki, uzyskane za pomocą wskaźników PPSCT⁶⁷.

Z danych o produkcji (tabele 13, 16 i 17 i 18) wynika, że rolnicy, podejmując decyzje produkcyjne, uwzględniali opłacalność poszczególnych gałęzi. W okresie transformacji systematycznie wzrastały zbiory słonecznika (2,1 mln ton w 1992 roku; 6,8 mln ton w 2010 roku), najważniejszej rośliny oleistej uprawianej na Ukrainie (w latach dziewięćdziesiątych wprowadzono do uprawy nieznaną wcześniej rzepak, którego zebrano w 2010 roku 1,5 mln ton). Obecnie olej słonecznikowy stał się najważniejszą pozycją eksportową rolnictwa ukraińskiego (około 1,6 mld USD rocznie w latach 2007-2009). W produkcji zbożowej sytuacja nie jest tak jednoznaczna (tabele 16 i 17). Przede wszystkim zwraca uwagę zmienność zbiorów (28,9 mln ton w 2007 roku, 52,7 mln ton w 2008 roku), co świadczy o niezwykle silnym, wręcz niespotykanym w warunkach europejskich wpływie warunków pogodowych na produkcję. Pszenica wciąż jest najpopularniejszym

⁶⁶ A. Dibrowa, L. Dibrova, Y. Krylov, *Domestic Support of Agricultural Production in Ukraine*, maszynopis dostępny w IERiGŻ-PIB.

⁶⁷ Wskaźniki PPSCT świadczą o nieopłacalności uprawy zbóż i słonecznika w trzyleciu 1995-1997, zawarte w tabeli 19 o opłacalności tych dwóch gałęzi.

zbożem (powierzchnia upraw zarówno w 1992, jak i 2010 roku 6,3 mln ha), ale wzrasta znaczenie uprawy kukurydzy na ziarno. Powierzchnia pod kukurydzą w 2010 roku wyniosła 2,6 mln ha, a zbiory 12 mln ton. Zbiory kukurydzy są zatem obecnie wyższe niż jęczmienia (w 2010 roku 8,5 mln ton, powierzchnia uprawy 4,3 mln ha, plony 2,0 ton/ha), do niedawna najważniejszego zboża paszowego⁶⁸.

Nie jest wykluczone, że Ukraina nie jest obecnie zainteresowana zwiększaniem produkcji zbóż. Obecne zbiory w latach przeciętnych urodzajów zaspokajają bowiem potrzeby konsumpcyjne ludności, zapewniają pasze dla niezbyt liczного pogłowia zwierząt gospodarskich i umożliwiają eksport. Ukraina już pod koniec lat dziewięćdziesiątych zaczęła regularny eksport zbóż i szybko dołączyła do ekskluzywnego grona wielkich eksporterów światowych. Jej eksport w poprzedniej dekadzie wyniósł kilkakrotnie powyżej 10 mln ton zbóż rocznie, a w rekordowym 2009 roku ponad 25 mln ton.

W okresie transformacji nastąpił gwałtowny spadek zbiorów buraków cukrowych (29 mln ton w 1992 roku, 14 mln ton w 2010; por. tabela 16), spowodowany przede wszystkim trzykrotnym zmniejszeniem powierzchni uprawy (1,5 mln ha w 1992 roku; 0,5 mln ha w 2010 roku). Popyt na buraki cukrowe zmniejszył się wobec ograniczenia mocy produkcyjnych przemysłu cukrowniczego w latach 1992-2010 (w tych latach produkcja cukru zmniejszyła się z 3,6 mln ton do 1,5 mln ton). Plony buraków cukrowych tylko w niektórych latach przekraczały 30 ton/ha. Bardzo niskie są również plony ziemniaków, na ogół nie wyższe niż 14 ton/ha.

Z danych charakteryzujących produkcję zwierzęcą wynika, że następuje szybki wzrost „przemysłowej” produkcji mięsa drobiowego oraz racjonalizacja mlecznego chowu bydła. W latach 1992-2010 mleczność krów zwiększono o 1,7 tys. litrów, ale nadal jest niska – 4,0 tys. litrów w 2010 roku. Stosunkowo wysoka produkcja wołowiny i cielęciny w latach dziewięćdziesiątych była spowodowana wybijaniem bydła mlecznego (pogłowie bydła jest obecnie przeszło trzykrotnie mniejsze niż w latach dziewięćdziesiątych i wynosi około 5,6 mln sztuk; por. tabela 13). Produkcja wieprzowiny od wielu lat na ogół nie przekracza 600 tys. ton rocznie (dwukrotnie mniej niż na początku lat dziewięćdziesiątych).

Mimo dwudziestu lat transformacji, produkcja kilku podstawowych gałęzi rolnictwa ukraińskiego jest nadal niższa niż w ostatnim okresie poprzedzającym uzyskanie niepodległości. Okazało się, że przestawienie rolnictwa ukraińskiego z radzieckiego systemu gospodarki planowej na system gospodarki rynkowej lub „quasi-rynkowej” jest procesem bardzo trudnym. Prawdopodobnie na Ukrainie na początku lat dziewięćdziesiątych nie zdawano sobie z tego sprawy i zapewne uznano, że rolnictwo jest tak silnym działem gospodarki, iż nie wymaga wsparcia budżetowego i że rolnicy poradzą sobie również, gdy otrzymywane przez nich ceny będą

⁶⁸ Baza statystyczna FAOSTAT. Z tego same źródła pochodzą również dane w kolejnych akapitach.

kształtowały się poniżej cen na rynkach światowych. Mając wybór między wsparciem rolnictwa za pośrednictwem rynku a nieco niższymi cenami żywności na rynku detalicznym, zdecydowano się na ochronę konsumentów i niższe ceny żywności. Kwestię tę, omówioną już poprzednio, dokumentują przytoczone na s. 48 wskaźniki PPSCT.

W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych i w pierwszej połowie następczej dekady ukraińska polityka rolna ewoluowała i przekształciła się w politykę umiarkowanie wspierającą rolnictwo. Świadczy o tym przede wszystkim średnia trzyletnia (+7%) wskaźników udziału PSE ogółem w przychodach brutto gospodarstw rolnych w latach 2008-2010. Natomiast, tak jak w latach 1995-1997, PPSCT niektórych produktów były ujemne, a innych dodatnie. Wartości ujemne miały PPSCT następujących produktów: pszenicy (-32,6%), innych zbóż (-20,6%), kukurydzy (-20,3%) i ziarna słonecznika (-5,4%), a dodatnie wieprzowiny (+60,3%), cukru (+48,7%), mięsa drobiu (+46,8%) wołowiny i cielęciny (+8,0%), jaj (+6,4%) i mleka (+6,3%). Zmiany w porównaniu z okresem 1995-1997 są znamienne. W latach 2008-2010 wspierano z budżetu (a także za pomocą cen rynkowych) produkcję zwierzęcą, w tym przede wszystkim chów trzody chlewnej i mięsny chów drobiu. Natomiast nadal utrzymywano niskie ceny zbóż i oleistych. Zmiany te mogą świadczyć o uznaniu, że produkcja zbóż i oleistych, z powodzeniem konkurujących na rynkach międzynarodowych, nie wymagała wsparcia, natomiast należy pobudzać produkcję zwierzęcą, która – poza drobiarstwem – wciąż była znacznie niższa niż przed transformacją. Niewątpliwie jest to znacznie właściwsza polityka wsparcia niż w połowie lat dziewięćdziesiątych. Nie są jednak zrozumiałe tak wysokie wartości zarówno ujemne, jak i dodatnie wskaźników PPSCT. Zniekształcone relacje cenowe na rynkach międzynarodowych w ostatnich kilku latach (relatywnie wysokie ceny zbóż i innych artykułów roślinnych i relatywnie niskie wielu artykułów zwierzęcych) są tylko częściowym wytłumaczeniem.

* * *
*

Z analizy sytuacji produkcyjnej rolnictwa ukraińskiego wynika, że polityka rolna po roku 1992 nie doprowadziła dotychczas do stabilizacji ekonomicznej i produkcyjnej rolnictwa ukraińskiego. Mimo upływu dwudziestu lat, w niektórych ważnych gałęziach rolnictwa (przede wszystkim chów trzody chlewnej, mleczny chów bydła) produkcja utrzymuje się na bardzo niskim poziomie. Nadal również nie jest wykorzystany potencjał produkcyjny gruntów ukraińskich. Obecne systemy uprawy zbóż, charakteryzujące się niezwykle niskim nawożeniem mineralnym i organicznym, prowadzą do dalszej degradacji zasobów ziemi rolniczej Ukrainy. Państwo mające znakomite warunki wzrostu produkcji zbóż już kilkakrotnie w poprzedniej dekadzie ograniczało ich eksport (kwoty eksportowe), gdyż obawiało się, że nastąpi gwałtowny wzrost cen na rynku wewnętrznym. Decyzje takie podejmo-

wano przede wszystkim w okresach doskonałej koniunktury i wysokich cen zbóż na rynkach międzynarodowych.

Rolnictwo ukraińskie ze względu na swój potencjał produkcyjny może i powinno być jedną z najważniejszych gałęzi gospodarki. Obecnie, po dwudziestu latach transformacji, pozycji takiej nie zajmuje. Stąd wniosek, że prowadzona w tym okresie polityka rolna okazała się nieskuteczna. Nieskuteczna była również jedna z najważniejszych, a być może najważniejsza jest część – polityka wsparcia. Z przeprowadzonej już w poprzednich fragmentach analizy wynika, że przynajmniej niektóre decyzje, wspierające niektóre gałęzie i nie wspierające innych, budzą wątpliwości. Do połowy poprzedniej dekady państwo nie wspierało rolnictwa lub tylko niewielkimi środkami. Również obecnie polityka wsparcia nie tworzy logicznego systemu, służącego rozwojowi wszystkich gałęzi rolnictwa. O ogólnej sytuacji świadczą wskaźniki udziału PSE ogółem w produkcji końcowej – ujemne w połowie lat dziewięćdziesiątych i na ogół wynoszące zaledwie kilka procent w kolejnej dekadzie. Niewątpliwie są to jedne z najniższych, jeśli nie najniższe, wskaźniki wsparcia rolnictwa w Europie. Czy w warunkach europejskich tak niewielkie wsparcie może być skuteczne, zwłaszcza w państwie dokonującym transformacji systemowej? Ukraina jest przykładem nieskuteczności takiej polityki rolnej.

Po dezagregacji wskaźników PSE okazuje się, że w pierwszym okresie (lata 1995-1997) „ujemnemu” wsparciu cen rynkowych (wynikającemu z niższych cen produktów rolnych na rynku wewnętrznym niż ich ceny na granicy sprowadzone do cen loco gospodarstwo rolne) w wysokości 6% wartości produkcji rolnej loco gospodarstwo towarzyszyły subwencje w wysokości 4% tej wartości. Subwencionowano przede wszystkim środki do bieżącej produkcji rolnej, przede wszystkim nawozy mineralne (40% subwencji ogółem; dlaczego w takiej sytuacji rezygnowano z nawożenia mineralnego?) i środki trwałe (20% subwencji ogółem). Uzupełniano również dochody rolnicze płatnościami (40% subwencji ogółem), przy czym warunkiem ich otrzymania było prowadzenie produkcji rolnej. W drugim okresie (2008-2010) wsparcie cen rynkowych było dodatnie (20% wsparcia ogółem). Ponadto ważną pozycję (17% wsparcia ogółem) stanowiły płatności, których podstawę stanowiła produkcja określonego produktu (ang. *Payments based on Output*). Nadal najważniejszą pozycję stanowiło jednak subwencionowanie środków do bieżącej produkcji rolnej (47%). Zmniejszyło się natomiast relatywne znaczenie subwencionowania środków trwałych (6%) oraz płatności uzależnione od produkcji. (8%). Okazuje się więc, że aż 84% wsparcia należało w okresie 2008-2010 do najsilniej zniekształcającego warunki konkurencji.

Ukraina w 2008 roku została członkiem WTO (Światowej Organizacji Handlu) i zobowiązała się do dostosowania swej polityki rolnej do jej wymagań. Oznacza to m.in. ograniczenie wysokości ceł na wiele produktów rolnych (przeciętny poziom związania ceł rolnych 10,66%, przy maksymalnych wiązaniach w wysokości 50%), przy czym taryfa celna ma być zmodyfikowana zgodnie z podjętymi zo-

bowiązaniami w 2013 roku. Ograniczona również zostanie wysokość nakładanych w szczególnych sytuacjach ceł eksportowych na oleiste, żywe bydło i skóry.

Dla prowadzonej analizy wsparcia najważniejszym postanowieniem, zawartym w dokumencie akcesji Ukrainy, jest wysokość Zagregowanego Wskaźnika Wsparcia (ang. *Aggregate Measurement of Support* – AMS). Za okres bazowy przyjęto lata 2004-2006 i ustalono AMS w wysokości około 628 mln USD. Na podstawie kwoty AMS będzie obliczana maksymalna dopuszczalna wysokość udzielanych przez Ukrainę subwencji zakłócających warunki handlu międzynarodowego.

Niektóre ważne zmiany już wprowadzono. Z dniem akcesji zlikwidowano minimalne ceny eksportowe i importowe, a także możliwość wprowadzania ilościowych ograniczeń importu oraz subwencjonowania eksportu.

Jeżeli Ukraina zamierza rzeczywiście w pełni wykorzystywać potencjał swojego rolnictwa, to musi prowadzić znacznie aktywniejszą politykę rolną, wymagającą najprawdopodobniej również większych środków budżetowych. Będzie to jednak bardzo trudne, nie tylko ze względu na ograniczenia budżetowe Ukrainy, lecz również ze względu na zobowiązania podjęte podczas negocjowania członkostwa w WTO.

3. Uwagi końcowe i wnioski

Uwagi końcowe i wnioski mają charakter wstępny, ponieważ przeanalizowano jedynie jedną z trzech wyodrębnionych grup – państwa, które wspierają rolnictwo stosunkowo niewielkimi środkami. Ostateczne wnioski zostaną sformułowane, jak już stwierdzono we wstępie, po wykonaniu analiz wsparcia wszystkich dziesięciu badanych państw oraz Unii Europejskiej.

1. Państwa wspierające rolnictwo stosunkowo niewielkimi środkami są pod wieloma względami zróżnicowane. Znajdują się wśród nich zarówno państwa rozwinięte (Australia i Nowa Zelandia), rozwijające się, zaliczane do *emerging countries* (Brazylia i Chiny) oraz znajdujące się w okresie transformacji gospodarki centralnie planowanej w gospodarkę rynkową (Ukraina). Niewątpliwie nie jest to reprezentatywna grupa państw wspierających rolnictwo w niewielkim stopniu. Brak w niej większości państw, o niskich dochodach i deficycie żywności (ang. *Low-Income Food Deficit Countries*), które powinny z różnych względów wspierać finansowo rolnictwo, aby zwiększyć poziom samowystarczalności żywnościowej, ale tego nie robią, ponieważ są zbyt ubogie.
2. Pozycja analizowanych państw na światowych rynkach rolnych jest zróżnicowana. Cztery – Australia, Brazylia, Nowa Zelandia i z zastrzeżeniami Ukraina – należą do eksporterów, których podaż eksportowa współdecyduje o sytuacji na niektórych międzynarodowych rynkach rolnych. Jednakże polityka rolna Ukrainy nie sprzyja pełnemu wykorzystaniu możliwości produkcyjnych rolnictwa i poziom produkcji rolnej nadal jest daleki od osiągniętego na początku lat dziewięćdziesiątych. Chiny z kolei są państwem, które dopiero niedawno zostało usunięte z listy państw o niskich dochodach i deficycie żywności. Wobec szybkiego wzrostu gospodarczego stają się coraz większym importerem netto artykułów rolno-spożywczych.
3. W czterech z pięciu analizowanych państw, mimo niewielkiego poziomu wsparcia, następuje w długim okresie bardzo szybki (Chiny), szybki (Brazylia) lub umiarkowany (Australia, Nowa Zelandia) wzrost produkcji rolnej. Okazuje się więc, że możliwe jest prowadzenie opłacalnej, a równocześnie niesubsydiowanej produkcji rolnej (lub wspieranej stosunkowo niewielkimi środkami) w różnych warunkach naturalnych, ekonomicznych i społecznych. Warunkami koniecznymi, ale nie wystarczającymi, są właściwe struktury organizacyjne, produkcyjne i własnościowe rolnictwa.
4. Zwroca zwłaszcza uwagę doskonałe dostosowanie struktur rolnictwa australijskiego do warunków naturalnych (wielkoobszarowe, ekstensywne gospodarstwa na obszarach suchych, intensywne gospodarstwa w żyznych, wilgotnych regionach nadmorskich), osiągającego wyniki ekonomiczne, satysfakcjonujące większość rolników mimo dużych – co normalne w państwach rozwiniętych gospodarczo

– oczekiwań dochodowych. Konieczność zapewnienia rolnikom dochodów bliskich osiąganym w innych działach gospodarki jest jednym z wyzwań w państwach o wysokim standardzie życia. Najłatwiejszym, choć równocześnie z innych powodów bardzo trudnym rozwiązaniem, jest wspieranie różnorodnymi metodami dochodów rolniczych.

5. Brazylia jest państwem, które zajmowało coraz silniejszą pozycję na międzynarodowych rynkach rolnych, mimo że w ostatnich dziesięcioleciach były to w zasadzie rynki kupującego (relatywnie wysoka podaż i w konsekwencji niskie ceny). Warunki te stanowiły jednak wystarczająco silny bodziec produkcyjny dla rolnictwa brazylijskiego, zwłaszcza dla wielkoobszarowych gospodarstw plantacyjnych oraz gospodarstw hodowlanych, wypasających bydło mięsne na ekstensywnych pastwiskach. Wielkoobszarowe gospodarstwa brazylijskie są konkurencyjne cenowo na rynkach międzynarodowych również ze względu na niskie koszty pracy, znacznie niższe niż w państwach rozwiniętych gospodarczo. W rezultacie, choć Brazylia znajduje się w odmiennej sytuacji niż Australia i Nowa Zelandia, to ze względu na dostosowanie strukturalne rolnictwa (również gospodarstw rodzinnych) do warunków naturalnych, ekonomicznych i społecznych, zwiększanie produkcji rolnej, zarówno eksportowej, jak i na rynek krajowy, nie wymagało wysokiego wsparcia.
6. Państwem, które przy niewielkim wsparciu osiągnęło trwałą, niezwykle szybki wzrost produkcji rolnej są Chiny. Trudno, przyjmując kryteria europejskie, znaleźć wyjaśnienie sukcesów chińskich, ponieważ wydawało się, że rolnictwo tego państwa nie może mieć tak dużych rezerw produkcyjnych, aby kilkakrotnie zwiększyć w bardzo długim okresie produkcję rolną. Wprawdzie klimat i gleby Chin Wschodnich sprzyjają intensywnemu rolnictwu (w wielu regionach możliwe są dwa plony główne w ciągu roku), ale w części środkowej i zachodniej warunki są nieporównanie gorsze, a w niektórych pustynnych regionach prowadzenie produkcji rolnej jest niemożliwe. Chiny nie miały zatem możliwości istotnego zwiększenia powierzchni gruntów uprawnych oraz terenów wypasowych. Jediną możliwością była dalsza intensyfikacja na terenach intensywnego rolnictwa, co jest niezwykle trudnym zadaniem. Również struktura rolnictwa, zwłaszcza jej rozdrobnienie po likwidacji komun ludowych, nie powinna sprzyjać wzrostowi produkcji towarowej. Wiele powstałych wówczas gospodarstw chińskich ma powierzchnię kilku hektarów. W warunkach europejskich są to gospodarstwa nie produkujące na rynek, lecz jedynie zaspokajające potrzeby żywnościowe rolnika i jego rodziny. Ponadto, ponieważ przynoszą niewielkie dochody, ich właściciele lub użytkownicy rolnicy muszą szukać źródeł utrzymania poza rolnictwem. Tymczasem okazało się, że w warunkach chińskich również rolnictwo drobnotowarowe ma ogromny potencjał wzrostu produkcji.
7. Brazylia i Chiny są przykładami państw rozwijających się, znajdujących się w odmiennych warunkach naturalnych, ekonomicznych i społecznych, których

rolnictwo znacznie zwiększyło produkcję w długim okresie, mimo niewielkiego wsparcia.

8. Ukraina jest jedynym z analizowanych państw, wspierającym rolnictwo niewielkimi środkami, którego polityka nie spowodowała oczekiwanego wzrostu produkcji rolnej ani nie doprowadziła do stabilizacji ekonomicznej rolnictwa. Ukraińska polityka transformacji rolnictwa, a także ogólna polityka gospodarcza, doprowadziły w ciągu kilku lat do zmniejszenia produkcji rolnej niemal o połowę. Wprawdzie spadek poziomu produkcji w okresie zmian systemowych jest zjawiskiem normalnym, ale głębokość i długotrwałość kryzysu produkcyjnego rolnictwa ukraińskiego są znacznie poważniejsze niż w innych państwach przekształcających gospodarkę centralnie planowaną w rynkową. Okazuje się, że w niektórych warunkach pozostawienie rolnictwa bez pomocy powoduje długotrwałą „zapaść” produkcyjną. Powrót na ścieżkę wzrostu, a zwłaszcza osiągnięcie poziomu produkcji sprzed kryzysu, może trwać w skrajnych przypadkach kilkanaście lat, a jak dowodzi przykład Ukrainy, nawet dłużej.
9. Państwa rozwijające się, wspierające rolnictwo niewielkimi środkami, stopniowo zwiększają wsparcie (miara – udział wsparcia w produkcji rolnej). Wsparcie wzrosło przede wszystkim w Chinach, które w ostatnich latach poprzedniej dekady osiągnęły poziom, kwalifikujący je już do państw o przeciętnym poziomie wsparcia (wsparcie chińskie było wówczas na poziomie wsparcia USA, a niewiele niższe od wsparcia UE).
10. Analizowane państwa rozwijające się, udzielają niewielkiego wsparcia, ale jest to przede wszystkim wsparcie zaliczane przez Światową Organizację Handlu do najsilniej zniekształcającego warunki produkcji rolnej i handlu rolnego w skali międzynarodowej (ang. *Potentially Most Distorting Support*). W Brazylii jego udział we wsparciu ogółem w latach 2008-2010 wyniósł aż 68%, a w Chinach w latach 1995-1997 wynosił 59% i zmniejszył się do 51% w okresie 2008-2010. Jest to jednak nadal udział bardzo wysoki. Wpływ zniekształcający zależy jednak przede wszystkim od bezwzględnej wysokości wsparcia, a zatem jest słaby, jeśli wskaźnik udziału wsparcia (PSE ogółem lub PPSCT) w produkcji końcowej ogółem lub produkcji końcowej poszczególnych produktów jest niewielki.

4. Aneks statystyczny

Spis tabel

- Tabela 1. Podstawowe wskaźniki charakteryzujące gospodarkę i rolnictwo 10 analizowanych państw i Unii Europejskiej w 2009 roku.
- Tabela 2. Wskaźniki udziału wsparcia rolnictwa ogółem – PSE ogółem (*Producer Subsidy Equivalent*) w przychodach gospodarstw rolnych brutto (wraz z transferami) w 10 analizowanych państwach i w Unii Europejskiej (średnie trzyletnie 1986-1988, 1995-1997 i 2008-2010).
- Tabela 3. Udział wsparcia najbardziej zniekształcającego warunki konkurencji we wsparciu ogółem (PSE) oraz w wartości produkcji rolniczej (loco gospodarstwo) (średnie trzyletnie 1986-1988, 1995-1997 i 2008-2010).
- Tabela 4. Średnia roczna produkcja rolnictwa australijskiego (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji).
- Tabela 5. Średni roczny eksport rolno-spożywczy Australii (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu).
- Tabela 6. Średnia roczna produkcja rolnictwa nowozelandzkiego (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji).
- Tabela 7. Średni roczny eksport rolno-spożywczy Nowej Zelandii (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu).
- Tabela 8. Średnia roczna produkcja rolnictwa brazylijskiego (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji).
- Tabela 9. Średni roczny eksport rolno-spożywczy Brazylii (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu).
- Tabela 10. Średnia roczna produkcja rolnictwa chińskiego (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-88, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji).
- Tabela 11. Średni roczny import rolno-spożywczy Chin (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu importu).

- Tabela 12. Średni roczny eksport rolno-spożywczy Chin (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu).
- Tabela 13. Średnia roczna produkcja rolnictwa ukraińskiego (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji).
- Tabela 14. Średni roczny import rolno-spożywczy Ukrainy (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu importu).
- Tabela 15. Średni roczny eksport rolno-spożywczy Ukrainy (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu).
- Tabela 16. Produkcja najważniejszych artykułów roślinnych na Ukrainie w niektórych latach okresu 1913-2010 (w tys. ton).
- Tabela 17. Plony najważniejszych upraw na Ukrainie w niektórych latach okresu 1992-2010 (w q/ha).
- Tabela 18. Produkcja artykułów zwierzęcych na Ukrainie w niektórych latach okresu 1992-2010 (w tys. ton).
- Tabela 19. Opłacalność niektórych artykułów rolnych produkowanych przez ukraińskie przedsiębiorstwa rolne (w proc.).

Tabela 1. Podstawowe wskaźniki charakteryzujące gospodarkę i rolnictwo 10 analizowanych państw i Unii Europejskiej w 2009 roku

Wyszczególnienie	Brazylia	Chiny	Rosja	Ukraina	Australia	Nowa Zelandia	Japonia	Korea Płd.	Szwajcaria	USA	UE
PKB per capita (USD)	10 466	5 970	13 217	7 270	38 637	27 036	34 132	27 658	42 783	47 186	30 651
Ludność (mln)	194	1 346	142	46	22	4	128	49	8	307	497
Udział rolnictwa w PKB (proc.)	5,9	10,3	4,9	8,2	2,5	5,5	1,4	2,6	1,2	1,4	1,8
Udział rolnictwa w zatrudnieniu (proc.)	19,3	38,1	8,3	15,6	3,4	7,2	4,2	7,4	3,9	1,4	3,4
Udział eksportu rolnego w eksporcie (proc.)	35,7	2,4	2,5	24,0	13,4	53	0,5	0,9	4,1	9,8	5,9
Udział importu rolnego w imporcie (proc.)	5,1	4,7	15,8	9,8	5,1	11	8,8	4,6	6,6	5,0	6,8
Saldo handlu art. rolnymi (mln USD)	48 086	-18 502	-19 456	5 048	12 415	11 374	-45 628	-11 737	-3 161	23 187	-31 482
Użytki rolne (mln ha)	265	523	191	41	417	11,3	4,6	1,8	1,1	411	193
Grunty orne per capita (ha)	0,3	0,1	0,8	0,7	2,1	0,1	0,03	0,03	0,03	0,5	0,2
Powierzchnia zasiewów (mln ha)	77	154	76	26	46	0,5	4,3	1,6	0,3	169	110

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011, OECD Countries and Emerging Economies, OECD 2011.

Tabela 2. Wskaźniki udziału wsparcia rolnictwa ogółem – PSE ogółem (*Producer Subsidy Equivalent*) w przychodach gospodarstw rolnych brutto (wraz z transferami) w 10 analizowanych państwach i w Unii Europejskiej

średnie trzyletnie 1986-1988, 1995-1997 i 2008-2010

Wyszczególnienie	Udział PSE		
	1986-1988	1995-1997	2008-2010
Brazylia	•	-3	5
Ukraina	•	-2	7
Nowa Zelandia	10	1	1
Chiny	•	5	11
Australia	10	6	3
USA	22	12	9
Rosja	•	18	22
UE	39	34	22
Japonia	64	58	49
Korea Płd.	70	67	47
Szwajcaria	76	67	56

Uwagi: W kolejności rosnącego PSE w latach 1995-1997.

Źródło: *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011, OECD Countries and Emerging Economies, OECD 2011.*

Tabela 3. Udział wsparcia najbardziej zniekształcającego warunki konkurencji we wsparciu ogółem (PSE) oraz w wartości produkcji rolniczej (loco gospodarstwo)

średnie trzyletnie 1986-1988, 1995-1997 i 2008-2010

Państwo	Udział we wsparciu PSE				Udział w wartości produkcji				
	1986-1988	1995-1997	2008-2010	1986-1988	1995-1997	2008-2010	1986-1988	1995-1997	2008-2010
Australia	87	72	23	8,7	4,3	0,7	8,7	4,3	0,7
Brazylia	•	•	68	•	•	3,4	•	•	3,4
Chiny	•	59	51	•	3,0	5,6	•	3,0	5,6
Japonia	95	95	87	60,8	55,1	42,3	60,8	55,1	42,3
Korea Płd.	99	95	90	69,3	63,7	42,3	69,3	63,7	42,3
Nowa Zelandia	78	65	53	7,8	0,7	0,5	7,8	0,7	0,5
Rosja	•	74	81	•	13,3	17,8	•	13,3	17,8
Szwajcaria	88	71	50	66,9	47,6	28,0	66,9	47,6	28,0
UE	92	63	29	35,9	21,4	6,4	35,9	21,4	6,4
Ukraina	•	•	84	•	•	5,9	•	•	5,9
USA	55	59	21	21,5	20,1	4,6	21,5	20,1	4,6

Źródło: *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011, OECD Countries and Emerging Economies, OECD 2011; Udział wsparcia zniekształcającego w wartości produkcji – obliczenia własne na podstawie danych OECD.*

Tabela 4. Średnia roczna produkcja rolnictwa australijskiego (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji)

Produkt	Wartość produkcji (mln USD)			Ilość (tys. ton)		Wskaźniki wolumenu dynamiki produkcji			
	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1995/97	2007/09	
							1986/88 = 100	1986/88 = 100	
Wołowina i cielęcina	4 114 /1/	5 474 /1/	6 442 /1/	1 480 (22 401)	1 786 (26 296)	2 161 (27 755)	121 (117)	146 (124)	121 (106)
Mleko krowie	1 955 /2/	2 767 /3/	2 914 /2/	6 302	8 921	9 398	142	149	105
Pszensica	1 952 /3/	2 841 /2/	2 296 /3/	14 114	19 810	18 882	140	134	95
Baranina	1 926 /4/	1 899 /4/	2 062 /4/	523 (149 459)	587 (120 735)	659 (57 641)	112 (81)	126 (39)	112 (48)
Włna nieprana	1 681 /5/	1 371 /5/	784 /8/	878	717	460	82	52	64
Trzcina cukrowa	840 /6/	1 229 /6/	1 100 /6/	25 573	37 439	33 101	146	129	88
Mięso drobiowe	505 /7/	715 /7/	1 166 /5/	354 (57 502)	501 (74 393)	814 (93 808)	142 (129)	230 (163)	162 (126)
Winogrona	474 /8/	533 /9/	1 007 /7/	830	933	1 761	112	212	189
Wieprzowina	436 /9/	528 /10/	555 /10/	284 (2 624)	343 (2 578)	534 (2 439)	121 (98)	188 (93)	156 (95)
Bawełna	361 /10/	670 /8/	364 /12/	253	469	254	185	100	54
Jęczmień	326 /11/	633 /9/	623 /9/	3 402	508	7 689	15	226	1 514
Ryż./paddy/	182 /12/	116 /14/	-	667	319	-	48	-	-
Ziemniaki	155 /13/	182 /13/	189 /13/	1 019	1 239	1 264	122	124	102
Jaja	154 /14/	114	133	186	137	160	74	86	117
Sorgo	144 /15/	-	-	1 489	-	-	-	-	-
Ziarno bawełny	124	208 /11/	-	382	643	-	168	-	-
Ziarno rzepaku	-	188 /12/	460 /11/	-	678	1 659	-	-	245
Groch	-	121	189 /14/	-	258	400	-	-	155
Pomidory	98	136	138 /15/	266	368	373	138	140	101

Uwagi: 1. Kolumna „produkt”; Produkty w kolejności malejącej średniej rocznej wartości produkcji w trzyleciu 1986-1988; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „ilość”; – pogłowie zwierząt lub ptaków w tys. sztuk; 3. Liczby w nawiasach w kolumnach „wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji”; – wzrost liczby zwierząt lub ptaków; 4. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość produkcji”; – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości w danym trzyleciu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Baza statystyczna FAOSTAT dostępna na stronach Internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 5. Średni roczny eksport rolno-spożywczy Australii (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu)

Produkt	Wartość eksportu (mln USD)			Ilość (tys. ton)			Wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu		
	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1995/97	2007/09	2007/09
							1986/88 = 100	1986/88 = 100	1995/97 = 100
Wełna nieprana	2 205 /1/	1 788 /2/	1 633 /4/	650	498	335	77	52	67
Pszonica	1 597 /2/	2 533 /1/	3 656 /1/	14 360	13 921	13 497	97	94	97
Wołowina i cielęcina odkostoniona	1 173 /3/	1 750 /3/	3 649 /2/	553	742	933	134	169	126
Wełna prana	496 /4/	613 /6/	217	101	119	34	118	34	29
Cukier surowy	449 /5/	1 130 /4/	346 /11/	2 659	3 951	1 309	149	49	33
Bawełna	249 /6/	713 /5/	425 /9/	223	429	290	192	130	68
Jęczmień	226 /7/	484 /7/	710 /6/	2 604	3 102	2 858	119	110	92
Baranina	186 /8/	410 /9/	1 110 /5/	154	224	316	145	205	141
Skóry baranie (z włosiem)	180 /9/	188 /13/	261	103	109	102	106	99	94
Skóry bydlęce solone, mokre	147 /10/	100	176	98	59	83	60	85	141
Sery krowie	120 /11/	352 /10/	691 /7/	66	134	179	203	271	134
Mleko w proszku pełne	79 /12/	234 /12/	453 /8/	56	115	130	205	232	113
Sorgo	73 /13/	51	12	822	295	50	36	6	17
Łój	70 /14/	145	244	211	325	360	154	171	111
Ryż tuszczony	64 /15/	213 /13/	59	220	506	76	230	35	15
Wino	39	417 /8/	2 151 /3/	24	133	751	554	3 129	565
Mleko w proszku chude	61	343 /11/	415 /10/	75	186	142	248	189	76

Uwagi: 1. Kolumna „produkt”: w kolejności malejącej średniej rocznej wartości eksportu (w mln USD) w trzyleciu 1986-1988; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość eksportu (mln USD)” – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości w danym trzyleciu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Baza statystyczna FAOSTAT dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 6. Średnia roczna produkcja rolnictwa nowozelandzkiego (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji)

Produkt	Wartość produkcji (mln USD)			Ilość (tys. ton)			Wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji		
	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1995/97	2007/09	2007/09
							1986/88 = 100	1986/88 = 100	1995/97 = 100
Mleko krowie	2 357 /1/	3 128 /1/	4 796 /1/	7 759	10 118	15 501	130	200	153
Baranina	1 692 /2/	1 462 /3/	1 499 /3/	614 (65 438)	528 (47 429)	550 (34 977)	86 (72)	90 (53)	104 (74)
Wołowina i cielęcina	1 445 /3/	1 716 /2/	1 724 /2/	531 (8 112)	634 (9 145)	635 (9 777)	119 (113)	120 (121)	100 (107)
Wetna nieprana	672 /4/	531 /4/	379 /4/	351	277	198	79	56	71
Kiwi	157 /5/	189 /6/	310 /5/	191	232	380	121	199	164
Jabłka	143 /6/	232 /5/	151 /7/	337	548	356	163	106	65
Wieprzowina	71 /7/	77 /8/	76 /9/	46 (425)	50 (421)	50 (338)	109 (99)	109 (80)	100 (80)
Mięso drobiowe	69 /8/	126 /7/	205 /6/	48 (8 425)	88 (12 233)	143 (17 570)	183 (145)	298 (209)	163 (144)
Ziemniaki	40 /9/	68 /9/	69 /10/	275	461	465	168	169	101
Pszemica	38 /10/	31	24	308	280	364	91	118	130
Jaja kurze w skorupach	37 /11/	35 /14/	43 /11/	43	42	51	98	119	121
Winogrona	29 /12/	40 /13/	113 /8/	52	70	199	135	383	284
Groszek zielony	29 /13/	-	-	87	-	-	-	-	-
Pomidory	27 /14/	46 /11/	36 /14/	73	125	97	171	133	78
Cebula	15	52 /10/	41 /12/	75	253	203	337	271	80
Kukurydza	14	42 /12/	37 /13/	35	103	88	294	251	85

Uwagi: 1. Kolumna produkt: Produkty w kolejności malejącej średniej rocznej wartości produkcji w trzyleciu 1986-1988; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „ilość” – pogłowie zwierząt lub ptaków w tys. sztuk; 3. Liczby w nawiasach w kolumnach „wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji” – wzrost liczby zwierząt lub ptaków; 4. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość produkcji” – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości w danym trzyleciu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Baza statystyczna FAOSTAT dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 7. Średni roczny eksport rolno-spożywczy Nowej Zelandii (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu)

Produkt	Wartość eksportu (mln USD)			Ilość (tys. ton)			Wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu		
	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1995/97	2007/09	2007/09
							1986/88 = 100	1986/88 = 100	1995/97 = 100
Baranina	558 /1/	899 /1/	1 785 /2/	464	362	388	78	84	107
Wełna prana	540 /2/	524 /5/	270 /10/	165	152	95	92	58	63
Wołowina i cielęcina odkostniona	497 /3/	668 /2/	1 107 /3/	244	313	320	128	131	102
Wełna nieprana	319 /4/	190 /11/	127 /12/	122	58	40	48	33	69
Masło	300 /5/	558 /4/	982 /4/	218	262	372	120	171	142
Kiwi	225 /6/	246 /9/	639 /7/	131	202	362	154	276	179
Skóry baranie	199 /7/	224 /10/	74 /15/	36	29	33	81	92	114
Mleko w proszku pełne	181 /8/	644 /3/	2 103 /1/	159	314	682	197	429	217
Sery z mleka krowiego	150 /9/	424 /6/	889 /5/	96	180	258	188	269	143
Mleko w proszku chude	130 /10/	305 /7/	865 /6/	155	150	303	97	195	202
Jabłka	65 /11/	294 /8/	254 /11/	147	295	285	201	194	97
Skóry bydłce mokre, solone	44 /12/	16 /18/	19 /20/	30	40	13	133	43	33
Łój	35 /13/	58 /13/	67 /17/	118	136	95	115	81	70
Podroby baranie jadalne	28 /14/	21 /17/	23 /19/	31	23	33	74	106	143
Mączka mięsna	24 /15/	8 /19/	33 /18/	105	32	139	30	132	434
Mięso dziczyzny	15 /17/	96 /12/	121 /13/	3	13	15	433	500	115
Masłianka w proszku	19 /16/	47 /14/	121 /14/	23	29	44	126	191	152
Cebula	9 /18/	46 /15/	68 /16/	41	146	161	356	393	110
Wino	4 /19/	40 /16/	601 /8/	2	11	102	550	5 100	927

Uwagi: 1. Kolumna produkt. W kolejności malejącej wartości eksportu w trzyleciu 1986-1988; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość eksportu (mln USD)” – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości eksportu w danym trzyleciu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Baza statystyczna FAOSTAT dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 8. Średnia roczna produkcja rolnictwa brazylijskiego (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji)

Produkt	Wartość produkcji (mln USD)				Ilość (tys. ton)			Wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji			
	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1995/97	2007/09	1995/97 = 100	2007/09	1995/97 = 100
Wołowina i cielęcina	10 203 /1/	15 948 /1/	25 221 /1/	3 780 (135 847)	5 940 (160 311)	7 529 (202 440)	157 (118)	199 (149)	100	199 (126)	100
Trzcina cukrowa	8 149 /2/	10 348 /2/	20 265 /2/	255 080	317 473	622 386	124	244		196	
Mleko krowie	4 142 /3/	5 696 /5/	8 530 /5/	13 386	18 440	28 195	138	211		153	
Soja	4 122 /4/	6 596 /3/	15 527 /3/	16 107	25 076	58 345	156	362		233	
Ryż/paddy/	2 906 /5/	2 554 /8/	3 262 /8/	10 879	9 407	11 925	86	110		127	
Pomarańcze	2 758 /6/	4 121 /6/	3 533 /7/	14 273	21 321	18 281	149	128		86	
Mięso drobiu	2 549 /7/	5 973 /4/	13 878 /4/	1 789 (506 763)	4 188 (739 413)	9 715 (1 187 847)	234 (146)	543 (234)		232 (161)	
Wieprzowina	1 601 /8/	2 593 /7/	4 575 /6/	975 (32 380)	1 917 (31 634)	2 852 (36 937)	197 (98)	293 (114)		149 (117)	
Kawa (zielona)	1 561 /9/	1 263 /11/	2 681 /9/	1 531	1 176	2 495	77	163		212	
Banany	1 497 /10/	1 537 /10/	2 525 /10/	5 316	5 458	6 960	103	131		128	
Kasawa	1 337 /11/	1 098 /12/	1 352 /14/	23 556	20 804	25 883	88	110		124	
Fasola	1 267 /12/	1 548 /9/	1 928 /12/	2 343	2 745	3 372	117	144		123	
Bawełna, włókno ¹	1 026 /13/	568 /14/	1 734 /13/	718	355	1 213	49	169		342	
Kukurydza	857 /14/	884 /13/	2 525 /11/	24 226	33 800	53 922	140	223		160	

Uwagi: 1. Kolumna produkt: Produkty w kolejności malejącej średniej rocznej wartości produkcji w trzyleciu 1986-1988; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „ilość” – pogłowie zwierząt lub ptaków w tys. sztuk; 3. Liczby w nawiasach w kolumnach „wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji” – wzrost liczby zwierząt lub ptaków; 4. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość produkcji” – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości produkcji w danym trzyleciu.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Baza statystyczna FAOSTAT dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 9. Średni roczny eksport rolno-spożywczy Brazylii (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu)

Produkt	Wartość eksportu (mln USD)				Ilość (tys. ton)			Wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu		
	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1995/97	2007/09	2007/09	
							1986/88 = 100	1986/88 = 100	1995/97 = 100	
Kawa /zielona/	1 991 /1/	2 145 /2/	3 757 /5/	790	789	1 565	100	198	198	
Śruta sojowa	1 576 /2/	2 471 /1/	4 146 /4/	7 631	10 958	12 338	144	162	113	
Sok pomarańczowy /koncentrat/	542 /3/	1 167 /5/	1 131 /11/	736	1 105	575	150	78	52	
Soja	514 /4/	1 413 /3/	9 695 /1/	2 274	5 160	25 559	227	1 124	495	
Tyton surowy	447 /5/	963 /6/	2 623 /7/	183	286	678	156	370	237	
Ekstrakty kawy	265 /6/	429 /11/	497 /16/	51	63	77	124	151	122	
Ziarno kakaowe	252 /7/	27	1	137	19	0,5	14	0	3	
Wołowina i cielęcina	247 /8/	190 /13/	3 530 /6/	103	46	1 074	45	1 043	2 335	
Olaj sojowy	247 /9/	889 /7/	1875 /9/	680	1 407	2 084	207	306	148	
Konserwy wołowe	234 /10/	257 /12/	732 /15/	109	91	191	83	175	210	
Mięso drobiowe	227 /11/	640 /8/	4 952 /2/	227	454	3 180	200	1 401	700	
Masło kakaowe	184 /12/	80 /15/	159	44	21	26	48	59	124	
Cukier surowy	180 /13/	1 229 /4/	4 253 /3/	1 106	4 245	14 665	384	1 326	345	
Cukier rafinowany	171 /14/	539 /9/	2 068 /8/	1 024	1 752	6 378	171	623	364	
Pasta kakaowa	108 /15/	18	36	47	9	10	19	21	111	
Bawełna	69	31	629	82	18	488	22	595	2 711	
Papierosy	0	483 /10/	24	0	77	4			5	
Wieprzowina	0	112 /14/	1 036 /12/	0	46	411			893	
Kukurydza	0,3	43	1 542 /10/	0,6	240	8 383	40 000	1 397 167	3 493	
Sok pomarańczowy naturalny	0,3	3	825 /13/	0,4	7	1 286	1 750	321 500	18 371	
Konserwy drobiowe	0,3	8	773 /14/	0,1	2	265	2 000	265 000	13 250	

Uwagi: 1. Kolumna produkt. W kolejności malejącej wartości eksportu w trzyleciu 1986-1988; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość eksportu (mln USD)” – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości eksportu w danym trzyleciu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Baza statystyczna FAOSTAT dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 10. Średnia roczna produkcja rolnictwa chińskiego (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-88, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji)

Produkt	Wartość produkcji (mln USD)				Ilość (tys. ton)				Wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji			
	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1995/97	2007/09	1986/88 = 100	1995/97 = 100	2007/09	
Ryż nieluskany	41 874 /1/	46 880 /2/	47 641 /2/	174 275	195 701	192 454	112	110	100	98		
Wieprzowina	30 725 /2/	53 129 /1/	72 254 /1/	19 939 (339 421)	34 524 (399 031)	46 999 (447 283)	173 (118)	236 (112)		136 (112)		
Pszonica	13 020 /3/	17 540 /3/	15 946 /6/	87 127	101 495	112 290	116	129		111		
Różne warzywa	10 120 /4/	16 451 /4/	23 878 /3/	53 706	102 109	147 878	190	275		145		
Bawełna	5 685 /5/	6 467 /10/	10 243 /11/	3 978	4 525	7 164	114	180		158		
Pataty	4 725 /6/	4 662 /14/	-	106 752	114 652	-	107	-		-		
Jaja kurcze, w skorupach	4 216 /7/	12 752 /5/	19 009 /4/	5 083	15 375	22 920	302	451		149		
Inne jaja ptasie, w skorupach	3 616 /8/	9 913 /6/	11 579 /10/	1 254	3 437	4 015	274	320		117		
Tytoń surowy	3 426 /9/	5 221 /13/	-	2 151	3 278	-	152	-		-		
Kukurydza	3 364 /10/	-	8 027 /15/	76 168	-	160 854	-	211		-		
Ziemiaki	2 981 /11/	5 922 /11/	10 192 /12/	27 808	52 107	69 653	187	250		134		
Ziarno soi	2 873 /12/	3 376 /16/	-	11 830	13 827	-	117	-		-		
Mięso drobiowe	2 791 /13/	9 236 /8/	15 700 /7/	1 979 (1 643 233)	6 480 (3 531 984)	11 158 (4 356 393)	327 (215)	564 (265)		172 (123)		
Orzeszki ziemne	2 585 /14/	4 397 /15/	6 166 /16/	6 006	10 093	14 062	168	234		139		
Pomidory	2 459 /15/	5 553 /12/	14 955 /8/	6 655	15 026	40 467	226	608		269		
Wołowina i cielęcina	-	9 641 /7/	15 956 /5/	664 (70 641)	3 579 (96 950)	5 916 (82 502)	539 (137)	891 (117)		165 (85)		
Jabłka	1 690	6 810 /9/	12 603 /9/	3 997	16 102	29 800	403	746		185		
Mleko krowie	-	-	11 126 /11/	-	-	35 653	-	-		-		
Czosnek	1 786	2 926 /17/	9 192 /13/	3 394	5 560	17 463	164	515		314		

Uwagi: 1. Kolumna produkt: Produkty w kolejności malejącej średniej rocznej wartości produkcji w trzyleciu 1986-1988; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „ilość” – pogłowie zwierząt lub ptaków w tys. sztuk; 3. Liczby w nawiasach w kolumnach „wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji” – wzrost liczby zwierząt lub ptaków; 4. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość produkcji” – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości produkcji w danym trzyleciu.

Źródło: obliczenia własne na podstawie: Baza statystyczna FAO/PROD dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 11. Średni roczny import rolno-spożywczy Chin (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu importu)

Produkt	Wartość importu (mln USD)				Ilość (tys. ton)			Wskaźniki dynamiki wolumenu importu		
	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1995/97	2007/09	2007/09	
							1986/88 = 100	1986/88 = 100	1995/97 = 100	
Pszennica	1 437 /1/	1 654 /2/	485 /12/	12 139	8 208	1 523	68	13	19	
Ziarno soi	511 /2/	1 207 /4/	18 384 /1/	2 171	4 102	39 200	189	1 806	956	
Kukurydza	493 /3/	1 288 /3/	1 023 /9/	4 492	7 973	4 479	177	100	56	
Bawełna	471 /4/	1 809 /1/	3 273 /3/	430	993	2 202	231	512	222	
Kauczuk	451 /5/	578 /8/	3 254 /4/	429	454	1 492	106	348	329	
Cukier surowy	415 /6/	491 /10/	363 /17/	2 075	1 628	1 041	78	50	64	
Wełna nieprana	398 /7/	556 /9/	1 536 /6/	116	186	260	160	224	140	
Wełna prana	369 /8/	181 /16/	143 /19/	90	51	47	57	52	92	
Skóry bydłecze, solone, mokre	321 /9/	486 /11/	1 465 /7/	151	286	865	189	573	302	
Papierosy	252 /10/	633 /7/	467 /13/	15	26	27	173	180	104	
Mleko w proszku pełne	151 /11/	142 /17/	373 /15/	51	66	125	129	245	189	
Tytoń surowy	129 /12/	110 /19/	688 /11/	37	22	109	59	295	495	
Olej palmowy	123 /13/	712 /6/	4 484 /2/	304	1 260	5 734	414	1 886	455	
Wołowina i cielęcina	100 /14/	18 /20/	7 /20/	35	3	2	9	6	67	
Olej sojowy	95 /15/	838 /5/	2 465 /5/	246	1 355	2 623	551	1 066	194	
Ryż łuskany	67 /16/	279 /14//	221 /18/	372	875	386	235	104	44	
Jęczmień	47 /17/	344 /12/	411 /14/	475	1 682	1 230	354	259	73	
Napoje alkoholowe dest.	44 /18/	313 /13/	890 /10/	4	29	71	725	1 775	245	
Olej rzepakowy	28 /19/	268 /15/	368 /16/	66	436	391	661	592	90	
Mięso drobiowe	10/ 20/	114 /18/	1 115 /8/	13	255	881	1 962	6 777	345	

Uwagi: 1. Kolumna produkt – w malejącej kolejności wartości importu w trzyleciu 1986-1988; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość importu (mln USD)” – kolejność według malejącej wartości rocznej importu w danym trzyleciu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Baza statystyczna FAOSTAT dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 12. Średni roczny eksport rolno-spożywczy Chin (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1986-1988, 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu)

Produkt	Wartość eksportu (mln USD)				Ilość eksportowana (tys. ton)				Wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu			
	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1986-1988	1995-1997	2007-2009	1995/97	2007/09	1986/88 = 100	1995/97 = 100	2007/09	1986/88 = 100
Wieprzowina	704 /1/	75 /21/	32 /25/	205	41	10	20	5	24			
Bawelna	665 /2/	23 /26/	29 /26/	594	10	16	2	3	160			
Kukurydza	443 /3/	301 /6/	327 /17/	4 490	2 296	1 766	51	39	77			
Herbata	393 /4/	317 /5/	682 /9/	190	183	299	96	157	163			
Śruta sojowa	358 /5/	66 /22/	344 /16/	1 971	330	839	17	43	254			
Soja	349 /6/	80 /20/	262 /21/	1 519	251	423	17	28	169			
Inne konserwy warzywne	294 /7/	367 /4/	860 /4/	367	400	895	109	244	224			
Jedwab surowy	288 /8/	280 /7/	305 /19/	11	12	12	109	109	100			
Ryż łuskany	209 /9/	132 /16/	375 /14/	1 041	476	863	46	83	181			
Grzyby w puszkach	202 /10/	218 /11/	574 /12/	175	182	377	104	215	207			
Orzeszki ziemne łuskane	150 /11/	188 /14/	203 /24/	233	259	182	111	78	70			
Konserwy wieprzowe	148 /12/	127 /17/	326 /18/	88	61	106	69	120	174			
Warzywa mrożone	130 /13/	265 /8/	686 /7/	114	235	759	206	666	323			
Inne konserwy owocowe	129 /14/	244 /9/	1 164 /1/	140	223	1 130	159	807	507			
Groch	112 /15/	235 /10/	691 /6/	406	527	934	130	230	177			
Grzyby suszone	60 /16/	216 /12/	375 /15/	8	28	34	350	425	121			
Warzywa suszone	102 /17/	214 /13/	599 /11/	36	95	285	264	792	300			
Tytoń, surowy	47 /18/	139 /15/	442 /13/	27	75	192	278	711	256			
Mięso drobiowe	36 /19/	597 /3/	247 /22/	24	290	129	1 208	538	44			
Czosnek	35 /20/	90 /19/	866 /3/	88	150	1 523	170	1 731	1 015			
Jablka	29 /21/	64 /23/	641 /10/	65	154	1 115	237	1 715	724			
Papierosy	26 /22/	711 /2/	270 /20/	2	50	16	2 500	800	32			
Pasta pomidorowa	15 /23/	48 /24/	716 /5/	24	78	822	325	3 425	1 054			
Konserwy drobiowe	2 /24/	101 /18/	685 /8/	2	37	192	1 850	9 600	519			
Sok jabłkowy	0 /-/	31 /25/	1 010 /2/	0	24	845	.	.	3 521			
Wieprzowina	0 /-/	1 258 /1/	245 /23/	0	283	92	.	.	33			

Uwagi: 1. Kolumna produkt – w malejącej kolejności wartości eksportu w trzyleciu 1986-1988; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość eksportu (mln USD)” – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości eksportu w danym trzyleciu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Baza statystyczna FAOSTAT dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 13. Średnia roczna produkcja rolnictwa ukraińskiego (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji)

Produkt	Wartość produkcji (mln USD)		Ilość (tys. ton)		Wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji	
	1995-1997	2007-2009	1995-1997	2007-2009	1995/97 = 100	2007/09
Mleko krowie	3 886 /1/	3 109 /1/	15 397	11 630	76	
Wołowina i cielęcina	2 885 /2/	1 331 /5/	1 054 (17 498)	493 (5 582)	47 (32)	
Pszenica	1 570 /3/	2 015 /2/	16 075	20 237	126	
Wieprzowina	1 181 /4/	888 /7/	769 (12 775)	584 (7 200)	76 (56)	
Ziemiaki	1 148 /5/	1 136 /4/	16 613	19 438	117	
Buraki cukrowe	935 /6/	376 /12/	23 441	13 494	58	
Ziarno słonecznika	577 /7/	1 519 /3/	2 430	5 687	234	
Jabłka	527 /8/	312 /14/	1 328	776	58	
Jaja w skorupkach	410 /9/	700 /8/	503	849	169	
Pomidory	3 19 /10/	608 /11/	863	1 646	191	
Mięso drobiowe	293 /11/	989 /6/	213 (128 000)	793 (151 067)	372 (118)	
Winogrona	243 /12/	237 /15/	425	415	98	
Kukurydza	215 /13/	614 /9/	2 910	9 785	336	
Jęczmień	-	612 /10/	-	10 142	-	
Ziarno rzepaku	-	330 /13/	-	1 307	-	

Uwagi: 1. Kolumna produkt: Produkty w kolejności malejącej średniej rocznej wartości produkcji w trzyleciu 1995-1997; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „ilość” – pogłowie zwierząt lub ptaków w tys. sztuk; 3. Liczby w nawiasach w kolumnie „wskaźniki dynamiki wolumenu produkcji” – wzrost liczby zwierząt lub ptaków; 4. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość produkcji” – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości produkcji w danym trzyleciu.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Baza statystyczna FAOSTAT dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 14. Średni roczny import rolno-spożywczy Ukrainy (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu importu)

Produkt	Wartość importu (mln USD)		Wolumen importu (tys. ton)		Wskaźniki dynamiki wolumenu importu w 2007/09 1995/97 = 100
	1995-1997	2007-2009	1995-1997	2007-2009	
	Papierosy	118 /1/	76 /11/	16	5
Tytoń surowy	91 /2/	284 /2/	43	72	167
Cukier surowy	76 /3/	9 /17/	315	21	7
Mięso drobiu	62 /4/	195 /3/	50	186	372
Napoje alkoholowe	52 /5/	123 /5/	22	33	150
Cukierki	48 /6/	21 /15/	16	6	38
Ekstrakty kawy	38 /7/	184 /4/	4	41	1 025
Bawełna	30 /8/	15 /16/	25	10	40
Pieczycwo	28 /9/	2 /18/	16	0,8	5
Banany	24 /10/	120 /6/	60	268	447
Ziarno kakao	24 /11/	55 /143/	13	18	138
Wino	22 /12/	68 /13/	36	46	128
Wyroby czekoladowe	21 /13/	110 /7/	11	42	382
Olej palmowy	16 /14/	294 /1/	12	340	2 833
Herbata	14 /15/	107 /8/	11	26	236
Kukurydza	9 /16/	73 /12/	22	25	114
Wyroby tytoniowe	4 /17/	83 /10/	1	16	1 600
Wieprzowina	0	92 /9/	0	44	-

Uwagi: 1. Kolumna produkt. W kolejności malejącej wartości importu w trzyleciu 1995-1997; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość importu (mln USD)” – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości importu w danym trzyleciu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Baza statystyczna FAOSTAT dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 15. Średni roczny eksport rolno-spożywczy Ukrainy (najważniejsze produkty) w trzyleciach 1995-1997 i 2007-2009 (w mln USD i tys. ton oraz wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu)

Produkt	Wartość eksportu (mln USD)		Wolumen eksportu (tys. ton)		Wskaźniki dynamiki wolumenu eksportu w 2007/09 1995/97 = 100
	1995-1997	2007-2009	1995-1997	2007-2009	
Cukier rafinada	485 /1/	6	1 357	14	1
Wołowina i cielęcina	262 /2/	73	187	23	12
Ziarno słonecznikowe	148 /3/	119 /13/	675	399	59
Olej słonecznikowy	135 /4/	1 586 /1/	227	1 866	822
Mąka pszenna	126 /5/	66	414	181	44
Jęczmień	101 /6/	837 /3/	984	4 450	452
Masło	91 /7/	11	38	4	11
Skóry bydłce, mokre, solone	85 /8/	0,8	43	0,4	1
Pszennica	74 /9/	1 191 /2/	664	7 150	1 077
Karma dla zwierząt	71 /10/	0,5	78	0,4	
Wino	65 /11/	53	77	45	58
Napoje alkoholowe	63 /12/	224 /9/	75	145	193
Papierosy	53 /13/	155 /10/	10	12	120
Mleko w proszku, chude	52 /14/	121 /12/	37	43	116
Cukierki	39 /15/	118 /14/	31	81	261
Piwo	17	109 /15/	27	362	1 341
Czekolada	13	419 /6/	6	168	2 800
Sery z mleka krowiego	13	324 /7/	7	72	
Kukurydza	11	619 /5/	75	3 648	4 864
Ziarno rzepaku	3	769 /4/	13	1 718	13 215
Olej palmowy	3	138 /11/	2	141	7 050
Makuchy słonecznikowe	2	255 /8/	17	1 775	10 441

Uwagi: 1. Kolumna produkt: W kolejności malejącej wartości eksportu w trzyleciu 1995-1997; 2. Liczby w nawiasach w kolumnach „wartość eksportu (mln USD)” – kolejność według malejącej średniej rocznej wartości eksportu w danym trzyleciu.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Baza statystyczna FAO/TRADE dostępna na stronach internetowych Food and Agriculture Organization of the United Nations.

Tabela 16. Produkcja najważniejszych artykułów roślinnych na Ukrainie w niektórych latach okresu 1913-2010 (w tys. ton)

Rok	Zboża	Pszennica	Kukurydza na ziarno	Buraki cukrowe	Ziarno słończnika	Ziemniaki
1913	23 157	7 970	.	9 337	71	8 546
1940	26 420	8 407	.	13 052	946	20 664
1950	20 448	6 701	.	13 925	703	20 329
1955	31 655	14 243	.	21 751	1 385	16 984
1960	21 368	6 645	.	29 050	1 603	19 461
1965	30 940	15 791	.	41 153	2 544	18 157
1970	35 422	15 177	.	41 847	2 530	19 726
1975	32 802	17 747	.	35 925	2 277	16 469
1980	36 625	20 567	.	37 558	2 119	13 133
1985	38 899	16 483	.	38 326	2 168	20 315
1990	51 009	30 374	.	44 264	2 571	16 732
1992	35 550	19 507	2 851	28 783	2 128	20 277
1995	32 360	16 273	3 392	29 650	2 860	14 729
2000	23 807	10 197	3 848	13 199	3 457	19 838
2005	37 258	18 699	7 167	15 468	4 706	19 462
2006	33 511	13 947	6 426	22 421	5 324	19 467
2007	28 938	13 938	7 421	16 978	4 174	19 102
2008	52 740	25 885	11 447	13 438	6 526	19 545
2009	45 406	20 886	10 851	10 068	6 361	19 666
2010	38 679	16 851	10 446	13 749	6 772	18 705

Źródło: Lata 1913-1990 Statistical Yearbook of Ukraine for 2002; lata 1992-2010 baza statystyczna FAOSTAT.

Tabela 17. Plony najważniejszych upraw na Ukrainie w niektórych latach okresu 1992-2010 (w q/ha)

Rok	Zboża	Pszenica	Kukurydza	Buraki cukrowe	Ziarno słończnika	Ziemniaki
1992	28,3	30,9	25,1	194	13,0	119
1995	28,3	29,7	29,2	205	14,2	96
2000	19,5	19,8	30,1	177	12,2	122
2005	26,2	28,5	43,2	248	12,8	128
2006	24,3	25,3	37,4	285	13,6	133
2007	22,1	23,4	39,0	294	12,2	131
2008	34,9	36,7	46,9	356	15,3	139
2009	30,0	30,9	50,2	315	15,2	139
2010	27,3	26,8	45,1	279	15,0	133

Źródło: Baza statystyczna FAOSTAT.

Tabela 18. Produkcja artykułów zwierzęcych na Ukrainie w niektórych latach okresu 1992-2010 (w tys. ton)

Rok	Wołowina i cielęcina	Wieprzowina	Mięso drobiu	Mleko
1992	1 655	1 180	498	18 955
1995	1 216	806	228	17 060
2000	755	676	190	12 436
2005	562	482	463	13 424
2006	568	522	516	13 017
2007	546	633	606	12 003
2008	480	582	685	11 525
2009	454	519	766	11 364
2010	428	625	860	10 977

Źródło: Baza statystyczna FAOSTAT.

Tabela 19. Opłacalność niektórych artykułów rolnych produkowanych przez ukraińskie przedsiębiorstwa rolne (w proc.)

Grupa produktów	1990	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Zboża	175,1	85,6	37,5	1,9	12,0	64,8	43,3	19,3	45,8	20,1	3,1	7,4	28,7
Słonecznik	236,5	170,9	19,4	22,0	54,5	52,2	68,7	77,9	64,3	45,2	24,3	20,7	75,9
Buraki cukrowe	29,5	31,2	-10,4	-12,0	-14,8	6,1	1,5	-8,6	6,2	-0,8	4,8	11,1	-11,1
Żywiec wołowy	20,6	-19,8	-61,5	-59,3	-57,9	-42,3	-21,4	-40,5	-44,3	-33,8	-25,0	-38,4	-41,0
Żywiec wieprzowy	20,7	-16,7	-57,4	-47,4	-51,0	-44,3	-7,2	-16,9	-33,0	-14,4	14,9	-9,2	-27,6
Żywiec drobiowy	17,0	-18,4	-44,9	-43,4	-45,5	-33,2	-1,7	-1,1	11,0	3,8	24,9	12,1	-19,0
Mleko	32,2	-23,2	-53,7	-46,7	-36,6	-6,0	-0,8	-13,8	9,9	-0,4	12,2	-3,7	13,8

Źródło: *Statistical Yearbook of Ukraine. Różne lata.*

5. Aneks terminologiczny

1. Definicje kategorii wsparcia rolnictwa i wskaźników stosowanych przez OECD

Definicje kategorii wsparcia rolnictwa

Producer Support Estimate (PSE – Szacunkowa Wysokość Wsparcia Producentów): Wyrażona w pieniądzu wynikająca z przepisów wspierających rolnictwo roczna wysokość transferów brutto loco gospodarstwo rolne, przepływających od konsumentów i podatników do producentów rolnych. Nie ma znaczenia charakter transferów, ich cel albo wpływ na produkcję gospodarstw lub ich dochody. Do PSE zalicza się wsparcie cen rynkowych, płatności z budżetu i rezygnacje z dochodów budżetowych, czyli wynikające z przepisów transfery brutto od konsumentów i płatników podatków do producentów rolnych, których podstawami są bieżąca produkcja, stosowane środki produkcji, powierzchnia zasiewów/liczba zwierząt/przychody/dochody (bieżące i inne) oraz kryteria nieoparte na produkcji towarowej.

Market Price Support (MPS – Wsparcie Cen Rynkowych): Wyrażona w pieniądzu roczna wysokość transferów brutto przepływających od konsumentów i podatników do producentów rolnych, wynikająca z przepisów, które powodują powstanie różnicy między ceną konkretnego produktu rolniczego na rynku wewnętrznym a jego ceną na granicy mierzoną loco gospodarstwo rolne.

Producer Single Commodity Transfers (producer SCT – Wsparcie Jednego Produktu): Wyrażona w pieniądzu roczna wysokość transferów brutto loco gospodarstwo rolne przepływających od konsumentów i podatników do producentów rolnych, wynikająca z przepisów wspierających produkcję jednego produktu rolnego. Jedynie produkujący ten produkt otrzymują płatność. SCT ogółem jest sumą transferów wspierających jeden produkt.

Group Commodity Transfers (GCT – Wsparcie Grupy Produktów): Wyrażona w pieniądzu wysokość rocznych transferów brutto loco gospodarstwo rolne, przepływających od konsumentów i podatników do producentów rolnych, wynikająca z przepisów stanowiących, że płatności dokonuje się, gdy jest produkowany jeden produkt albo więcej produktów znajdujących się na liście. Producent może wybrać z listy produkty które produkuje i otrzymuje płatność w wysokości niezależnej od dokonanego wyboru.

All Commodity Transfers (ACT – Wsparcie Produkcji Ogółem): Wyrażona w pieniądzu roczna wysokość transferów brutto loco gospodarstwo rolne, przepływających od konsumentów i podatników do producentów rolnych, wynikająca z przepisów, które nie nakładają żadnych restrykcji na produkowane towary, a wymagają jedynie produkcji dowolnych artykułów.

Other Transfers to Producers (OTP – Inne Transfery do Producentów): Wyrażona w pieniądzu, wynikająca z przepisów, na podstawie których nie jest ko-

nieczne prowadzenie produkcji rolnej, roczna wysokość transferów brutto przepływających od konsumentów i podatników do producentów rolnych.

Consumer Single Commodity Transfers (consumer SCT – Transfery od (do) Konsumentów z tytułu spożycia jednego artykułu): Wyrażona w pieniądzu, wynikająca z przepisów związanych w produkcją jednego artykułu, roczna wysokość transferów brutto loco gospodarstwo rolne od (do) konsumentów artykułów rolnych.

Consumer Support Estimate (CSE – Wsparcie Konsumentów): Wyrażona w pieniądzu, wynikająca z przepisów wspierających rolnictwo, wysokość transferów brutto loco gospodarstwo rolne przepływających od (do) konsumentów artykułów rolnych. Nie ma znaczenia charakter transferów, ich cel albo wpływ na spożycie produktów gospodarstw rolnych. Wskaźnik ujemny (wysokość transferów przepływających od konsumentów jest wyższa niż przepływających do konsumentów) świadczy, że obciążenie (podatek pośredni) konsumentów za pośrednictwem mechanizmu wspierania cen rynkowych (wyższe ceny) jest wyższe niż subwencje, powodujące obniżkę cen płaconych przez konsumentów.

General Services Support Estimate (GSSE – Wsparcie Usług Ogólnych): Wyrażona w pieniądzu roczna, wynikająca z przepisów wspierających rolnictwo, wysokość wsparcia brutto usług publicznych, świadczonych wszystkim producentom rolnym (badania i rozwój, szkolnictwo rolnicze, szkolenia, inspekcje, infrastruktura, marketing i promocja, publiczne magazynowanie). Nie ma znaczenia charakter transferów, ich cel albo wpływ na produkcję lub dochody gospodarstw rolnych albo na konsumpcję. Do GSSE nie wlicza się kwot wypłacanych poszczególnym producentom.

Total Support Estimate (TSE – Wsparcie Ogółem): Wyrażona w pieniądzu, wynikająca z przepisów suma rocznej wysokości transferów brutto przepływających od konsumentów i podatników do producentów rolnych, powiększona o towarzyszące im przychody netto z budżetu. Nie ma znaczenia cel wsparcia, a także jego wpływ na produkcję i dochody gospodarstw rolnych oraz spożycie produktów gospodarstw rolnych.

Definicje wskaźników udziału i wskaźników procentowych

Percentage PSE (% PSE): Udział PSE (wysokości wsparcia producentów) w przychodach brutto gospodarstw rolnych (w mianowniku przychody gospodarstw rolnych wraz z transferami PSE).

Percentage SCT (% SCT): Udział SCT (wysokości wsparcia jednego produktu) w przychodach brutto gospodarstw rolnych wynikających z jego produkcji (w mianowniku przychody z tytułu produkcji tego produktu wraz ze wsparciem).

Share of SCT in total PSE (%): udział wysokości transferów SCT w PSE ogółem. Ten wskaźnik oblicza się również dla poszczególnych produktów.

Producer Nominal Protection Coefficient (Producer NPC – Wskaźnik Nominalnej Protekcji Producentów): Stosunek między otrzymywaną przez producentów średnią ceną (loco gospodarstwo rolne) wraz ze wsparciem przeliczonym na

jednostkę bieżącej produkcji a ceną na granicy (sprowadzoną do poziomu loco gospodarstwo rolne). Wskaźnik Nominalnej Protekcji Producentów oblicza się również dla poszczególnych produktów.

Producer Nominal Assistance Coefficient (producer NAC – Wskaźnik Nominalnego Wsparcia Producentów): Stosunek między wysokością przychodów brutto gospodarstw rolnych (wraz ze wsparciem) a przychodami brutto gospodarstw rolnych w cenach na granicy sprowadzonych do cen loco gospodarstwo rolne.

Percentage CSE (% CSE – % Wsparcie Konsumentów): Udział transferów CSE (wysokości wsparcia konsumentów) w wydatkach na konsumpcję artykułów rolnych (loco gospodarstwo rolne), po odliczeniu transferów od podatników do konsumentów. Wskaźnikiem mierzy się pośrednie opodatkowanie konsumentów (albo subwencjonowanie konsumentów, jeśli jest dodatni) spowodowane przepisami, regulującymi ceny rolne.

Consumer Nominal Protection Coefficient (Consumer NPC – Wskaźnik Nominalnej Protekcji Konsumentów): stosunek między przeciętną ceną płaconą przez konsumentów (loco gospodarstwo rolne) a ceną na granicy (mierzoną loco gospodarstwo rolne). Wskaźnik Nominalnej Protekcji Konsumentów oblicza się również dla poszczególnych produktów.

Consumer Nominal Assistance Coefficient (Consumer NAC – Wskaźnik Nominalnego Wsparcia Konsumentów): Stosunek między wysokością wydatków konsumpcyjnych na produkty rolne (loco gospodarstwo rolne) i ich wysokością w cenach na granicy.

Percentage TSE (% TSE – % Wsparcia Ogółem): Stosunek między wysokością transferów TSE (wysokością wsparcia ogółem) a produktem krajowym brutto (GDP – Gross Domestic Product).

Percentage GSSE (% GSSE – Wsparcie Usług Ogólnych): udział wydatków na usługi ogólne we wsparciu ogółem (TSE).

Definicje kategorii przyjętych w klasyfikacji PSE

Definicje kategorii

Kategoria A1, Market Price Support (MPS – Wsparcie cen rynkowych): Wynikająca z przepisów wysokość transferów od konsumentów i podatników do producentów rolnych powodująca powstanie różnicy między krajową ceną rynkową określonego produktu, a jego ceną na granicy sprowadzoną do poziomu loco gospodarstwo rolne.

Kategoria A2, Payments based on Output (Płatności, których podstawą jest produkcja): Transfery pieniężne od podatników do producentów rolnych wynikające z przepisów, uzależniających transfer od bieżącej produkcji określonego produktu rolnego.

Kategoria B, Payments based on input use (Płatności, których podstawą jest stosowanie środków produkcji): Transfery od podatników do producentów rolnych wynikające z przepisów, uzależniających transfery od stosowania przez gospodarstwa środków do produkcji rolnej:

- *Variable input use (Stosowanie „zmiennych” środków do produkcji rolnej).* Transfery obniżające koszty stosowania przez gospodarstwa określonego środka do produkcji rolnej lub większej liczby środków,
- *Fixed capital formation (Zwiększanie środków trwałych).* Transfery obniżające koszty inwestycji gospodarstw, dokonywanych w gospodarstwach rolnych (budynki, wyposażenie, trwałe uprawy, nawodnienia, osuszanie i poprawa jakości gleby,
- *On-farm services (Usługi świadczone gospodarstwom).* Transfery obniżające koszty pomocy technicznej, rachunkowości, handlowe, sanitarne i fitosanitarne oraz koszty szkolenia rolników indywidualnych.

Kategoria C, Payments based on current A/An/R/i, production required (Płatności, których podstawą są bieżące wysokości A/An/R/i, wymagające prowadzenia produkcji): Transfery od podatników do producentów rolnych, wynikające z przepisów, uzależniających wysokość transferów od prowadzenia produkcji rolnej oraz bieżącej powierzchni, aktualnej liczby zwierząt, bieżących przychodów lub dochodów.

Kategoria D, Payments based on non-current A/An/R/i, production required (Płatności, których podstawą są inne niż bieżące wysokości A/An/R/i, wymagające prowadzenia produkcji): Transfery od podatników do producentów rolnych, wynikające z przepisów, uzależniających wysokość transferów od prowadzenia bieżącej produkcji rolnej wszystkich produktów oraz „niebieżącej” (historycznej lub ustalonej inaczej) powierzchni, liczby zwierząt, przychodów lub dochodów.

Kategoria E, Payments based on non-current A/An/R/i, production non required (Płatności, których podstawą są inne niż bieżące wysokości A/An/R/i, niewymagające prowadzenia produkcji): Transfery od podatników do producentów rolnych, wynikające z przepisów, uzależniających wysokość transferów od innej niż bieżąca (czyli historycznej lub ustalonej inaczej) powierzchni, liczby zwierząt, przychodów lub dochodów. Prowadzenie produkcji nie jest wymagane, lecz możliwe.

Kategoria F, Payments based on non-commodity criteria (Płatności, których podstawą są kryteria inne niż produkcja towarowa): wynikające z przepisów transfery od podatników do producentów rolnych, których podstawą są:

- *Long-term resource retirement (wycofanie zasobów z produkcji towarowej przez długi okres).* Transfery z tytułu wycofania czynników produkcji z produkcji towarowej. Płatności zaliczane do tej podkategorii należy odróżniać od wymagających wycofania zasobów przez krótki okres,
- *A specific non-commodity output (specyficzna produkcja nietowarowa).* Transfery za przeznaczenie zasobów gospodarstwa rolnego do produkcji specyficznych nie przeznaczonych na sprzedaż dóbr i usług, które nie są nakazane przez przepisy,
- *Other non-commodity criteria.* Transfery typu płatność powierzchniowa albo ryczałtowa, które otrzymują wszyscy rolnicy.

Kategoria G, Miscellaneous Payments (różne płatności): transfery od podatników do rolników, których nie można zaliczyć do jednej z poprzednich kategorii.

Szczegółowe definicje różnych określeń

With or without current commodity production limits and/or limit to payments (z limitami lub bez limitów i/lub ograniczeniami bieżącej produkcji towarowej lub/i limitami płatności): zdefiniowanie, czy istnieją specyficzne ograniczenia bieżącej produkcji towarowej (produkcji) związane z polityką transferów do rolnictwa i czy są ustalone górne granice powierzchni albo liczby zwierząt, uprawnionych do płatności. Określenie odnosi się do kategorii A–F.

With variable or fixed payments rates (ze zmiennymi lub stałymi stawkami płatności): Każda płatność jest zdefiniowana jako płatność zmienna, jeśli formuła poziomu płatności jest zależna od zmian poziomów cen, plonów, przychodów netto lub dochodów albo zmiany kosztów produkcji. Określenie odnosi się do kategorii A–E.

With or without input constraints (z ograniczeniami lub bez ograniczeń stosowania środków do produkcji rolnej): zdefiniowanie, czy istnieją specyficzne wymagania regulujące zasady gospodarowania polegające na ograniczeniu, zastąpieniu lub rezygnacji ze stosowania środków do produkcji rolnej albo zakazu stosowania niektórych zasad gospodarowania. Określenie odnosi się do kategorii A–E. Płatności z ograniczeniami dzielą się na:

- Płatności wymagające zgodności z podstawowymi (obowiązkowymi) wymaganiami;
- Płatności uzależnione od przestrzegania dobrowolnych zasad gospodarowania (bardziej restrykcyjnych niż przepisy obowiązkowe) takich, jak:
 - specyficzne zasady chroniące środowisko,
 - specyficzne zasady regulujące właściwe traktowanie zwierząt (dobrostan zwierząt),
 - inne specyficzne zasady.

With or without commodity exceptions (z wyłączeniem niektórych towarów lub bez wyłączeń): zdefiniowanie, czy są zakazy produkcji niektórych towarów, uzależniające objęcie producenta rolnego płatnościami, obliczanymi na podstawie innej niż bieżące A/An/R/I (?). Określenie odnosi się do kategorii E.

Based on Area, Animal Numbers, Receipts or Income (obliczane na podstawie użytkowanej powierzchni, liczby zwierząt, przychodów lub dochodów): definiuje wielkości (tzn. powierzchnię, liczbę zwierząt, przychody lub dochody), stanowiące podstawę obliczenia wysokości płatności. Określenie odnosi się do kategorii C–E.

Based on a Single Commodity, a Group of Commodities or all Commodities (obliczane na podstawie jednego towaru, grupy towarów lub wszystkich towarów): definiuje, czy płatność jest przyznawana w przypadku produkcji jednego towaru, grupy towarów czy wszystkich towarów. Odnosi się do kategorii A–D.

Wskaźniki szczegółowe

(1). Wskaźniki charakteryzujące szczegółowo PSE

Per cent change in PSE (Procentowa zmiana PSE): Procentowa zmiana nominalnego PSE, jeżeli wszystkie zmienne poza MPS pozostają niezmiennione.

Contribution of MPS to per cent change in PSE (Wpływ MPS na procentową zmianę PSE): procentowa zmiana nominalnego PSE, jeżeli wszystkie zmienne poza MPS pozostają niezmiennione.

Contribution of Price Gap to per Cent Change in the PSE (Wpływ różnic cen na procentową zmianę PSE): Procentowa zmiana nominalnego PSE, jeśli wszystkie zmienne poza różnicą między krajowymi cenami rynkowymi a cenami na granicy pozostają niezmiennione.

Contribution of Quantity produced to per cent Change of PSE (Wpływ wolumenu produkcji na procentową zmianę PSE): Procentowa zmiana nominalnego PSE, jeśli wszystkie zmienne poza wolumenem produkcji pozostają niezmiennione.

Contribution of Budgetary Payments (BP) to per cent change in the PSE (Wpływ płatności z budżetu na procentową zmianę PSE): Procentowa zmiana nominalnego PSE, jeśli wszystkie zmienne poza płatnościami budżetowymi pozostają niezmiennione.

Contribution of BP elements to per cent change in PSE (Wpływ poszczególnych składników płatności budżetowych na procentową zmianę PSE): Procentowa zmiana nominalnego PSE, jeśli wszystkie zmienne poza danym elementem płatności budżetowych pozostają niezmiennione. Elementami płatności budżetowych są *Payments based on output* (Płatności, których podstawą jest produkcja), *Payments based on input use* (Płatności, których podstawą jest stosowanie środków produkcji), *Payments based on current A/An/R/i, production required* (Płatności, których podstawą są bieżące wysokości A/An/R/i, wymagające prowadzenia produkcji), *Payments based on non-current A/An/R/i, production required* (Płatności, których podstawą są inne niż bieżące wysokości A/An/R/i, wymagające prowadzenia produkcji), *Payments based on non-current A/An/R/i, production non required* (Płatności, których podstawą są inne niż bieżące wysokości A/An/R/i, nie wymagające prowadzenia produkcji), *Payments based on non-commodity criteria* (Płatności, których podstawą są kryteria inne niż produkcja towarowa) i *Miscellaneous Payments* (różne płatności).

(2). Wskaźniki szczegółowo charakteryzujące różnice cen (price gap)

Percent change in Producer Price (Procentowa Zmiana cen producenta): Wyrażona w walucie krajowej procentowa zmiana ceny producenta (loco gospodarstwo rolne).

Per cent Change in Border Price (Procentowa zmiana ceny na granicy): Wyrażona w walucie krajowej procentowa zmiana ceny na granicy (sprowadzonej do poziomu loco gospodarstwo rolne). Zmiana procentowa jest obliczana względem dwóch ostatnich lat.

Contribution of Exchange Rate to per Cent Change in Border Price (Wpływ kursu walutowego na procentową zmianę ceny na granicy): Wyrażona w walucie krajowej procentowa zmiana ceny na granicy (sprowadzonej do poziomu loco gospodarstwo rolne) przy założeniu, że wszystkie inne zmienne poza kursem wymiennym między walutą krajową a USD pozostają niezmiennione.

Contribution of Border Price expressed in USD to per Cent Change in Border Price (Wpływ ceny na granicy (w USD) na procentową zmianę ceny na granicy): Wyrażona w krajowej walucie procentowa zmiana ceny na granicy (sprowadzonej do poziomu loco gospodarstwo rolne), przy założeniu, że wszystkie zmienne (poza ceną na granicy, wyrażoną w USD) pozostają niezmiennione.

2. Definicja dolara międzynarodowego (International dollars)

Jednym z problemów metodycznych statystyki, w tym także międzynarodowej statystyki rolniczej, jest znalezienie „miary”, którą można używać do agregowania różnych danych. Wielu danych statystycznych nie można agregować, stosując wielkości fizyczne (nie ma sensu dodawanie tysięcy ton zbóż do tysięcy ton bawełny i tysięcy ton wołowiny). Poważne wątpliwości przy agregowaniu za pomocą wartości (zwłaszcza dane regionalne) mogą być mylące, jeśli wartość w walucie krajowej przelicza się na dolary USA lub jakąkolwiek inną walutę używając oficjalnych kursów wymiennych; błędne wnioski można sformułować zwłaszcza przy porównywaniu krajów rozwijających się. Jedną z metod, umożliwiających międzynarodowe porównania, jest metoda „międzynarodowych cen” (ang. *International Commodity Prices*). Ceny międzynarodowe ustala się na podstawie porównań za pomocą metod matematycznych wartości produkcji wszystkich produktów we wszystkich krajach, przyjmując jako dane wyjściowe ceny otrzymywane przez producentów z obliczoną tą metoda wartością produkcji w USA. W ten sposób użykuje się dla każdego kraju zarówno specjalne kursy wymienne waluty krajowej na dolary USA, jak i specjalne ceny dla każdego produktu. Są to „dolary międzynarodowe”. Za pomocą tej metody ustala się jedną cenę produktu we wszystkich krajach. 1 tona pszenicy ma taką samą cenę niezależnie od kraju, w którym ją wyprodukowano.

Ponieważ produkcja i ceny otrzymywane przez producentów są średnimi trzylecia 2004-2006, można je określić jako średnie ceny wszystkich krajów przeliczone na wspólną, wirtualną walutę. Wskaźniki dość dobrze obrazują tendencje produkcji, ponieważ podstawą cen nie są oficjalne kursy wymienne walut krajowych na dolary USA, lecz „specjalne” kursy, obliczone na podstawie formuły Geary-Khamisa. Ponieważ na oficjalne kursy wymienne silny wpływ wywierają wszystkie działy gospodarki (przemysł, usługi, finanse itd.), w formule Geary-Khamisa uwzględnia się wyłącznie rolnictwo. (Opis dolarów międzynarodowych na podstawie informacji znajdujących się na stronach internetowych FAOSTAT).

6. Bibliografia

1. *Agricultural Census* [New Zealand]. Informacja na stronie internetowej Statistics New Zealand.
2. *Agricultural Policies in Emerging Countries*, Monitoring and Evaluation, OECD, 2009.
3. *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011, OECD Countries and Emerging Economies*, OECD, 2011.
4. *Atlas Świata*, PWN, Warszawa 1962.
5. *Australian Farming in Brief 2010*. Informacja na stronie internetowej Australian Bureau of Statistics.
6. Berdegue J.A., Fuentealba R., *Latin America: The State of Smallholders in Agriculture. Conference of New Directions for Smallholder Agriculture*. 24-25 January 2011, Rome, IFAD HD.
7. *Census of Agriculture 2006 (Censo Agropecuario 2006)*. Informacja na stronie internetowej Institute Brasileiro de Geografia e Estatística.
8. *China Agricultural and Economic Data*. Informacja na stronie internetowej United States Department of Agriculture-Economic Research Service.
9. *China Statistical Yearbook 2010*.
10. Dąbrowski M., Antczak R., *Economic Transition in Russia, the Ukraine and Belarus in Comparative Perspective*, CASE, Center for Social and Economic Research Foundation, Studies and Analyses No 50, Warsaw 1995.
11. Dibrova A., Dibrova L., Krylov Y., *Domestic Support of Agricultural Production in Ukraine*, maszynopis dostępny w IERiGŻ-PIB.
12. *Demographic Yearbook*, United Nations, różne lata.
13. *Domestic Support in Agriculture*. Informacja na stronie internetowej Światowej Organizacji Handlu.
14. *Encyklopedia Gazety Wyborczej*.
15. *FAO Production Yearbook*. Różne lata.
16. *FAOSTAT*, Baza statystyczna dostępna na stronie internetowej FAO.
17. *Fertiliser use by crop in Ukraine*, FAO, 2005.
18. *Porozumienie w sprawie Rolnictwa*, DU. 1995, Załącznik do nr 98.
19. *Revised Draft Modalities for Agriculture*, World Trade Organization, Committee on Agriculture, Special Session, Document TN/AG/W/Rev.4, 6 December 2008, Dokument dostępny na stronie internetowej WTO.
20. *Statistical Yearbook of Ukraine*, State Statistics Committee of Ukraine, różne lata.
21. Tereszczuk M., *Rolnictwo Ukrainy*, [w:] W. Dzun, M. Tereszczuk, *Rolnictwo Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1990-2007*, seria „Program Wieloletni 2005-2009”, nr 158, IERiGŻ-PIB Warszawa 2009.
22. *World Bank Database*. Informacja dostępna na stronie internetowej Banku Światowego.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 550 egz.

Druk i oprawa: EXPOL Włocławek